

Seera Hojjetaafi Hojjechiisaa

Moojulii Leenjii Hojiin Duraatiif Qophaa'e

Qopheessaan: Obbo Geetaachoo Fayyisaa

Gulaaltonni: 1) Obbo Tasfaayee Boressaa

2) Obbo Alamaayyoo Dhaabaa

3) Obbo Xaafaa Dachaasaa

Caamsaa, 2012

ILQSO, Adaamaa

Gabaajee fi Kottoonfachiisa

ALA- Akka Lakkoofsa Awurooppaa

ALI – Akka Lakkoofsa Itoophiyaa

DhIMMWF- Dhaddacha Ijibbaata Mana Murtii Waliigala Federaalaa

LHH- Labsii Hojjetaa fi Hojjechiisaa

BMDhHH- Boordii Murteessaa Dhimma Hojjetaa fi Hojjechiisaa

MDhHH- Ministeera Dhimma Hojjetaa fi Hawaasummaa

BDhHH- Biirroo Dhimma Hojjetaa fi Hawaassummaa

Kwt. –Keewwata

Ykn- yookaan

MMA- Mana Murtii Aanaa

MMO – Mana Murtii Olaanaa

MMWO- Mana Murtii Waliigala Oromiyaa

Lakk. Lakkoofsa

Lakk.G- laccoofsa Galmee

Baafata

Mata duree	Fuula
Seensa Waliigalaa	1
Boqonnaa Tokko	7
Uumama Hariiroo Hojii fi Daangaa Labsii Hojjetaa fi Hojjechiisaa	7
1.1 Maalummaa Hariiroo Hojii	8
1.2 Daangaa Labsii Hojjetaa fi Hojjechiisaa.....	11
1.2.1 Hoji-gaggeessaa Dhaabbata Hojjechiisaa	13
1.2.2 Hojjettoota Dhaabbilee Amantaa	17
1.2.3 Hojjettoota Dhaabbilee Idil-addunyaa fi Misiyoonota Dipplomaatikii Biyya Alaa.....	19
Boqonnaa Lama	23
Waliigatee Hojii, Mirgaa fi Dirqama Hojjetaa fi Hojjechiisaa	23
2.1 Waliigaltee Hojii: Bifaa fi Qabiyyee	24
2.2 Turtii Yeroo Waliigaltee	25
2.3 Qacarrii Yeroo Yaalii.....	32
2.4 Mirgaa fi Dirqama Hojjetaa fi Hojjechiisaa.....	33
2.4.1 Dirqamoota Hojjechiisaa.....	33
2.4.2 Dirqamoota Hojjetaa	40
Boqonnaa Sadi	44
Waliigaltee Hojii Fooyyessuu, Daangessuu, Addaan Kutuu fi Bu'aalee Isaan Hordofsiisan.....	44
3.1 Walii galtee Hojii Fooyyessuu.....	44
i. Sababoota Waliigaltee Hojii Akka Fooyya'u Taasisanii fi Hin Taasisne	45
3.2 Waliigaltee Hojii Yeroof Daangessuu	47
3.3 Waliigaltee Hojii Addaan Kutuu.....	49
3.3.1 Sababoota Waliigaltee Hojii Addaan Kutuuf Ka'uumsa Ta'an	50
I. Waliigalteen Hojii bu'uura seeraan Addaan Citu	51
II. Waliigaltee Hojii Walta'iinsa Gareewwaniin Addaan Citu	54
III. Waliigaltee Hojii Kaka'uumsa Hojjechiisaan Addaan Citu.....	54

<i>i.</i> <i>Haaldureewwan Waliigaltee Addaan Kutuuf Seerri Teechisee fi Bu'aa Dirqamoota Kana Bahuu Dhabuun Fidu.....</i>	85
<i>ii.</i> <i>Bu'aawwan Waliigaltee Hojii Seeraan Ala Addaan Kutuu</i>	90
Boqonnaa Afur	105
Miidhaa Hojiirraa, Siirna Shallaggii Miidhaa fi Kaffaltii Beenyaa	105
4.1 Gaafatamummaa	106
4.2 Maalummaa fi Gosoota Miidhaa Hojii	107
4.3 Shallaggii Miidhaa fi Kanfaltii Beenyaa.....	109
Boqonnaa Shan	115
Mirgoota Waloo fi Sirna itti Fayyadama Isaanii.....	115
5.1 Mirga Gurmaa'uu.....	116
5.2 Marii Gamtaa fi Waliigatee Gamtaa (Collective Bargaining and Collective Agreement).....	116
i. Adeemsa Marii Gamtaa	117
5.3 Tarkanfiwwan Hojii Dhaabuu (Strike) fi Hojii Cufuu (Lockout).....	121
Boqonnaa Jaha	124
Sirna Bulchiinsaa fi Hiikkaa Falmii Hariiroo Hojii	124
6.1 Hiikaa fi Bulchiinsa Falmii Hojii.....	125
6.2 Akkataa Bulchiinsa Falmii Hojii LHH	127
i. Hiikaa fi Gosoota Falmii.....	127
6.3 Dirqama Mirkaneessuu	137
6.4 Darbiinsa Yeroo Falmii Hojii	139
Maddoota Wabii.....	i

Seensa Waliigalaa

Dhalli namaa, jirenya hariiroon utubame jiraata. Hariiroon namoota gidduutti uumamu kaayyoo, turtii yeroo, gahee fi fedhii namoota qaama hariiroo kanaa ta'anii irratti hundaa'uun iddo adda addaatti qoodamuu danda'a. Kunis, hariiroo maatii (jaalala), diinagdee, siyaasaa, afuuraa ykn kan biroo ta'uu mala. Fakkeenyaaaf, hariiroon diinagdee walitti dhufeenya namni gaafii diingdee isaa deebisuuf nama biraan waliin tolfatuu dha. Hariiroon kunis, namootni gita wal fakkataa irra jiran humna, beekumsa, fi qabeenya qaban walitti fiduun (partnership) hojii bu'aa argamsiisuu hojjechuu ta'uu mala. Gama biraan, namni tokko humna ykn beekumsa isaa faayidaa dinagdee nama biraaf oolchee ofii isaas faayidaa diinagdee akka argatu waliigaluu danda'u. Walitti dhufeenyi waliigaltee akkanaatiin uumamu hariiroo hojii (hojjetaa fi hojjechiisaa) jedhama.

Seenaa fi guddinni hariiroo hojii seenaa ilma namaa waliin wal qabata. Taateewwan seenaa hariiroo hojii irratti jijiirama fidan saditti qoodnee ilaaluu dandeenya. Kunis, baroota durii (kan warraaqsa diinagdeen dura jiru), warraaqsa diinagdee fi isaan booda, erga Dhaabbatni Hojii Idil Addunyaa (ILO) hundaa'ee booda jiru jennee ilaaluu dandeenya. Ilmi namaa wayita jirenya adamoo fi firii bosonaa guuruun jiraataa turee (hunting and gathering era) kaasee gahee hojii dhiiraa fi dhalaa, kan adamsee ajjeesuu fi kan firii bosonaa guuru jechuun waliif qoodaa ture. Hariiroon kun, wal-qixxummaa fi wal-deeggarsa irratti kan hundaa'e (egalitarian and reciprocal) ture. Itti aansuun, ilmi namaa seenaa jirenya keessatti qaroomina jabaa kan jedhamu hojii qonnaa jalqabe. Hojii qonnaa kanaanis, oomisha jirenya isaafta'u darbaa (surplus) oomishuu danda'eera. Oomishni darbaan kun, kutaa hawaasaa qonnaan ala ogummaa biroo kanneen akka; suphee tolchuu, jirbii fo'uu, muka soquu, hojii geejjibsiisuu, akkasumas hojii afuuraa hojjechuu irratti bobba'an uumutti ce'e. Hariiroon wal-gargaarsa kanneen qonna qotuun midhaan oomishanii fi kanneen ogummaa addaa horatan gidduu jiru ittuma fufuun booda hundeffama magaalaa fi mootummaatiif gahe. Hundeffamni magaalaa fi mootummaa, hariiroo jirenyaa dur wal-qixxummaa fi wal-gargaarsa irratti hundaa'e sana, gara sadarkaa itti aanutti ceesise. Namoonni ogummaa afuuraa qaban (priests) tajaajila kennaniif kanfaltii gaafachuu jalqaban. Darbees, akkaataan raabsa oomishaas qaamolee kanneeniin murtaa'uu jalqabe. Adeemsi kun immoo, hariiroo gabbara irratti hundaa'e (tributary) fi gooftaa-garbaa uume. Gama biraatiin, wal

waraansi mootummaalee adda addaa gidduuti taasifame loltoonni baayyeen akka uumaman godhee ture. Loltoonni kanneen yommuu booji'aman ykn yommuu waraanni hin jirree nyaata, uffataa fi iddo jireenyaa argatanii oomisha adda addaa fi ijaarsa gamoo adda addaa keessa akka hojjetan godhame. Adeemsa keessa kanneen oomisha fi ijaarsa gamoo to'atan hanguma baay'atan kanneen hojii kana irratti humnaa fi beekumsaan hirmaatan faayidaa ykn mindaa fooyya'aa argachuuf sochii taasisuu jalaqaban.¹

Guddina seenaa hojii fi mirga hojjetoota keessatti taateen murteessaan bira, warraaqsa diinagdee walakkaa jaarra 19ffaa keessa biyyoota lixaatti (Awurooppaa fi Ameerikaa) gaggeefamee dha.² Warraqsi diinagdee kun, warshaaleen baay'een akka dhaabbatan kan godhe waan ta'eef, humni hojii (labour) baay'inaan diinagdee keessatti akka hirmaatu taasisee jira. Haa ta'u malee, haalli hojii gaarii hin turre. Hojjetaan sa'aatii dheeraa hojjetee kanfaltii muraasa akka argatu taasifamaa ture. Nageenyi fi fayyummaan iddo hojii hamaa ture. Dubartootni fi Daa'imman saamicha humnaa fi haala hojii hamaa keessatti hojjechuuf dirqamu ture. Mootummaleen sababa tarsiimoo diinagdee gadhiisii (laissez faire) hordofaniif mirgoota hojjetoota kanneenii sirnaan kabachiisuu hin dandeenye ture. Ta'us, yeroodhuma kanatti hojjetootni carraa warshaalee keessatti walitti qabamuu argataniin fayyadamuun, gurmaa'anii mirga isaaniif qabsaa'uu jalqaban. Kanumaan sochiilee jajjaboon hojii dhiisuu (strikes) taasisaniin miidhaa diinagdee qaqqabiisani warshaalee fi mootummaan mirga isaanii akka kabaju taasisanii jiru. Sochiin kun biyyoota diinagdeen isaanii gara industriitti ce'e hedduu biratti jabaatee mirgi hojjetootaa hangi ta'e akka kabajamu dhiibbaa taasiseera.³

Taatee sadaffaan seenaa hariiroo hojii fi mirga hojjetootaa keessatti murteessaa ta'e, hundeffama Dhaabbata Hojii Idil Addunya (ILO) ti. Waliigaltee Varsiyaliis (Treaty of Versailles) waraana Addunya Tokkoffaa dhaabuuf waliigalame keessatti nageenyi Addunya waaraawaan argamuu kan danda'u yoo haqxi hawaasummaa (social justice) guutuu Addunyaatti jiraate dha amantaa jedhamurra gahame. Kana gochuuf immoo, dhaabbilee Idil Addunya kan

¹ Jan Lucassen, Outlines of a History of Labour International Institute of Sociology, Research Paper 51, 2013

² The Long Shadow of the Industrial Revolution: Political Geography and the Representation of the Left Jonathan A. Rodden March 25, 2011

³ Industrial Revolution, https://en.wikipedia.org/wiki/Industrial_Revolution#Labour_conditions kan gaafa 5/23/2020 ilaalame

akka Dhaabbata Hojii Idil Addunyaa dhaabuun barbaachisee akka ta'e itti waliigalameera.⁴ Kanumaan, ALAttu bara 1919, Dhaabbanni Hojii Idil Addunyaa dhaabbatee jira. Kaayyoon guddan dhaabbatichaatis, tarsiimoo fi istaandaardii hojii adda addaa baasuun mirgi hojjetaa akka Addunyaatti akka eegamu gochuu dha. Hundeeffama isaa boodas dhaabbatichi konveenshinoota 190 ta'an yaadota gorsaa 206 ta'an, pirotokoolii 6 fi hojimaata adda addaa kabajamuu mirga hojjetaaf gargaaran baasuun biyyoonti miseensa ta'an akka hojiirra oolchan taasisaa jira.

Akka Itoophiyaatti haala guddina hariroo hojii ilaachisee hubannoон hunda hammatuu fi madaalawaa ta'e dhabamus sochii gama seeraatiin mirga hojjetootaa kabachiisuuf taasifame ilaaluun ni dand'ama. Itoophiyaan ALA bara 1923 miseensa Dhaabbata Hojii Idil Addunyaa ta'uun konveenshinoota dhaabbatichaan ba'an keessaa 22 raggaasifteetti.⁵ Heera Mootummaa RDFI irraa akka hubatamu, waliigalteewwan addunyaa biyyi keenya raggaasifte qaama seera biyya keenya ta'u.⁶ Kanaaf, konvenshinoonti Dhaabbata Hojii Idil Addunyaa (ILO) biyya keenyaan ragga'an qaama seera keenyaati jechuu dha. Sirnoota mootummaawwan darbanii keessattis ta'ee erga Heerri Mootummaa RDFI bahee asitti, mirga hojjetootaa kabajchiisuudhaaf uwvisa seeraa kennuudhaan hojiwwan gara garaa hojjetamaa turaniiru. Sirnoota darban keessatti Heerri Itoophiyaa bara 1947 A.L.I fooyya'ee bahe (kwt.47) namni kamiyyuu hojii ofii filate hojjechuu akka danda'u fi waldaa hojjetaa hundeessuuf ykn itti makamuuf mirga akka qabu ka'ee jira.⁷ Seera Hariroo Hawaasaa bara 1952 A.L.I bahee⁸ fi dambii hariroo hojjetaa fi hojjechiisaa (Labor Relation Decree) 1954 ALI' bahe tumaalee hariroo hojii bitan kan hammatanii dha.⁹

⁴ Treaty of Versailles 1919 Geneva, Part VXXX of the treaty

⁵ Internaltional Labour Organization, Ethiopia Country profiles,

http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11200:0::NO:11200:P11200_COUNTRY_ID:102950 gaafa 20/7/2012
ilaalame

⁶ Heera Mootummaa RDFI Labsii 1/1987 kw.9(4)fi 13(2)

⁷Labsii hariroo hojii bituuf bara 1963 bahe, Labsii lakk. 210/1963.

⁸Seera hariroo hawwasaa Itoophiyaa, Labsii lakk.165/1952,kwt 2512-2593

⁹Dambii hariroo hojii bituuf bara 1954 bahe, Dambii lakk.49/1954.

Heerri Mootummaa RDFI kwt 42 jalatti hojjetaan mirgoota akka waldaan gurmaa'uu, waliin ta'uun sagalee isaa dhaggeessifachuu fi hojii dhaabuu (strike), sa'aatiin hojii daanga'uu, boqonnaa fi hayyama kanfaltii waliinii, ayyana uummataa irratti kanfaltii argachuu, naannoo hojii fayyaa fi qaama namaa irratti miidhaa hin geessisne keessatti hojjechuu fa'a akka qabu ifatti tumee jira. Keewwata 41(1) fi (2) jalatti immoo lammii biyyattii kan ta'e namni kamiiyuu mirga hojii barbaade filachuun irratti bobba'uu akka qabu teechiseera. Kana malees, heericha kwt 18/3 irraa akka hubatamu gochaa dirqiin hojjechiisuu ifatti dhoorkeera. Dabalataanis kwt.25 jalatti namni kamiiyuu eegumsi seeraa qixa ta'e akka taasifamuuf ni kaa'a. Heericha kwt 31 jalattis namni kamiiyuu sababa kamiifyyuu jedhee waldaan gurmaa'uu akka danda'u teechiseera. Kana malees kwt 35(5) fi (8) jalatti dubartootni hojii dhiira waliin qixa yeroo hojjetan kanfaltii qixa argachuu fi hayyama da'uumsaa kanfaltii guutuu waliin argachuu akka qabanii fi mirga hojii, kanfaltii fi guddachuu dhiira walin qixa ta'e akka qaban tumeera. Dabalataanis, heerichi kwt 36 (1) (d) jalatti daa'imman hojii qaama, fayyaa ykn baruumsa isaaniirratti dhiibbaa geessisu irraa eeggamuu akka qaban teechiseera.

Seera Hariiroo Hawaasaatiin booda, hariiroo hojii addatti bulchuudhaaf yeroo garaatti labsiin hojjetaa fi hojjechiisaa ba'an fooyya'aa turaniiru. Labsii lakk.24/85, 377/1996 labsiin lakk.466/97 fi labsiin lakk.494/98 akkasumas labsii lakk. 632/2001 caqasuun ni danda'ama. Hanqinoota labsiilee kanneen keessatti mul'atan sirreessuuf bara 2011 labsiin lakk.1156/2011 (kanaan booda LHH jedhama) labsiilee kanneen haquun tumameera. Loogii hojii fi qaxarrii irratti uumamu hambisuun, eegumsa mirga dubartootaa cimsuun, eegumsaa mirgoota waloo fooyyessuun fi walta'iinsa hojjetaa fi hojjechiisaatiin wal dhabdee sadarkaa jarmiyaatti to'achuu ykn hiikuun dhimmoota labsii haaraa kanaan xiyyeefannoon dabalataa kennafe ta'uu tumaalee labsicha keessatti fooyya'an irraa hubachuun ni danda'ama.

Labsii gadittis qajeelfamoonni adda addaa Ministeera Dhimma Hojjetaa fi Hawaasummaa (kanaan booda, MDhHH jedhamee waamama) hariiroo hojii bulchuuf oolan bahanii hojiirra jiru. Qajeelfamoota kanneen keessaa tokko hojjettoota dubartoota hojiwwan ulfaatoo ykn fayyaaf balaafamoo ta'an ykn haala da'iinsaa irratti dhiibbaa geessisan murteessuuf qajeelfama bara 2005 bahe (Directive on works prohibited for pregnant women) dha. Qajeelfamni hojjettoota dubartootaatiif eegumsa taasisuuf bahe kun kaayyoon isaa dubartootni hojii irratti yeroo

bobba'an balaawan garagaraa fi dhukkuboota sababa hojiitiin uumaman irraa eeguuf akkasumas hojiwwan ykn haalawwan ulfaatoo miidhaa qaamaa geessisaniif akka hin saaxilamne dandeessisuufi dha. Kana malees, Ministeerri Dhimma Hojjetaa fi Hawaasummaa RDFI qajeelfamoota biroo kan akka qajeelfama sirna raawwii hojjetaan ittiin hir'ifamu (Directive on procedures of reduction of labor force) baasee hojiirra oolcheera. Dabalataan hanqinoonni jiran akkuma jiranitti ta'ee gaheen murtii Dhaddacha Ijibbaataa Mana Murtii Waliigala Federaalaa (DhIMMWF) tumaalee hojii hiikuun manneen murtii jalaa qajeelchuu keessatti qabu salphaa miti. Murtiileen kunneen humna dirqisiisummaa seeraa akka qabanis beekamaa dha. Gama kanaan murtiileen Dhaddachichi kennaa ture hanga tumaa labsii haaraa kanaan hin fooyyofnetti humni dirqisiisummaa isaanii kan itti fufu ta'a.¹⁰

Seerota biyyolessaa kanneenii fi istandardiwwan hojii Idil Addunyaa biyyi keenya raggaasiste hojiirra oolchuu irratti hanqinootni ni mul'atu. Daangaa hojiirra oolmaa labsichaa, uumamuu hariiroo hojii fi mirgoota hojjetaan yeroo waliigalteen hojii jirutti akkasumas waliigalteen hojii yeroo adda citu qabu adda baasuun walqabatee, dhiveewwanii fi miidhaawwan hojiin walqabatanii hojjetaa irra yeroo gahan faayidaawwanii fi kanfaltiilee barbaachisoo hojjetaa ykn maatii isaaf akkaataa seerotni teechisanin raawwachuun walqabatee raawwii irratti hanqinaaleen ni jiru. Falmiwwan hojii fi aangoo qaamolee falmii hojii hiikan adda baasuu irratti, falmilee dhiyaatan mirkaneessuu keessatti dirqama mirkaneessuu qaamoleen walfalmitoota ta'an qabanii fi darbiinsa yeroo hojiirra oolchuu irratti hanqinootni ni mul'atu. Rakkoolee armaaan olitti caqasaman kanneenii akka sababa guddaatti kan caqasamuu danda'u hanqina hubannoo qaamolee dhimmicha keessatti qooda fudhatan qabanii dha.

Kaayyoon moojulii kanaas mirgaa fi dirqama hojjettootaa fi hojjechiistotaa LHH keessatti qabanii fi akkaataa hojiirra itti oolchan irratti ogeessota seeraa gara fuul-duraa LHH hojiitti hiikaniif leenjii hubannoo kenuuf yaadamee kan qophaa'e dha. Bu'uuruma kanaan, moojulichi boqonnaa 6'tti kan qoodame yoo ta'u, boqonnaan tokkoffaan maalummaa hariiroo hojii fi daangaa raawwii labsii hojjetaa fi hojjechiisaa kan ilaallatu dha. Boqonnaan kun daangaa labsichaatiin walqabatee dhimmoota yeroo hedduu falmisiisoo ta'an kanneen akka dhimma hojigaggeessaa dhaabbata hojjechiisaa, hojjettoota dhaabbilee amantaa fi hojjettoota dhaabbilee idil-addunyaatiin dhimmoota walqabatan kan xiinxalu ta'a. Boqonnaa lammafaan immoo,

¹⁰ LHH kwt.190 fi kwt.192(2) hiikuun hubachuun ni danda'ama.

waliigaltee hojii fi mirgootaa fi dirqamoota hojjetaa fi hojjechiisaa gurguddoo ta'an kan keessatti sakatta'amanii dha. Boqonnaa sadaffa jalatti waliigaltee hojii fooyyessuu, yeroof daangessuu, addan kutuu hojii fi bu'aawwan waliigaltee hojii seeraan ala addaan kutuun hordofsiisu kan jalatti ilaalamee dha. Boqonnaa afur jalatti, maalummaa miidhaa hojii fi gaafatamumma hojjechiisaa akkasumsa sirna shallagii fi kanfaltii beenyaa miidhaa hojiitiif kanfalamu ilaalla. Boqonnaa shanaffaan waa'ee mirga Waloo hojjetaa fi hojjechiisaa, mirga waldaan gurmaa'uu hojjetaa fi hojjechiisaa, marii gamtaa fi waliigaltee gamtaa, tarkaanfiiwan hojjetaa fi hojjechiisaan mirga isaanii kabachiisuuuf raawachuu danda'an (hojii dhaabuu fi hojii cufuu) kan jalatti ilaalamee dha. Boqonnaa jahaffaa fi inni dhuma falmii hojii, dirqama mirkaneessuu fi darbiinsa yeroo falmii hojii keessatti dhimmootni falmisiisoo ta'an ni xiinxalamu.

Dhuma leenjii kanaa irratti leenjifamtootani:

- ✓ Hariiroon hojii maal akka ta'ee fi agarsiistota jiraachuu hariiroo hojii akeekan irratti hubannoo ni cimsatu;
- ✓ Hariiroo hojii labsii hojjetaa fi hojjechiisaa jalatti bulanii fi kanneen hin bulle ni hubatu
- ✓ Akkataa uumama waliigaltee hojii, qabiyee waliigaltee hojii, turmaata waliigaltee hojii, qaxarrii yeroo yaalii fi mirgoota fi dirqamoota hojjetaa fi hojjechiisaan qaban irratti hubannoo ni cimsatu;
- ✓ Akkataa waliigalteen hojii itti fooyya'u, yeroof turuu fi addan citu akkasumas bu'aa waliigaltee hojii seeraan ala addaan kutuun hordofsiisu irratti hubannoo qaban ni gabbifatu;
- ✓ Miidhaa hojirraa gahu ilaachisee gaafatamummaa hojjechiisaan qabu, akkataa shallaggii miidhaa fi beenyaa irratti hubannoo dabalataa ni argatu
- ✓ Mirgoota waloo hojjetaa fi hojjechisaa akkasumas akkataa fayyadama isaanii irratti hubannoo ni cimsatu;
- ✓ Falmii hojii dhiyaatu ilaachisee qaamolee aangoo qaban, maloota wal dhabbi hojii itti hiikkatu dirqama mirkaneessuu fi darbiinsa yeroo falmii hojii irratti hubannoo ni gabbifatu.

Boqonnaa Tokko

Uumama Hariiroo Hojii fi Daangaa Labsii Hojjetaa fi Hojjechiisaa

Seensa

Hariiroon hojii walitti dhufeenyaa hojjetaa fi hojjechiisaa waliigaltee qacarrii bu'uureeffachuu uumamuu dha. Hariiroon hojii bu'uura seerota hojjetaa fi hojjechiisaatiin kan bulu yoo ta'u hojjetootni seerota kaanneeniin eegumsa argatanii fi hin arganne, ulaagaa adda addaa irratti hundaa'uun adda kan bahan ta'a. LHH walitti-dhufeenyaa hojii qacarrii bu'uureffatee hojjechiisaa fi hojjetaa jidduutti uumamu irratti raawwatamiinsa akka qabu kwt.3 (1) jalatti ibsamee jira. Kanaaf, akka qajeeltootti labsichi waliigaltee hojii hojjetaa fi hojjechiisaan raawwatan kamiifyyuu raawwatiinsa kan qabu yoo ta'u, akka hambifannootti (as exception) garuu hariiroo hojii seericha jalatti buluu hin dandeenyes akka kaa'e tumaa labsichaa kwt.3 (2) irraa hubachuun ni danda'ama. Gama biraatiin, waliigalteen hojii lammii Itoophiyaa fi qaamota dippiloomaasii biyya alaa ykn dhaabbata miti-mootummaa idil-addunyaayaa waliin raawwatu labsichaan akka hin uwatifamne, dambii mana maree ministerotaatiin ykn waliigaltee addunyaatiin murtaa'u akka danda'u labsii HH kwt.3 (4) jalatti tumameera. Hariiroo hojii dhaabbileen amantaa fi dhaabbileen tola ooltota ta'an uumanis labsichaan akka hin bitamne dambiidhaan murtaa'uu akka danda'u teechifameera. Boqonnaan kunis, qabxiilee olitti caqasaman keessaa hojiirratti kanneen falmisiisoo ta'an filachuun tokko tokkoon ilaaluuf yaala.

Kanaafuu, dhuma boqonnaa kanaarratti leenjifamtootni:

- ✓ Hariiroon hojii maal akka ta'eefi ulaagaawan hariiroo hojii adda baasuuf oolaan ni hubatu.
- ✓ Dhimmoota daangaa LHH jalatti kufanii fi hin kufne adda ni baafatu;
- ✓ Dhimma hoji-gaggeessitoota, hojjettoota dhaabbilee amantaa fi dhaabbilee idil-addunyaayaa ilaachisee hojiirra oolmaa tumaalee LHH'tiin walqabatanii rakkoo qabatamaa jiruu fi hiikkoowwan DhIMMWF'tiin kennaman ni hubatu.

1.1 Maalummaa Hariiroo Hojii

Jechi hariiroo hojii jedhu ogummaawan adda addaa kan akka qo'annaa diinagdee (economics), bulchiinsa humna namaa, seeraa, xiin-sammuu fi kkf keessatti bifa adda addaatiin hubatama. Hiikoon jechichaaf kennamu qixa ogummaawan kanneenii irraa ta'us, ogeessonni hiikaa walitti dhiyaatu kennuuf yaalii godhaa turaniru. Yeroo ammaa hiikaan hariiroo hojii bu'aa ogummaa kanneen irraa walitti dhufe ta'uu ni hubatama. Hariiroon hojii sadarkaa Industiriitti ykn bulchiinsa sirna hojiitti (labor relation governance) hubatamuu danda'a. Sadarkaa Industiriitti yoo ilaalamu hariiroon hojii walitti dhufeenza waliigaltee hojii bu'ureeffachuu hojjetaa fi hojjechiisaa gidduutti uumamu dha. Haala kanaan hariiroon hojii walitti dhufeenza, seeraa, diinagdee, hawaasummaa fi xiin-sammuu hojjetootni yeroo fi beekumsa isaanii faayidaa hojjechiisaa isaaniif oolchuun ofii immoo, faayidaa maallaqaa ykn maallaqaan alaa itti argatan akka ta'etti hikama.¹¹ Hiikoon kun hariiroo industirii (industrial relation) fi bulchiinsa humna namaa (human resource management) waliin walitti dhufeenza guddaa qaba.

Sirna gabaa hojii keessatti hojjetootnis ta'anii hojjechiistonni dantaa mataa isaanii ni qabaatu. Dantaan gamaa gamanaa kun yeroon itti wal faalleessu ni mul'ata. Kana bulchuuf jiraachuun qaamolee mootummaa hariiroo hojii bulchanii dirqama ta'a. Qaamoleen mootummaa kunnneen akkaataa hariiroon hojii fayyalessa ta'e jiraatu irratti seerotaa fi qajeelfama adda addaa qopheessuun hojiirraa oolchu. Adeemsa kana keessatti hojjetootni, hojjechiistonnii, waldaan hojjetootaa fi hojjechiistotaas gahee ni qabaatu. Gama kanaan yoo ilaalamu hariiroon hojii sirna qaamoleen hirtaa bulchiinsa sirna hojii (labor relaltion) keessatti qooda qaban itti bahanii fi qindoominisaan giddu jiru agarsiisa.¹² Akka Waliigalaatti, hariiroon hojii dhimmoota kanneen lamaan kan hammatu yoo ta'u, moojulii kana keessattis irra caalmaan walitti dhufeenza hojjetaa fi hojjechiisaa giddu jiruu fi bu'aawwan hariirron kun qabaatu hubachuu fi hojiirra oolchuuf itti fyyadamna.

Hariiroo hojii keessatti dhimmi murteessan walitti dhufeenyi hojii keessatti mul'atu tokko hariiroo hojiiti moo miti? kan jedhu adda baasuu dha. Hariiroon hojii jiraachuu adda baasuun

¹¹ P Lewis, A Thornhill, [M Saunders](#), 2003, Pearson Education, Employee relations: understanding the employment relationship, pp.6

¹² J o h n W . B u d d a n d D e v a s h e e s h B h a v e, Employment Relation, Sage Hand book of Human Resource Management, pp.52

dhimmichi bu'uura seerota hojetaa fi hojjechiisaatiin kan bulu akkasumas, hojjetootni hariiroo hojii keessa jiran kunneen eegumsa akka argatan taasisuufi. Kanaaf, walitti dhufeenyi hojii keessatti uumamu tokko hariiroo hojiiti jechuuf haalonni nu dandeessisan maal faadha kan jedhoo ilaaluun barbaachisaa dha. Biyyoonni hedduun walitti dhufeenyi tokko hariiroo hojii ta'uu isaa ulagaa ykn agarsiistuu adda itti baafatan sirna seerota hojii isaanii keessaa ni qabaatu. Akka waliigalaatti, ulaagaaleen kanneen akka to'annaa hojii, sadarkaa hojjetaan dhaabbata hojjechiisaa keessatti dabalam, gaafatamummaa diinagdee fi faayidaa gamaa gamanaa kanneen jedhan seerota biyyoota hedduu keessatti hojiirra oolu.¹³ Biyyoota sirna seeraa '*Common Law*' hordofan biratti ulaagaaleen kunneen murtii Manneen murtii kennan irraa kan maddani dha. Biyyoota sirna '*Civil Law*' hordofan biratti immoo, hariroon hojii kan bitamu seera ifatti tumameen waan ta'eef ulaagaleen kunneen bifa tokkoon ykn kan biraatiin seerota hojii keessatti ni hammatamu.

Ulaagaaleen/agarsiistuuwwan kanneen keessaa tokko ulaagaa To'annaa (*control test*) ti. Bu'uura ulaagaa kanaatiin, hariroon hojii jiraachuuf hojjechiisaan hojii hojjetamuu fi akkataa itti hojjetamu irratti aangoo hojjetaa ajajuu kan qabu yoo ta'e dha. Ulaagaan biraamimmoo, sadarkaa hojjetaan dhaabbata hojjechiisaatti dabaalame (*integration test*) yoo ta'u, akka ulaagaa kanaatti hariroon hojii jiraachuu fi jiraachuu dhabuu murteessuuf kan ilaalamu hanga hojjetaan caasaa dhaabbata hojjechiisaa keessatti makamee tajaajila kennu ilaaluudhani. Bu'uura kanaan, hojjetaa jedhamuuf tajaajila ykn oomisha dhaabbatichaa keessatti hirmaannaah gahaa qabaachuun barbaachisaa dha. Akka ulaagaan gaafatamummaa diinagdee (*the economic reality test*) immoo, hojjetaa fi hojjechiisaa giidduu hariroon hojii jiraachuu kan mirkanaa'u adeemsa kenna tajaajilaa ykn omishaa keessatti qaama hojii hojjetamuuf meeshaalee dhiyeessuu fi baasii barbaachisaa raawwatu akkasumas hojii hojjetamuuf qaama gaafatamummaa diinagdee (business risk) fudhate ilaaluudhaani. Haala baratamaan hariroo hojii keessatti meeshaalee hojiin itti hojjetamu kan dhiyeessuu fi gaafatamummaa diinagdee kan fudhatu hojjechiisaa dha. Haala addaan seeraa fi waliigaltee hojiitiin kan ibsame yoo ta'e malee namni hojjetu meeshaa ofii isaatiin akkasumas, gaafatamummaa diinagdee isaatiin kan hojjetu yoo ta'e akka nama of danda'ee hojjetu (independent contractor) malee akka hojjetaatti hin lakkaa'amu. Kanaaf hariroon hojii hin jiraatu jechuu dha. Ulaagaan biraamdirqamnii fi faayidaan gamaa gamana

¹³The employment relationship, ILO report, 2006, pp.8ff, Brenda Daly and Micheal Doherty, Principle of Irish Employment Law, Text Book, Clarus Press, 2010, p.47

jiraachuu (*mutuality test*) kan jedhamu dha. Adeemsa hojii keessatti, namni hojjetuu fi hojjechiisu mirgaa fi dirqamni waliif qaban; fakkeenyaaf, hojjechiisaan hojii dhiyeessuu, kanfaltii raawwachuu, hojjetaan immoo kanfaltii fudhachaa hojii hojjeta yoo ta'e hariroon kun hariroo hojii ta'a. Biyyoonni hedduun hariroon hojii jiraachuu fi dhiisuu adda baasuuf ulaagaa kanneen olitti ibsaman akkataa barbaachisummaa isaatti wal keessa makuun (*multiple tests*)'tiin fayyadamu.

Gama biraatiin, jiraachuu hariroo hojii adda baasuuf qabatamaan hariroon hojjetaa fi hojjechiisaa maali kan jedhu ilaaluunis barbaachisaadha hayyooni jedhan ni jiru. Kunis "*principle of primacy of fact*" jedhamuun beekama. Akka yaada hayyoota kanaatti, waliigaltee hojii keessatti yaada teechifame qofa osoo hin taane wal-qunnamtii qabatamaa waliigaltoota jidduu jiru hubachuun barbaachisaa dha.¹⁴ Kanaaf, yaaddamni kun manni murtii hariroon hojii hojjechiisaa fi hojjetaa jidduu jiraachuu fi dhiisuu adda baasuuf qabiyyee waliigaltee isaanii keessatti ibsame bira darbee qabatamaa dhimmicha irratti hundaa'uu qaba kan jedhu dha.

Gara Labsin HH yoo deebinu labsichi gaalee 'hariroo hojii' jedhuuf hiika hin kennine. Garuu jecha hojjetaa fi hojjechiisaa jedhuuf hiikaa kennee jira. Jecha hojjetaa jedhu yommuu hiiku, [...] *nama hojjechiisaa waliin ... hariroo hojii qabu...*] jechuun teechise.¹⁵ Hojjechiisaa immoo, nama ykn jarmiyaa bu'uura waliigaltee hojiitiin nama uumamaa tokkoo fi isaa ol qacaree hojjechiisu jechuun ibse. Asirraatti, hojjetaa ta'ee waliigaltee hojii raawwachuu kan danda'u nama uumamaa qofa akka ta'e, LHH haaraan ifatti kan ibse ta'uu tumaa kana irraa ni hubatama. Labsicha keewwata 4 jalatti immoo hariroon hojii yeroo waliigalteen hojii raawwatamuu kaasee akka jalqabu agarsiisa. Gama biraatiin, bocama labsichaa yoo ilaallle, kutaa kutaatti kan hirame yoo ta'u, kutaan duraa mata-duree hariroo hojii jedhamuun kan moggaafamee dha. Kutaa kana jalatti waa'ee waliigaltee hojii raawwachuu, fooyyessuu, mirgoota fi dirqamoota hojjetaa fi hojjechiisaa, turtii yeroo waliigaltee hojii, waliigaltee hojii yeroof tursiisuu, waliigaltee hojii addaan kutuu fi bu'uu waliigaltee addaan kutuun hordofsiisaan kan bituu dha. Dhimmoonni kutaa labsichaa hafe keessatti ibsaman ka'uumsi isaanii kutaa labsii kanati. Bu'uura kanaan, hariroon hojii walitti dhufeensa hojjetaa fi hojjechiisaan waliigaltee hojii hundeessuu hanga addaan kutuutti qaban jechuun ni danda'ama.

¹⁴ The Employment Relationship, International Labour Conference, 95th Session, 2006, pp.24

¹⁵ Labsii HH, kwt 2(3)

Ulaagaaleen ykn agarsiiftuwwan jiraachuu hariiroo hojii mul'isan adda addaa LHH keessattis bifa adda addaan akka ibsaman ni hubatama. Fakkenyaaf, labsicha kwt 4 (1) jalatti, [*waliigalteen hojii raawwatame kan jedhamu...namni tokko mindaa argachuuf...aangoo hojjechiisaa jalattii fi faayidaa hojjechiisaatiif.. hojii hojjechuuf*] kaan jedhu jalatti gaalee '*aangoo hojjechiisaa jalattii*' jedhu irraa ulaagaan to'annoo (*control test*) hammatamuu isaa agarsiisa. Gaaleewan *mindaas argachaa, faayidaa hojjechiisaatiif ...* jedhan immoo jiraachuu faayidaa fi dirqama gamaa gamanaa (*mutuality test*) kan agarsiisuu dha. Labsiin HH hiikaa hariiroo hojii kaa'uu baatus hariiroon hojii kan uumamu namni tokko mindaa argachaa to'annoo hojjechiisaa jalatti yeroo hin murtoofneef, yeroo murtaa'eef ykn hojii murtaa'e hojjechiisaaf hojjechuudhaaf kallattiin ykn alkallattiin yoo waliigale dha jechuun kaa'era.¹⁶

1.2 Daangaa Labsii Hojjetaa fi Hojjechiisaa

Labsiin Hojjetaa fi hojjechiisaa lakk.1156/2011 hariiroo hojii bulchuuf labsii ba'ee dha. Labsichi hariiroo hojii hundaaf raawwatamiinsa qabaata. Haa ta'u malee, dhimmoota labsicha jalatti hin ilaalamnes ka'ee jira.¹⁷ Haaluma kanaan, hariiroon hojii yoo jiraatellee, hojiiwwan amala armaan gadii qaban irratti Labsiin Hojjetaa fi Hojjechiisaa raawwii hin qabaatu. Isaan kunis:

- Tajaajila guddistummaa, yaala, dhukkubbii irraa fayyuu fi irra deebin dhaabuu
- Baruumsa ogummaa barsiisuutiin alatti hojii leenjisuuuf ykn barsiisuuf
- Hojjetaa hoji-gaggeessaa
- Qacarrii tajaajila dhuunfaa faayidaa irratti hin hundoofne
- Waliigaltee hojii miseensota raayyaa ittisaa, poolisii, hojjettoota mootummaa hojii bulchiinsaan walqabatan, abbootii seeraa, abbootii alangaa fi kanneen biroo hariiroon hojii isaanii seera addatiin bulu
- Mindaan kanfalamaafi nama hojii daldalaa kan isaa ta'e keessa hojjetu ykn itti-gaafatamummaa ogummaa mataa isaatiin nama hojjetu

Hojjettoota hariiroo hojii bifa armaan olii qabu hojjetaniif Labsiin Hojjetaa fi Hojjechiisaa raawwatiinsa akka hin qabne ifatti teechipameera. Kana yeroo jedhamu garuu mirgaa fi dirqamni

¹⁶Labsii HH, kwt 4.

¹⁷LHH kwt.3

namoota kanneenii waliigaltee dhuunfaatiin ykn seerota birootiin kan hoogganamu ta'a jechuudha malee, eegumsa seeraa hin qaban jechuu miti.

Gama biraatiin labsichi hariroowwan hojii haala addaan labsichaan hammataman (exceptional inclusions) keewwata 3 (3) jalatti teehiseera. Hariroowwan hojii kunneen amala isaanii irraa ka'uun yoo ilaallaman daangaa labsii hojjetaa fi hojjechiisaa keessatti kan kufan miti. Haa ta'u malee, hanga ulaagaaleen tokko tokko guutamaniitti mirga hojjettootaaf eegumsa gochuuf jecha daangaa labsichaa keessatti haala addaan akka hammataman kan taasise dha. Isaan kana keessaa dhaabbilee idil-addunyaayaa ykn misiyoona dipplomaatikii biyya alaa hojii isaanii Itoophiyaa keessatti hojjetan kan ilaallatu dha. Hariroon hojii qaamoleen kunneen hojjetaa isaanii waliin qaban ilaachisee, Manni Marii Ministeerotaa dambii baasuu akka danda'u ykn waliigalteewan idil addunyaayaa biyyi keenya taasiftu keessatti murtaa'uu akka danda'u labsichi tumeera. Kanaaf, dambiin dhimma kana irratti bahu ykn waliigalteen idil addunyaayaa dhimma kana ilaallatu bakka hin jirretti hariroo qaamoleen kunneen hojjetaa isaanii waliin qaban kan bitu labsii kana ta'a jechuu dha.

Akka labsichi teechisutti hariroowwan hojii haaldureedhaan labsicha jalatti kufuu danda'an keessaa inni kan biraan hariroo hojii dhaabbileen amantii fi dhaabbileen tola ooltotni hojjettoota isaanii waliin qabaatani dha. Dhimma kana irratti dambiin bahee jira.¹⁸ Kana jechuun, hariroon dhaabbileen kun hojjettoota isaanii waliin qabaatan labsii hojjetaa fi hojjechiisaatiin hin bulu jechuudha. Kan raawwatiinsa isaan irratti qabaatu dambii kanaadha. Qabiyyee danbichaa armaan gaditti ni ilaallama.

Gosti hariroo hojii inni sadaffaan haala addaatiin labsii kanaan buluu akka danda'u teechifame dhimma qacarrii tajaajila dhuunfaa yoo ta'u, dhimma kana irrattis, Manni Marii Ministeerotaa dambii baasuu akka danda'u teechifameera. Hangaa ammaatti dambiin dhimma kana irratti bahe garuu hin jiru. Kanaaf, hariroon hojii bifaa kanaan uumamu labsii hojjetaa fi hojjechiisaatiin kan bulu ta'a jechuu dha.

¹⁸ Dambii Hariroo Hojii Dhaabbileen Amantaa fi Tola-ooltotaa Qaxarrii Irratti Hundaa'uun Hojjetaa isaanii Waliin Qabaataan Bulchuuf Bahe, Dambii Lak. 342/2007

1.2.1 Hoji-gaggeessaa Dhaabbata Hojjechiisaa

Hoji-gaggeessaan dhaabbata hojjechiisaa bakka bu'uun dantaa dhaabbatichaa kabachiisuuf nama hojjetu dha. Namni gita hojji kana irra hojjetu, mirga bu'uura labsii hojjetaa fi hojjechiisaatiin hojjetaa kaaniif kennname hin qabu. Sababni hoji-gaggeessaan uwvisa labsichaa ala taasifameefis, walitti bu'iinsa dantaa (conflict of interest) hanbisuufi dha.¹⁹ Hojjettootni hojji hoggansaa hojjetan akkuma hojjetaa kamiiyuu hojjechiisaan waan qaxaramaniif hojjettoota isaan waliin hojjetaniif hariiroo gaarii ni qabaatu. Karaa biraan, gitni hojji isaanii hojji dhaabbatichaa gaggeessuu waan ta'eef, dantaa hojjechiisaaf dursa kennuun isaanirraa eegama. Gaaffii hojjettootaa dhuunfaan ykn waldaa hojjettootaatiin dhiyaatu dhaabbata hojjechiisaa bakka bu'anii marii gamtaa taasisuu keessatti hoji-gaggeessitootni ni hirmaatu. Kanaaf hoji-gaggeessaan akkuma hojjetaa kamiiyuu mirga miseensa waldaa hojjetaa ta'uu kan qabaatu yoo ta'e, walitti bu'iinsa dantaa kan hordofsiisu akka ta'e hubachuun nama hin rakkisu.

Qabxiin inni biraan hoji-gaggeessaan eenyu kan jedhu dha. Labsiin hojjetaa fi hojjechiisaa keewwata 2(10) jalatti hoji-gaggeessaadhaaf hiikkoo armaan gadii kennee jira.

“Managerial employee” means an employee who, by law or delegation of the employer, is vested with powers to lay down and execute management policies, and depending on the type of activities of the undertaking, with or without the aforementioned powers an employee who is vested with the power to hire, transfer, suspend, layoff, dismiss or assign employees, and includes a legal service head who recommend measures to be taken by the employer regarding such managerial issues, using his independent judgment, in the interest of the employer”

Tumaa kana irraa akka hubachuun danda'amutti, namni tokko hoji-gaggeessaa jedhamuudhaaf ulaagaa ijoo sadii madaaluu dandeenya. Isaan kana tokko tokkoon akka itti aanutti ilaalla.

- a. *Qabatamaan hojji imaammata baasuu ykn raawwachiisuu keessatti aangoo qabaachuu*

¹⁹ የኢትዮ-መከራይና የኢትዮ-አዲስ ስራተኞች ሆኖ መመሪያዎች ንጥል ቁ. 33

Hoji-gaggeessaan ‘imaammattan hojii gaggeessuuf barbaachisan baasuu fi raawwachiisuu keessatti aangoo kan qabu ta’uu’ qaba. Tumaa olii kana irraa kan hubatamu namni tokko hoji-gaggeessaa kan jedhamu gahee hojii qabatamaan raawwatu irratti hundaa’eeti. Gaheen hojii kunis seeraan kan kennameef ykn akka amala hojichaatti aangoo hojjechiisaan bakka buufamee argate ta’uu danda’a.

Dhimma 1ffaa

Himattuun hooggantuu Bulchiinsaa fi faayinaansii dhaabbata himatamaa kan turte yoo ta’u, waliigalteen kiyya seeraan ala addaan citee jira jechuun kanfaltiwwan naaf malu jettu gaafatteerti. Himatamaanis mormii sadarkaa duraa dhiyeesseen himattuun hoji-gaggeessituu waan taateef falmii hojii narratti dhiyeessuu hin dandeessu jedheera. Manni murtii jala-murtii mormicha irratti kenneen himattuun hooggantuu Bulchiinsaa fi faayinaansii akkasumas miseensa manaajimentii ta’uudhaan ala akka seera hojjetaa fi hojjechiisaan keessatti teechifame gaheewwan hojjetaa qacaruu, jijiiruu, kkf kan qabdu ta’uu waanti mirkaa’e hin jiru jechuudhaan mormicha kufaa taasiseera.²⁰

- Murtii fi sababa manni murtichaa caqase seera jiru waliin ilaaluun akkamitti madaaltu?

b. *Aangoo Hojjetaa qacaruu, jijiiruu, hojiirraa dhaabuu, hojiirraa gaggeessuu ykn ramaduu*

Ulaagaan lammataa aangoo hojjetaa qacaruu, jijiiruu, hojiirraa dhaabuu, hojiirraa gaggeessuu ykn ramaduu kan qabu yoo ta’es hoji-gaggeessaa jedhamuu ni danda’a.

c. *Ogeessa seeraa tarkaanfii hojjechiisaan fudhatu irratti bilisa ta’ee yaada dhiyeessu*

Hoogganaan tajaajila seeraa dhimmoota hojii gaggeessuu kanneen irratti tarkaanfii hojjechiisaan fudhatu of danda’ee yaada dhiyeessu akka hoji-gaggeessaatti lakkaa’ama.

²⁰Eebbisee Barri Vs Dhaabbata ‘Women’s Living Hope’, MMA Adaamaa, Lakk G 87706.

Dambii ittiin bulmaata dhaabbata tokkootiin (work rules) hoji-gaggeessaaf hiikoo seeraan ta'een ala ta'e kennuun ni danda'amaa?

Dhaabbatni kamiyyuu dambii hojii baafachuu akka danda'u labsii hojjetaa fi hojjechiisaa irraa hubatamu ni danda'a. Labsichi dambii hojii kana akka itti aanutti hookeera.

"Work rules" means internal rules which govern, subject to the provisions of this Proclamation and other relevant laws, working hours, rest period, payment of wages and methods of measuring work done, maintenance of safety and prevention of accidents, disciplinary measures and their enforcement as well as other conditions of work.

Dambiin hojii dhimmoota akkamii akka of keessatti qabachuu danda'u hiikkoo labsichaa irraa hubachuun ni danda'ama. Dambiin hojii dhimmoota haala hojii murteessuun walqabatan kanneen akka sa'atii hojii, yeroo boqonnaa, mala hojiin hojjetamu itti safaramuu fi haala kanfaltii mindaa, ittisa balaa hojii fi tarkaanfiwwan adabbii naamusaa, kkf irratti kan bahu dha. Ta'us, dambiin bahu kun tumaa labsii hojjetaa fi hojjechiisaa fi seerota rogummaa qaban biroo waliin haala walsimuun bahuu akka qabuu fi yoo kan wal faallessu ta'e gatii akka hin qabaanne hiikkoo labsii kana irraa hubachuun ni danda'ama.

Dhimma 2ffaa

Dhimma qabatamaa tokko irratti himataan hojjechiisaan kiyya carraa barnootaa naaf hayyamee hordofaa osoon jiruu mindaa narraa waan dhaabeef manni murtii akka naa kanfalchiisu jechuun himateera. Hojjechiisaanis hojjetaan kun Daayrektara Meedikaala Hospitaala dhaabbatichaa waan ta'eef innis bu'uura dambii ittiin bulmaata gaggeessitoota warshichaatiin akka gaggeessaatti kan lakkaa'amu waan ta'eef manni murtii kun dhimmicha ilaaluuf aangoo hin qabu jechuun mormii sadarkaa duraa kaaseera. Manni murtiis sadarkaan himataan kun irratti hojjechaa ture dambii ittiin bulmaata gaggeessitoota warshichaatiin akka gaggeessaatti waan ilaallamuuf mormii sadarkaa duraa ka'e fudhachuun galmeecufeera.²¹

²¹Masaayi Galataa Vs Warshaa Shukkaaraa Matahaaraa, MMA Fantaallee, Lakk G 16423.

- Manni murtichaa akkaataa labsii HH’tiin himataan kun gahee hojii seeraan teechifame qabaachuu fi qabaachuu dhabuu mirkaneeffachuu qaba moo dambii ittiin bulmaataa keessatti yaada tumame fudhatee murtii kennuu qaba?

Qabxiin inni biraa, bakka kanatti ilaallamuu qabu hariroon hoji-gaggeessaan dhaabbata hojjechiisaa waliin qabu seera kamiin bitama kan jedhu dha. Hoji-gaggeessaan fi dhaabbata hojjechiisaa jidduutti hariroon hojii uumamu fi bu’aan inni hordofsiisu bu’ura tumaalee Seera Hariiroo Hawaasaa (kana booda SHH) kwt 2512 irraa hanga 2609’tti jiraniin kan bitamu ta’uu ni beekama. Ta’us, hariroo hojii hojjechiisaa fi hoji-gaggeessaan jidduutti uumamu bituuf dhaabbatni hojjechiisaa tokko dambii ittiin-bulmaataa baafatee qabaachuu danda’a. Yeroo dambiin bifa kanaa jiruu fi dambichi seera ykn hamilee uummataa kan hin faallessine ta’e ykn sababni biraa dambiin sun raawwatiinsa qabaachuu hin dandeenyeef kan hin dhiyaanne yoo ta’e, dambiin ittiin bulmaataa dhaabbatichaan qophaa’u walitti-dhufeenyaa hojii qaamolee kana jidduutti uumamu kan bitu akka ta’e DhIMMF hiikkoo kenneera.²² Gama biraatiin, tumaaleen seera hariroo hawaasaa mirgaa fi dirqama hojjettootaa teechisan (kwt 2512 hanga 2609) hojii gaggeessitootaaf hojiirra oolmaa kan qabaatan, dambii ittiin bulmaataa yeroo hin qabne ykn dambiin dhiyaatu kan fudhatama hin qabne yoo ta’e dha.²³

Dhimmi hoji-gaggeessitootaan walqabatee ilaallamuu qabu inni biraa namni hoji-gaggeessaan ture tokko itti-gaafatamummaa isaarraa ka’ee ogummaan erga ramadamee booda, badii yeroo hoji-gaggeessaan tureen kan himatamu yoo ta’e dhimmi isaa mana murtiitti yeroo dhiyaatu akka dhimma hoji-gaggeessaatti moo akka falmii hojiitti ilaalamtaa kan jedhu dha. Qabxii kana ilaachisee dhimma qabatamaa itti aanu haa ilaallu.

Dhimma 3ffaa

Himataan Diinii koollejjii ta’ee dhaabbata himatamaa keessatti kan hojjetaa ture yoo ta’u, gaafa guyyaa 02/11/2006 gita isaa kana irraa kaasuun ‘barsiisaa fi qindeessaa sagantaalee eebbaan

²² ՀՅԴԲ Թ/Պ, ՊՊՀ Գ ԴՐԱ ՔՀԵՐԱՎԻ ՊԼԱՆԻ ԾՂԸ ԸՆԿ 60489 2004 Գ. Թ. Ք. 13.

²³ Nib intarnaashinaal vs Taganuu Mashasha, Dhaddachi Ijibaataa Mana Murtii Waliigala Federaalaa (kana booda Dh/I/MMWF), Lakk G 18307, jiildii 2ffaa, Dhaabbata Misooma Qonnaa Arsii vs Salamoon Abbabbaa, Lakk G 15815, jiildii 3ffaa, Ambaayee W/maariyaam vs dhaabbata daldala midhaan Itoophiyaa, Lakk G 60489, jiildii 13ffaa.

boodaan /post-graduate/’ ta’uun ramadameera. Dhabbatni himatamaa himataan kun yeroo akka diiniitti tajaajilaa ture qabeenya dhaabbatichaa faayidaa dhuunfaaf oolchuu mirkaneeffadheera jechuun gaafa 29/5/2007 (hoji-gaggeessummaa irraa buusee baatii 6 booda) himataa hojiirraa gaggeesseera. Himataan kun waliigalteen hojii koo seeraan ala addaan citeera jechuun MM’tti himannaan kan dhiyeesse yoo ta’u, himatamaan immoo himataan kan gaggeeffame gochaa yeroo gaggeessaa ture raawwateef waan ta’eef dhimmi isaa akka falmii hojiitti labsii HH’tiin kan bulu miti jechuun mormii sadarkaa duraa dhiyeesseera. MM’s himannaan dhiyaate bu’uura mormii sadarkaa duraa dhiyaateetiin kufaa kan ta’udha jechuun galmeecufeera.²⁴

- Isin falmii ka’ee fi murtii mana murtichaatiin kennname seera jiruun walbira qabuun akkamitti madaaltu?
- Hojjechiisaa fi hoji-gaggeessaan waliigaltee qaxarrii isaanii keessatti hariiroon isaanii bu’uura LHH bula jechuun yoo walii galan bu’aan waliigaltee kanaa maal ta’a?

1.2.2 Hojjettoota Dhaabbilee Amantaa

Hariiroo hojii dhaabbilee amantaa keessaatti uumamu ilaachisee Manni Maree Ministeerotaa dambii baasuu akka danda’u labsichi kwt 3/3/b/ jalatti ni agarsiisa. Tumaa labsii kana bu’uura godhachuunis manni maree kun dambii tokko baaseera. Innis ‘Dambii Hariiroo Hojii Dhaabbileen Amantaa fi Tola-ooltotaa Qaxarrii Irratti Hundaa’uun Hojjetaa isaanii waliin Qabaatan Bulchuuf Bahe, Dambii Lakk. 342/2007’ jedhamuun kan beekamu dha. Dambiin kun hojjettoota dhaabbilee amantii bakka saditti qoodee ilaala. Isaanis hojjettoota tajaajila afuuraa kennan, hojjettoota hojii bulchiinsaa hojjetanii fi hojjettoota hojii galii argamsiisu irratti bobba’ani dha.²⁵ Hojjettoota dhaabbata amantii ‘tajaajila afuuraa’ kennan irratti labsiin hojjetaa fi hojjechiisaa raawwatiinsa akka hin qabne dambichi ni tuma. Dambichi ‘tajaajila hafuuraa’ gaalee jedhuuf hiikkoo yeroo kenuu ‘dhaabbata amantaa keessatti gochaawan hafuuraa amantii waliin walitti dhufeenya kallattii qaban qofa’ raawwachuu akka ta’e ni teechisa.²⁶

²⁴Ayyalaa Makonni Vs Yuunivarsiitii Kollejji Paaradaayz Vaalii, MMA Adaamaa, Lakk G 87996.

²⁵Dambii Hariiroo Hojii Dhaabbileen Amantaa fi Tola-ooltotaa Qaxarrii Irratti Hundaa’uun Hojjetaa isaanii Waliin Qabaata, Dambii Lak. 342/2007, kwt 3.

²⁶Dambii Hariiroo Hojii Dhaabbileen Amantaa fi Tola-ooltotaa Qaxarrii Irratti Hundaa’uun Hojjetaa isaanii Waliin Qabaata, Dambii Lak. 342/2007, kwt 2(1).

Hojjetootni dhaabbilee amantaa keessatti hojii bulchiinsaa fi hojii galii argamsiisuu irratti bobba'an hariiroon hojii isaanii akkaataa labsii hojjetaa fi hojjechiisaatiin kan bulu dha. 'Hojii galii maddisiisuu' kan jedhamu dhaabbata amantii ykn tola-ooltummaattiin galii akka maddisiisu dhaabbata hundaa'e keessatti hojii oomisha oomishuu, raabsuu, tajaajila kennuu ykn hojii galii argamsiisuu biroo kana fakkaatu jechuu akka ta'es teechifameera. Hojjetaan dhaabbata amantii tokko hojii 'tajaajila afuuraa' fi hojii 'galii argamsiisuu' irratti kan hirmaatu yoo ta'e, labsiin hojjetaa fi hojjechiisaa irratti raawwatiinsa hin qabu.²⁷

Dhaabbileen tola ooltotaas galii akka isaaniif argamsiisuf dhaabbata hundeessuu danda'u. Hojjetoota kanneeniif labsiin hojjetaa fi hojjechiisaa raawwatiinsa akka qabu dambichi ni tuma. Hojjetoota hojii bulchiinsaa fi hojii tola ooltummaa irra hojjetaniifis tumaaleen labsii hojjetaa fi hojjechiisaa hedduun isaanii raawwatiinsa ni qabaatu. Kan raawwatiinsa hin qabaanne tumaalee labsichaa marii gamtaa taasisuun walqabatanii dha. Dhaabbileen amantaas akkasuma dhimma daballii mindaa, faayidaalee, onnachiiftuwwan fi kkf irratti hojjetaa isaanii labsiin hojjetaa fi hojjechiisaa irratti raawwatiinsa qabu waliin marii gamtaa taasisuuf dirqama hin qabani.²⁸

Qabxii Marii

- Hiikkoo dambiin 342/2007 'tajaajila afuuraa'tif kenne olitti ilaalleerra. Namootni tokko tokko dhimmootni falmii hojii dhaabbilee amantaa irraa dhufan hojii 'tajaajila afuuraa' kallattiin kan deeggaranii fi dhimma afuuraa irraa bilisa jedhamuu kan hin dandeenye dha. Fakkeenyaaaf, barreessituun kompiitaraa itti gaafatamaa mana amantaa tokko sababa amantaa ishii gara amantaa biraatti (kan mana amantaa keessaa hojjetu irraa adda ta'e) jijjiirteef dhaabbatni amantaa sun hojiirraa ishii gaggesse haa jennu. Hojjettun kun waliigalteen hojii kiyya seeraan ala addaan cite jechuun mana murtiitti osoo himattee, manni amantichaa 'hojiin himattuun hojjettu gochaa hafuuraa amantii waliin walitti dhufeenya kallattii qabu dha' kan jedhu osoo ta'ee manni murtii ulaagaa maal fayyadamuun ykn maal ka'uumsa godhachuun kana adda baasuu danda'a. Manni murtii

²⁷ Dambii Hariiroo Hojii Dhaabbileen Amantaa fi Tola-ooltotaa Qaxarrii Irratti Hundaa'uun Hojjetaa isaanii Waliin Qabaatan Bulchuuf Bahe, Dambii Lak. 342/2007, kwt 3.

²⁸ Dambii Hariiroo Hojii Dhaabbileen Amantaa fi Tola-ooltotaa Qaxarrii Irratti Hundaa'uun Hojjetaa isaanii Waliin Qabaataan Bulchuuf Bahe, Dambii Lak. 342/2007, kwt 4.

qaama mootummaa keessaa tokko ta'ee osoo jiruu murtiin bifa kanaan kenu qajeeltoo heera mootummaa 'mootummaan dhimma amantii keessa hin seenu' jedhu hin faallessuu?

1.2.3 Hojjettoota Dhaabbilee Idil-addunyaa fi Misiyoona Dipplomaatikii Biyya Alaa

Hariiroo hojji dhaabbileen idil-addunyaa ykn misiyoona ni dipplomaatikii biyya alaa hojjetaa isaanii waliin qaban ilaachisee manni marii ministeerotaa dambii baasuu akka danda'u ykn waliigalteewwan idil addunyaa biyyi keenya taasiftu keessatti murtaa'u akka danda'u labsichi tumeera. Kuni bakka hin taasifamnetti, hariiroo qaamoleen kunneen hojjetaa isaanii waliin qaban kan bulchu LHH ta'a jechuu dha. Dhimma kana irratti hanga ammaa dambiin Mana Maree Ministeerotaan bahe hin jiru. Biyyi keenya Konveenshini Dhaabbata Mootummoota Walta'aniif (United Nations) dawoo fi mirga addaa kenu mallatteessiteerti.²⁹ Konveenshini Ejensoota Dhaabbata Mootummoota Walta'aniif waliin hojjetaniif (UN Specialized Agencies) mirga addaa fi dawoo seeraa kenu garuu hin mallatteessine. Haa ta'u malee, yeroo adda addaatti dhaabbilee kanneen waliin waliigaltee addaa qofa qofaan raawwataa turteetti.³⁰

Falmiin hojji dhaabbileen kunneen hojjettoota isaanii waliin qaban bu'uruma waliigaltee kanaan kan ilaalamu waan ta'eef, qaamoleen falmii kana ilaalan jiraachuu fi qabiyee waliigaltee sanaa addaan baasuun hojji irra oolchuu qabu jechuu dha. Dhaabbileen kunneen hariiroo hojji hojjettoota isaanii waliin uumamu ilaachisee mootummaa waliin waliigalteen mallatteessaan yoo jiraate, bu'uruma waliigaltichaan kan raawwatu ta'a. Waliigalteen kan hin taasifamne ykn dhimmoota waliigaltichi hin haguugne irratti falmii hojji uumamuuf labsiin HH hojji irra ni oola.

Dhimma 4ffaa

Dhimma Mana Murtii Aanaa Yaabeellootti ilaalamaa ture tokkoon himataan hojjetaa dhaabbata UNDP ta'e tokko dhaabbatichi seeraan ala hojji irraa isa gaggeessuu ibsuun beenyaa fi

²⁹Toora Intarneeti <https://treaties.un.org/status>gaafa 21/07/2012 ilaalam.

³⁰Fakkenyaaf Itoophiyaan bara 1958 ALI'tti 'ECA' dawoo kana akka kennitu dhabbatia Mootummoota walta'aniif waliin waliigaltee mallatteessiteerti.

kanfaltiiwwan adda addaa akka murtaa'uuf mana murtichaas gaafata. Manni murtichaas falmii himataa dhanga'uun beenyaa fi kanfaltiiwwan himataan gaafate murteesseefii, galmeen raawwiis erga banameen booda, falmiin hojii dhaabbatichaa fi himatamaa bu'uura labsii hojjetaa fi hojjechiisaatiin kan hin keessummeeffamnee fi manni murtichaas aangoo kan hin qabne ta'uu ibsuun galmee cufeera. Himataanis, Dhaddacha Ijibaataa MMWO' tti komii kan dhiyyeeffate yoo ta'u. dhaddachichis sababuma mana murtii jalaatiin ibsame caalaattii ibsuun komii himataa kufaa godheera.³¹

Gaaffii Marii

- Isin murtii manneen murtii kunneen kennan akkamitti ilaaltu?

LHH yaadrimee haaraa dabalate keessaa tokko, labsichi sadarkaa hariiroo hojii kam irraa jalqabee hojiirra akka oolu addaa baasuu irratti. LHH labsii kana dura turan, hojjetoota hariiroo hojii keessa jiran malee, kanneen adeemsa qacarrii irra jiraniif eegumsa hin godhan ture. Labsiin kun garuu, hariiroon hojii eegaluun dura adeemsi calallii hojjetaa loogii irraa bilsa akka ta'u hojjetootaaf eegumsa kan taasisuu dha.³² Kana jechuun, namni dhuunfaa tokko dhaabbata tokko keessatti qacaramuuf yeroo dorgommiif galmaa'u irraa eegalee dorgomtoota isaa waliin ija qixa ta'een ilaalamuuf, loogii bifa kamiyyuu irraa bilisa ta'een carraa hojii argachuu akka fayyadamu dandeessisuufi dha.

Qabxiin biraan daangaa LHH waliin hidhata qabu dhimmaa aangoo qaamalee falmii hariiroo hojiin wal qabatee ka'uudha. Qaamoleen falmii hojii hiikan dhimmi isaan biratti dhiyaate falmii hojii ta'uu isaa adda baasanii kanneen daangaa LHH jalatti hammataman qofa keessummeessuu qabu. Gama kanaan, dhimma daangaa LHH irratti gareen wal falmitootaa mormii yoo kaasuu baatan qaamoleen falmii hojii hiikan kaka'uumsa ofii isaanitiin kaasanii jala murtii itti kennuu qabu moo mormiin garee wal falmitootaatiin dhiyaachuu qaba kan jedhu qabxii falmisiisuu dha. Qabxii kan ilaachisee DhIMMWF dhimma ilaalee murtii kenne tokko³³ keessatti waamamaan hojigaggeessaa waajjira mana amantaa iyyataa kan ture falmii hariiroo hojii isaan gidduu ture

³¹ Alamaayyoo Olaanaa vs dhaabbata UNDP murtii MMWO dhaddachi ijibaataa, Lakk.G 163639.

³² LHHkwt.3(1)

³³ መ/ቤት ልማትዎች በፌዴራል ሲ/ከሱት ዓ/ቤት የፌ/ቤት/ስበር ስም, ቅጽ 6, የሰ/መ/ቁ.32229

gara BMDhhhti booda immoo, mana murtiitti dhiyeessanii ilaalamaa ture. Wal falmitootni keessumattuu Waamamaan dhimmi isaanii daangaa LHH ala ta'uu fi qaamolee kunneen aangoo akka hin qabne sadarkaa mana murtii jalaa fi boordiitti yaadnis ta'ee falmiin dhiyeessan hin jiru. Haa ta'u malee, DhIMMF dhimmichi falmii hojii dhaabbata amantaa fi hojjetaa afuuraa gidduu waan ta'eef qaamoleen falmicha ilaalan aangoo akka hin qabne baranii gal mee cufuu qaba ture jechuun murtee kennee jira. Falmii aangoo gareen wal falmitootaa hin kaasne manni murtii akkamitti beekee jala murtii itti kennuu danda'a kan jedhu dhimma rakkisaa akka ta'e hubachuun rakkisaa dha. DhIMMW O falmii hojii keessatti aangoo qaamolee falmii LHH illaalcissee murtii dabarseen ejjanno wal fakkataa qabatee jira. Fakkeenyaaaf, dhimmaa itti aanu haa ilaallu.

Dhimmaa 5ffaa

Dhimmaa mana murtii Aanaa Gimbiitti jalqabe kanaan³⁴ himataan dhaabbata himatamaa (baankii daladala Itoophiyaatti) gita hojii 'ofiisara juuniyeerii' irratti qaxaramee otoo hojjetaa jiru dhaabbanni himatamaa seeraan ala hojiirraa na gaggesse jechuun mindaa fi faayidaalee adda addaa irraa dhaabbate kanfalameefii hojiitti akka deebi'u akka mirtaa'uuf gaafate. Himatamaan gama isaatiin himataan kun heeyyama fi aangoo otoo hin qabaatiin qajeelfama dhaabbatichaa cabsuun maallaqa baankichaa qarshii 4, 500,000 ta'u damee biraatti ergee akka saamamu waan godheef balleessaa raawwateef hojiirraa gaggeefame; kanaaf, gaggeessan raawwatame seera qabeessa jechuun falmee jira. Manni murtii Aanichaas falmii fi ragaa bitaa mirgaa dhanga'uun himataan (hojjetaan) seeraan ala hojii irraa gaggeefame jechuun mindaa fi kanfalatiwwan otoo hin kanfalamin hafan kanfalameefii himatamaan (hojjechiisaan) akka hojiitti deebisu jechuun murteesee jira. Himatamaan murtii kana mormuun Oliyyannoo MMO Godina Wallaggaa Lixaatti dhiyeeffatee jira. Dabalataan mormii sadarkaa duraa mana murtii Aaanatti hin kaasne kan himataan hojjetaa otoo hin taanee hojii gaggeessa waan ta'eef manni murtii aangoo hin qabu jedhu kaasuun falme. Manni murtichaatis iyyaannoo himatamaa kufaa gochuun murtii jalaa cimse. Himatamaan murtii manneen murtii jalaa dogongora seeraa qaba akka naaf sirratu jechuun iyyaannoo isaa dhaddacha ijibbaataa Oromiyaaf dhiyesse. Dhaddachichis mormii aangoo himatamaan dhiyesse ilalchissee MMO mormiin kun MMAatti hin dhiyaanne jedhuun kufaa gochuun dogongora. Dhimmi aangoo dhimma deemsa falmii waan

³⁴ Baankii Daldala Itoophiya Damee Naqamtee fi Dassaaleny Ragaasaa DhIMMW O Lakk.G 320694, 15/07/2012 murtaa'e.

ta'eef manni murtii bu'uura sdfhh kwt.9(2) ofii isaa kaasee dhimmicha keessummeessuu qabat ure. Kanaafuu himataan hojjetaa ta'uufii dhiisuu isaa adda baasee akka murteessu jechuun ajaja dabarse. Ijoo lammaataa ilaachisee gochaan himataan raawwate balleessaa moo miti kan jedhu adda baasee akka murteessu MMA gal mee deebisee jira.

Gaaffilee Marii

1. Falmii fi murtii dhimmaa kana irratti kennname akkamitti ilaaltu?
2. Adeemsa falmii hojii hiikuu keessatti dhimmoota daangaa LHH ala jiran Manni murtii ykn BMDhHH bu'uura sdfhh kwt.9 (2)tiin ofii kaasuun gal mee cufuu qabu ejjannoon jedhu hangam haqa qabeessa jettu?
3. Hoji-gaggeessaa fi hojjechiisaan isaa falmiin hojii isaan gidduutti uumamu bu'uura LHHiin akka hiikamu kan waliigalan yoo ta'e waliigalteeakkanaa qaamoleen falmii hojii hiikan akkamitti hiikuu qabu? Murtii DhIMMWF Jild.23 Lakk.G 151082 kennname kaasuun irratti mari'adhaa.
4. Dhimmoota hojjetaa fi hojjechiisaa dhiyaataniif ilaachisee manni murtii aangoo isaa irratti jala-murtii kennuuf maal irratti hundaa'uu qaba? Qabxiwwan akka ijoo seeraa, ijoo dubbii fi ragaa falmii keessatti dhiyaatu ilaalcha keessa galchuun irratti mari'adhaa.

Boqonnaa Lama

Waliigatee Hojii, Mirgaa fi Dirqama Hojjetaa fi Hojjechiisaa

Seensa

Hariiroon hojii waliigaltee hojii bu'ureeffatee eegala. Walligalteen hojii immoo, barreeffamaan ykn barreefama ala taasifamuu danda'a. Dabalataan, waliigalteen hojii haala isaa irratti hundaa'uun kan yeroo hin murtoofnee ykn kan yeroo murtaa'ee ykn hojii murtaa'ee ta'uu mala. Gama kanaan, tumaalee LHH turtii waliigaltee hojiin walqabatan sirnaan hubachuu fi hojiirra oolchuun mirgoota hojjetaa fi hojjechiisaa eegsisuu keessatti gahee olaanaa qaba. Dhimmoota qaamolee falmii hojii hiikan biratti dhiyaatan irraa akka hubatamu uumama, akaakuu fi bifa waliigaltee hojii sirnaan otoo hin hubatin falmiilee dhiyaataniif murtii kennuun mirga hojjetaa ykn hojjechiisaa yommuu sarbu ni mul'ata.

Hariiroo hojii keessatti gareewwan ijoo lameen- hojjetaa fi hojjechiisaan mirgaa fi dirqama waliif qabu. Kaayyoon dirqamoota kanaas, hariiroo hojii fayya-qabeessa (healthy) ta'e uumuun wabii hojii hojjetootaa mirkaneessuu fi bu'aa ykn omishtummaa hojjechiisaa guddisuudha. Mirgootii fi dirqamootni hojjetaa fi hojjechiisaa kunneen seerota hojjetaa fi hojjechiisaa biyyooleessaa fi idil addunya, waliigaltee hojii, dambii ittiin bulmaataa fi waliigaltee gamtaa irraa madduu. Mirgootni fi dirqamootni kunneen wayita qacarrii, yeroo yaalii, yeroo waliigalteen hojii jirutti (waliigaltee yeroo murtaa'ee fi hin murtoofne) akkasumas yeroo waliigalteen hojii addaan citu kan raawwataman ta'a. Boqonnaa kana jalatti qacarrii kaasee hanga hariiroon hojii jirutti mirgootaa fi dirqamoota hojjetaa fi hojjechiisaa ilaalchisee rakkolee qabatamaan jiran keessaa kanneen ijoo ta'an agarsiisuuf ni yaalama.

Kanaafu, xumura boqonnaa kanaatti leenjifamtootni;

- Bifaa fi akaakuu waliigaltee hojii ni hubatu;

- Turtii yeroo waliigaltee ilaalchisee qajeeltoo seerri teechee see fi rakkoo qabatamaa jiru adda ni baasu;
- Mirgoota fi dirqamoota hojjetaa fi hojjechiisaan yommuu qacarrii, qacarrii yeroo yaalii, hariiroo hojii keessatti fi yommuu hariiroon hojii daanga'ee turu qaban irratti hubannoo ni gabbifatu.

2.1 Waliigaltee Hojii: Bifaa fi Qabiyyee

Waliigaltee hojii keessatti hojjetaan hojii hojjechuuf hojjechiisaan immoo kanfaltii kanfaluuf waliigalu. Waliigalteen hojii hanga danda'ameen dirqamaa fi mirga gam-lachuu ifaan kaa'utu irraa eegama. Haaluma kanaan qabiyyeen waliigaltee hojii tokko gosa qacarrii, iddo hojii, waa'ee mindaa (haala shallaggii fi kanfaltii) akkasumas, turtii yeroo waliigaltichaa haala ifa ta'een teechisuu qaba. Waliigalteen hojii tarreefama hojii (job description) hojjetaan hojjetu tarreessuun hojjetaaf kennuus ni dabalata. Waliigaltee hojii keessatti mirgii fi dirqamni hojjetaa ifa ta'ee yoo hin ibsamne ykn gaheen hojii hojjetichaa tarreefamee yoo hin kennamneef ta'e, hojjetaan hojii gahee isaa ta'e sirnaan akka hin hojjanne ykn immoo kan gahee isaa hin taane akka diduu hin dandeenye taasisa. Hojjechiistonnis, gocha mirga hojjetaa miidhu raawwachuu danda'u. Kun immoo falmiiwwan hojii mana murtiitti dhiyaatan hedduudhaaf sababa kan ta'aa jiru dha.

Waliigalteen hojii haala addaan seeraan yoo ibsame malee bifa (form) addaatiin taasisuun dirqama miti.³⁵ Labsichi waliigalteewan hojii hojjetaa fi hojjechiisaan gidduutti raawwataman kan barreffamaa fi barreffamaan ala taasifaman jechuun qodeera.³⁶ Waliigalteen hojii barreffamaan ala raawwatamu afaaniin ykn gochaan (conduct) ta'uu mala. Hojjetaa fi hojjechiisaan waliigalteen hojii barreffamaan kan hin raawwatamne yoo ta'e hojjechiisaan haalota kanneen barreffamatti jijiiruun hojjetaaf guyyoota 15 keessatti kennuuk akka qabu seerri dirqama irra kaa'eera. Kunis, hojjetaan hariiroo hojii keessatti mirgaa fi dirqama isaa siritti akka hubatu gargaaruuf akkasumas, falmiin yoo ka'e dhimma falmiif sababa ta'e salphaatti

³⁵Labsii HH, kwt 5.

³⁶Labsii HH, kwt 6 fi 7.

hubachiisuun akka danda'uuf tilmaama keessa galchuun fala seeraan kaa'amedha jechuun ni danda'ama.

Gaaffii Marii

- Waliigaltee hojii barreefamaan ala taasifame hojjechiisaan bu'uura LHH kwt.7tiin barreefamatti jijjiree hojjetaaf yommuu kennuuf qabiyyee duraan afaaniin irratti waliigalan jijjiruun haala mirga hojjetaa miidhuun barreessee yoo kenneef hojjetaan mirga akkamii qabaata? Haala kamiin mirga isaa eegsisuu danda'a?

2.2 Turtii Yeroo Waliigaltee

Yeroo turmaataa waliigaltee hojii ilaachisee waliigalteen raawwatu gosa saditti quoduun ni danda'ama. Isaaniis:

a). Waliigaltee yeroon hin murtoofne

Akka qajeeltootti, waliigalteen hojii hundinuu kan yeroo hin murtoofneef raawwatame ta'ee lakkaa'ama.³⁷ Kunis, waliigaltichi haalota fudhatama qabanii fi labsichaan ibsaman bu'ureeffatee yoo ta'e malee, yeroo sababeeffachuun addaan kan hin citne ta'uu isaa agarsiisa.

b). Waliigaltee yeroo murtaa'ee

Waliigaltee hojii yeroo murtaa'ee yeroon turtii hojjechisaan fi hojjetaan akka waliin turaniif irratti waliigalan akka xumurameen kan gargar cituudha. LHH keessatti tumaalee kwt.10(1)(b) jalatti akka ibsametti, hojjetaa sababoota akka hayyamaa, dhibee ykn sababoota kan biraatiif yeroof hojiirraa hafe bakka buusuuf hojjechiisaan hojjetaa yeroo muraasaaf qacaruu akka danda'u kaa'a. Haaluma walfakkaatuun, labsicha kwt.10(1)(h) jalatti hojjetaan hojjechiisaan waliin waliigaltee hojii yeroo hin murtoofnee qabu tasa hojii irraa adda yoo bahe hojjechiisaan yeroof hojjetaa waliigaltee yeroo murtaa'een qacarachuu ni danda'a. Haalli biraa, hojjechiisaan hojjetaa waliigaltee yeroo murtaa'eef akka waliigalu heyyamu qacarrii yommuu caasaan jaarmiyaa hojjechiisaan qoratamu taasifamudha. Hojjechiisaan caasaa jarmiyaa isaa qorachiisuu irraa jalqabe

³⁷Labsii HH, kwt 9.

hanga guutummaatti hojiirra oolchu gidduu turtii jiraniif hojjetaa waliigaltee yeroo murtaa'eef qacaruuf angeffamee jira. Bu'uura kwt.10(1) (h) ykn (i)tiin hojjechiisaan hojjetaa yoommuu qacaru qacarrichi guyyaa 45 caaluu hin qabu.³⁸ Dabalataan haala kanaan hojjetaa marsaa tokkoon ala qacaruunis hin danda'amu.

Dhimmaa 6ffaa

Himatootni dhaabbata himatamaatiin gita hojii opereetara maashinii irratti qaxaramanii hojjetaa kan turanii fi “dhaabbatani himatamaa balleessaa fi akeekkachiisa malee hojiirraa waan nu gaggeesseef kanfaltii hojiirraa gaggeessaa fi beenyaa adda addaa akka nuuf kanfalu” jechuun himatananiiru. Dhaabbanni himatamaa himatootni hojjetoota idilee otoo hin taane hojjetoota guyyaati. Waliigalteen isaanis dhiibbaa hojii hir'isuuf kan yeroo murtaa'een walii galan ta'uu ibsuun waliigaltee yeroo yeroon haaromfamu kana hojjetootni mallatteessuu waan didaniif waliigalteen hojii addaan cite. Kanaaf, dhabbanni hojjechiisaa balleessaa hin qabu. Waliigalteen seeraan ala addaan hin citne jechuun mormeera. Manni murtii sadarkaa duraa dhimmicha dilaale hojiin hojjetootni iraati ramadamanii hojjetaa turan amala itti fufiinsaa kan qabu waan ta'eef, kan ilaalamu hojjettotni qabatamaan maal hojjetaa jiru (principle of primacy) malee waliigaltee isaanii miti. Hojjechiisaan hojjetoota kanneen waliigaltee haaromsaa jechuun waliigaltee isaanii addaan kutuu seeraan ala jechuun kanfaltii hojii irraa gaggeessa fi beenyaawan adda addaa hojjetootaaf murteesseefi jira. Dhaabbatni himatamaa kana komachuun, MMO'tti oliyyannoo fudhateera. Manni murtichaas “hojjechiisaa fi hojjetaan waliigalteen isaan ifa taasisanii dhiibaa hojii yeroof uumame hir'isuuf jecha qaxarrii taasifame jedhanii kan waliigalan ta'ee osoo jiru, MMA kana bira darbee gaggeessaan seeraan ala taasiafame jechuun hojjechiisaan kanfaltii hojiirraa gaggeessaa fi beenyaa akka kanfalu jedhee murteessuun sirii miti”, jechuun murtii MMA diigee jira.

³⁸ LHH kwt.10(2)

Gaaffii Marii

1. Sirrummaa falmii fi murtii Manneen murtii kunneen kennan LHH faana ilaaluun irratti mari'adhaa!
2. Hojjechiisaan bu'uura labsichaa kwt. 10(1), (h) ykn (i) tiin hojjetaa tokko qacaree guyyaa 45'n booda bu'uura seerichaatiin erga waliigaltee addaan kutee booda hojjetaa biraa hojiidhuma walfakkaatuuf haala kanaan qacaruu ni danda'aa? Mee akkataa tumaan seerichaa itti hiikkachuu qabu irratti mar'adhaa!

Dhimmaa 7ffaa

Dhimma DhIMMWO'tiin murtaa'e³⁹ kana keessatti, yyattootni waamamaa biratti yeroo adda addaa hojii barsiisummaatiin qacaramanii hojjetaa turuu fi waamamaan akeekkachiisaa fi balleessaa tokko malee hojii irraa kan isaan gaggeesse waan ta'eef, kanfaltii hojiirraa gaggeessaa fi beenyaa akka isaaniif kanfalu akka murtaa'uuf Mana Murtii Aanaa Magaalaa Naqamteetti himataniiru. Waamamaan gama isaan, iyyatoota waliin waliigaltee yeroo murtaa'ee gaafa 01/01/2010 kaasee hanga 30/10/2010 turu kan taasisan ta'uu ibsuun, iyyatootni hojii irraa kan gaggeefaman bu'ura waliigalteetiin waan ta'eef, kanfaltii iyyatootni gaafatan isaaniif hin malu jechuun mormeera. Manni Murtii Aanaa falmii bitaa mirgaa fi ragaa dhaga'uun waamamaan waliigalteen iyyatoota waliin taasise gaafa 01/01/2010 hanga 30/01/2010, bu'ura LHH kwt.10 (1) f tiin waliigaltee yeroo muraasaati jedhus, amalli hojii barsiisusummaa kan itti fufiinsa qabu waan ta'eef, waamamaan iyyatoota seeraan ala hojii irraa gaggeesse jechuun murteessee jira. kanaafuu, waamamaan tokkoon tokkoon iyyatootaatiif kanfaltii hojii irraa gaggeessaa fi beenyaa gaafatan akka kanfaluuf jechuun ajajee jira.

Waamamaan murtii kana komachuun MMOTTI kan iyyate yoo ta'u, manni murtichaas waamamaa fi iyyatootni waliigaltee ifaa yeroo murtaa'aa gaafa 01/01/2010 hanga 30/01/2010 turu otoo qaban manni murtii waliigalteen hojii kan yeroo hin murtoofneti jechuun waamamaan iyyatoota

³⁹ Nugusee Tamasgeen (n-9) fi Mana Baruumsa Gamtaa DhIMMWO Lakk.G 311137, 17/06/2012 murtaa'e

seeraan ala hojii irraa akka gaggeessee fi kanfaltii akka kanfalu murteessuun dogongora jechuun murtii MMA diigee jira.

Iyyatootni murtii MMO kana komachuun DhIMMWOTiif iyyannoo dhiyeessaniiru. Dhaddachichis falmii bitaa mirgaa fi murtiwwan manneen murtii jalaa madaaluun, hojiin barsiisummaa amaluma isaatiin hojii itti fufinsa qabu, kan ji'a 10 hojjetamee ji'oonni 2 hafan kan boqonnaa waan ta'eef, bu'ura LHH kwt.10(1)f tiin hojii yeroo muraasaa hin jedhamu. Kanaaf, gaggeessaan raawwatame seeraan ala waan ta'eef, waamamaan iyyattootaaf kanfaltii hojiirraa gaggeessaa fi beenyaa haa kanfalu jechuun murtii MMA diigee, murtii MMA cimsee jira.

Qabxiilee Marii

1. Dhimma armaan olii keessatti falmii ka'anii fi murtii manneen murtii sadarkaa adda addaatti murteessan akkamitti madaaltu?
2. Hojjetaa fi hojjechiisaan turtii waliigaltee hojii isaanii ilaachisee ifatti ibsanii yoo irratti waliigalan, qaamoleen falmii hojii hiikan waliigaltee kana raawwachiisuu moo kufaa gochuu qabu jettu? Maaliif?
3. Turtii yeroo waliigaltee hojii irratti falmilee ka'an murteessuu ilaachisee qajeeltoo qaamoleen falmii hiikan hordofuu qaban maali jettu? Irratti mari'adhaa.

c). *Waliigaltee Hojii Murtaa'e*

Haalotni kwt 10 jalatti ibsaman hedduun isaanii kanneen hojjechiisaan hojjetaa hojii murtaa'eef qacaree hojjechiisu dandeessisanii dha. Haalotni kunneenis hojii murtaa'e tokko hojjechiisuuf, baay'ina hojii uumame hir'isuuf, hojii balaa tasaa dhufu ittisuuf, hojii darbee darbee dhufu, hojii waqtii murtaa'e keessa dhufuu fi kannen fakkatan tarreffamaniiru. Haalota kanaan ala hojjechiisaan hojjetaa yeroo murtaa'eef qacaruu hin danda'u. Haa ta'u malee, hojjechiisaan tokko dhimmoota kanneen irratti yeroo meeqaaf irra deddeebiin hojjetaa qacaruu akka danda'u labsichi hin murteessine. Ulaagaalee kanneeniin walqabatee rakkoo ta'uu kan danda'u fakkeenyaaaf, hojiin tokko waqtii murtaa'e qofa hojjetama jedhamee labsicha kwt 10 jalatti

kufuudhaaf yeroo hammamiif turuu qaba ykn kan addaan citu yeroo gabaabaaf qofa yoo ta'e akkamitti ilaalama kan jedhu dha.

Turtii yeroo waliigaltee irratti falmiin kan ka'u yoo ta'ee fi hojjechiisaan hojjetaan kan qacarame yeroo murtaa'eef ykn hojii murtaa'e hojjechuuf kan jedhu yoo ta'e dhimma kana hubachiisuu qaba.⁴⁰

Dhimma 8ffaa

Dhimma kana keessatti⁴¹ himattooni (waamamtootni ammaa) dhaabbata himatamaa (oliyyataa ammaa) hojii eegumsaa irratti bobba'e biratti gita hojii waardiyummaatiin qaxaramanii osoo hojjetaa jiran, dhaabbanni hojjechiisaa sababa gahaa fi akeekkachiisa malee, hojiirraa isaa gaggeessuu ibsanii kanfaltii hojiirraa gaggeessaa fi beenyaan adda addaa akka kanfalamuuf mana murtiitti himatanii jiru. Dhaabbaanni himatamaa hojii eegumsa Dhaabbta Injinariingii fi Konistiraakshinii DAEWO jedhamu kan daandii saffisaa Mojoo –Hawaasaa hojjetu irraa fudhatee hojjetoota qaxaruun hojjechiisaa turuu amaneeraa. Haa ta'u malee, himatoonti hojiirraa kan gaggeefaman hojiin ijaarsaa hojjetamu dhumataa (%60) waan jiruuf, bu'uura labsii HH kwt.10(1)a fi kwt.30'tiin hojiirraa hirdhifamaniiru; Waliigaltee haala kanaan addaan citeef immoo, kanfaltii hojiirraa gaggeessaa fi beenyaa adda addaa kan kanfalchiisu akka hin hin taane, mormuun deebii kennee jira. Manni murtii sadarkaa jalaqabaan dhimmicha ilaalees, falmii fi ragaa bitaa mirgaa madaaluun hojjetootni kunneen seeraan ala hojiirraa gaggeefaman jechuun kanfaltii hojiirraa gaggeessaa fi beenyaawwan adda addaa dhaabbatni himataa akka kanfaluuf murteesee jira. Dhaabbatni himatamaa murtee kana mormuun, MMOtti oliyyannoo fudhateera. MMO dhimmicha ilaaluun, hojiin eegumsaa bakka hojjetootni eegaa turan irraa dhumachuu fi dhiisuu ragaan himatootaa hin mirkaneessine; Hojiin ijaarsaa riqichaa daandicha irratti hojjetamu erga xummuramee booda, hojjetootni hojiin eegumsaa irratti qacaraman waan dhumeef gaggeessaan taasifame bu'uura kwt10(1)a fi kwt.24(1)tiin raawwate; Dhaabbanni himatamaa kanfaltii itti murtaa'e kanfaluuf dirqama hin qabu jechuun murtee jalaa diigee jira.

⁴⁰Kooporeeshinii humna Ibsaa vs Taajuu Abbaagaroo faa(n-21), DhIMMWF, Lakk. G. 44218.

⁴¹Dhaabbata Gs fi G Tajaajila eegumsaa fi Leenjii fi Baatii Daaluu (n-4) murtii MMO Go/Sh/B lakk.G 58100, (lakk. MMA 32383)

Gaaffilee Marii

1. Falmii fi murtii manneen murtii dhimmicha irratti kennan tumaalee LHH rogummaa qaban waliin akkamitti madaaltu?
2. Waliigalteen hojii dhimmicha keessatti ibsame seeraan ala ykn bu'uura seeraan addan cituu isaa madaaluuf qabxiileen ijoon ilaalamani maal faadha?
3. Hariiroon hojii dhaabbilee hojii dhaabbata biraa irraa fudhatanii hojjetaa qaxaranii hojjechiisanii fi hojjetoota haala kanaan qaxaraman gidduu jiru garaa seera qabeessaan citeera kan jedhamu yoomi?

d.) Hojjetoota Ejansii Hojjetaa fi Hojii Wal qunnamsiisaniin Qaxaraman

Garee hojjetoota, wabiin hojii isaanii sarbamaa jiru keessaa tokko, hojjetoota Ejansii Hojjetaa fi Hojjechiisaatiin qaxaramanii hojjetanii dha. Akkataan hojimaata Ejansoota hojjetaa fi hojii wal qunnamsiisani bu'uura labsii lakk.632/2001tiin kan bulu ture. Tumaa labsichaa irraa akka hubatamutti, Ejansootni kunneen haala lamaan tajaajila hojjetaa fi hojii wal qunnamsiisu raawwachuu akka danda'an ni kaa'a ture. Kunis, malli inni tokkoffaa, ofii isaanii hojjetaa waliin waliigaltee hojii raawwachuu qaama hojjetaa barbaaduuf dhiyeessanii hojjechiisuu dha. Malli inni lammaffaa immoo, waliigaltee hojii hojjetaa waliin osoo hin raawwatin hojjetaa fi hojjechiisaa wal qunnamsiisu dha. Ejansooni kunneen hojjetaa waliin waliigaltee hojii taasisanii hojii qaama biraa yommuu hojjechiisan hojjechiisaan Ejansoota kanneen moo qaama hojiin hojjetamuuf sana kan jedhu Labsii 632/2001'n waan hin deebineef sambamu mirga hojjetootaaf qawa bane ture. Gama biraan, Ejansootni kunneen dhaabbilee hojjechiistotaa biraa irraa hojii fudhachuun (outsource) hojjetaan hojjechiisaa isa hojii sirrii (actual work) qabu waliin akka hariiroo hin qabaannee gochuun mirga hojjetootaa sarbuu keessatti qooda baha turaniiru. Labsii 632/2001, LHH haaraatiin haqamee jira. Tajaajilli Ejansiiwan kunneen kennanis hojii biyaa keessa qofa irratti akka murtaa'u taasifamee jira. LHH haaraan akkuama Labsii 632/2001 Ejansootni kunneen tajaajila lama akka kennan heyyamaafi. Kunis, tokko, Ejansootni kunneen

qaama waliigaltee hojii osoo hin taane, hojjetaa fi hojii ykn hojjechiisaa wal qunnamssiisuu dha. Lammaffaan Hojjetoota to'annoo isaa jala jiran waliin waliigaltee hojii raawwatee qaama tajaajila hojjetoota kanaa barbaaduuf hojii hojjechiisuu dha.⁴² LHH haaraa keessatti gaaleen to'annoo isaa jalatti jettu hanga tokko iftoomina kan dabalte ta'uu ni hubatama. Kana jechuun, hojjetoota ofii waliigaltee waliin taasise ilaalcissee Ejansichi bu'uura kwt.2(1) fi kwt.4tiin akka hojjechiisatti lakka'ama jechuu dha. Kanaaf wabii hojii hojjetoota haala kanaan qaxaramaniitiif Ejensiin gaafatamaa ta'a. Haa ta'u malee, Ejansootni kunneen hojjetaa waliin waliigaltee hojii osoo hin taasisin hojiiakkami irratti hojjetaa fi hojjechiisa akka walqunnamssiisan; hojiiakkamii immoo, hojjetaa qacaranii to'annoo isaanii jalatti qaama sadaffaaf akka hojjechiisan LHH haaraan adda baasee hin ibsine. Muuxanno biyyootaa kan ilaalam yoo ta'e Ejansiin hojjetaa fi hojjechiisaa wal qunnamssiisu hojjetaa ofii isaa qaxaree qaama sadaffaaf kan hojjechiisu hojiwwan yeroo murtaa'ee ykn hojii muraasa irratti dha.⁴³

Qabxii Marii

1. Ejansootni hojii fi hojjetaa wal qunnamssiisan hojii gosa hundumaa irratti hojjetaa waliin waliigaltee hojii raawaatanii qaama sadaffaaf hojjechiisuun mirga hojjetootaa irratti dhiibbaan fidu jiraa? Muuxanno jiru kaasuun tumaalee LHH fi barabaachisummaa Ejansoota kanaa ilaalcha keessa galchuun irratti mari'adhaa?
2. Hojimmaata yeroo ammaa Ejensiileen hojjetaa fi hojjechiisaa walquunnamssiisan kunneen hojjetoota yeroo murtaa'eef ykn hojii murtaa'eef qofa qacaruun hojjechiisan qajeeltoowwan tumaa labsichaa kwt 9 fi 10 jalatti tumame waliin wal simachuu fi dhiisuu irratti mar'adhaa!
3. Ejansootni hojii fi hojjetaa ykn hojjechiisaa wal qunnamssiisan wabii hojii hojjetoota isaanii eegsisuuf hojimaataakkamii hordofuu qabu jettu? Gaafatmummaaakkamii qabaachuu qabu? irratti mari'adhaa?

⁴² LHH kwt. 2(13)

⁴³ Guide to Private Employment Agencies Regulation, Monitoring and Enforcement International Labour Organization, Geneva, 2007

2.3 Qacarrii Yeroo Yaalii

Hojjichiisaa fi hojjetaan qacarrii hariiroo hojji isaanii qacarrii yeroo yaaliitiin eegaluu danda'u. Sababni qacarriin yeroo yaalii barbaachiseef hojjetaa fi hojjechiisaan yeroo kana keessatti waliif ta'uu isaanii adda akka baafataniif yaadameetu. Hojjechiisaan hojjetaan isaa hojji gara fulduraa hojjetu irratti gahuumsa qabaachuu isaa adda baasuuf yeroon kun isa fayyada. Hojjetaan immoo, haalli hojji isaaf mijataa ykn kan isa hojjechiisu ta'uu isaa mirkaneeffata. LHH kwt.11 irraa hubatamu garuu qacarriin yeroo yaalii filannoo hojjechiisaaf kennname fakkaata. Labsichi kaayyoon qacarrii yaalii ...*hojjetaan tokko gita irratti ramadamuu barbaadameef nama sirrii ta'uu /suitability/ madaaluuf...* haala jedhuun kaa'uun isaa tumichi filannoo hojjechiisaa ta'uu agarsiisa. Waliigalteen yeroo yaalii barreefamaan qofa raawwachuu qaba. Barreefamaan walii hin galamne taanaan akka walii hin galamnetti lakkaa'ama. Turtiin yeroo yaalii gaafa waliigalteen hojji raawwate irraa jalqabee guyyoota hojji 60 caaluuu hin qabu.⁴⁴ Hojjetaan yeroo yaaliif qacarame seeraan, dambii mana hojichaatiin ykn waliigaltee gamtaan haala biraan yoo murtaa'e malee mirga hojjettootni biraa qaban hunda akka qabaatu seerrichi ni tuma. Kana malees, hojjetaan tokko dhaabbata tokko biratti gita walfakkaatuun yeroo tokkoo ol qacarrii yeroo yaaliitiin qacaramuu irraa hin jiraatu. Yeroo yaalii keessatti hojjetichi gita sanaaf nama sirrii akka hin taane yoo mirkanaa'e hojjechiisaan akekkachiisa kennun osoo hin barbaachisne, kanfaltii hojiirraa gaggeessaa ykn beenyaa kanfalamuuf otoo hin dirqamin waliigaltee hojji isaa addaan kutee hojjeticha gaggeessuu danda'a. Ta'us, hojjetaan kun yeroon yaaliif qacarame dhume hojicha kan itti fufe yoo ta'e, gita sana irratti guyyaa yaaliif qacarame irraa qabee akka qacarameetti lakkaa'ama.⁴⁵ Yeroo yaalii keessatti hojjetaanis akekkachiisa otoo hin kenning waliigaltee hojji isaa addaan kutuu danda'a.

Qabxii Marii

- Aangoon hojjechiisaan hojjetaan yeroo yaaliitiif qacarame hojichaaf nama sirrii /suitable/ miti jedhee waliigaltee isaa addaan kutuuf qabu daangaa qabaa? Hojichaaf nama sirrii

⁴⁴ LHH kwt.11(3)

⁴⁵ Labsii HH, kwt 11(7)

akka hin taane akkamiin madaalama? Aangoo hojjechiisaan yeroo yalii waliigaltee hojii addaan kutuu qabuu fiakkataa wabiin hojii (seeraan ala arii'amuu irraa) hojjetaa itti eegsisfamu irratti mar'adhaa.

2.4 Mirga fi Dirqama Hojjetaa fi Hojjechiisaa

Addunyaa hojii keessatti walitti dhufeenya garee lamaan (hojjetaa fi hojjechiisaa) gidduu jiru ilaachisee mirgootni fi dirqimootni hedduun jiraachuun isaanii beekamaa dha. Bu'urrii mirgootaa fi dirqamoota kanneenii seerota hojii (kan biyyolessaa ykn idil-adduunyaa), waliigaltee hojii fi waliigaltee gamtaati. LHH eegumsa mirga hojjetootaaf iddo guddaa kennus mirgaa fi dirqama hojjetaa fi hojjechiisaa wal faana kan hammatedha. Keessumattuu, tumaaleen kwt.12 hanga kwt.14 jiran mirgaa fi dirqamoota kanneen ifatti ni kaa'u. Irra caalmaan mirgi hojjetaa akka hojjiirra oolu hojjechiisaan dirqama akka bahatu kan eegamu yoo ta'u, mirgi hojjechiisaa immoo, dirqama hojjetaa ta'a. Kanaaf, waa'ee dirqama hojjechiisaa yommuu dubbannu mirga hojjetaa waa'ee dirqama hojjetaa yommuu kaasnu mirga hojjechiisaa akka ilaalletti fudhatama jechuu dha. Itti aansuun, mirgootaa fi dirqamoota hojjetaa fi hojjechiisaa keessaa kanneen ijoo ta'an haa ilaallu.

2.4.1 Dirqamoota Hojjechiisaa

a) Adeemsa qacarrii loog-maleessa gochuu

Loogii Hojii fi Oggummaa keessatti mudatu ilaachisee Konveenshiniin Dhaabbata dhimma hojjataa fi hojjechiisaa Addunyaan bahe namni kamuu jiruu ofii filate gaggeeffachuuf logii irraa bilisa ta'ee, carraa walqixaa argachuu akka qabu kaa'a.⁴⁶ Konveenshinichi loogii jechuun sababoota akka sanyummaa, saala, amantaa, ilaalcha siyaasaa fi sababoota biroo walfakkataan kan nama tokko haala addaan akka filatamu ykn akka hin filamneef sababa ta'u danda'an jechuun ibse. Loogiin akka waliigalaatti hariiroo hojii keessatti ykn otoo hariiroon hojii hin umamin- yeroo qacarrii mul'achuu danda'a. Eegumsi Konveenshini kanaan kaa'ames sadarkaa lamaanifuu kan ooludha. Yommuu qacarriin gaggeefamu hojjechiisaan sababoota loogii uuman

⁴⁶ Preamble of Convention No. 111 Convention concerning Discrimination in Respect of Employment and Occupation, 1958

kanneen irraa bilisa ta'ee hojjetaan ogummaa fi hojii isa gitu argachuu akka danda'u carraa walqixaa kennuufitu irra jiraata. Keessmattuu adeemsa qacarrii keessatti akkataan beeksisni hojii itti buhu, afgaaffiin gaggeefamu fi qorannoон fayyaa gaggeefamu loogii akka hin uumneef hojjechiisaan ofeeggannoo gochuu qaba. Hariiroo hojii keessattis mirga hojjetaa biroo faana walqixaan ilaalamuu qabaata. Haa ta'u malee, sababa haalli hojichaa gaafatuuf (inherent requirement of particular job) filanna fi adda baatiin namoota ykn hojjetoota gidduutti godhamu akka loogitti kan hin fudhatamne ta'uu konveenshinichi tumee jira.⁴⁷ Filaanna fi adda baatiin haala kanaan raawwatus haala hojichaa qofa ilaalcha keessa galchuun dhiphatee hiikamuu qaba. Gama kanaan tarkaanfileen qacarrii keessatti fudhataman yoo kan nageenya biyyaa (state security) waliin walqabatu ykn eegumsa fi gargaarsa gareewwaniif haala addaan kaa'an hojiirra oolchuuf raawwataman ta'e (affirmative action) mirga walqixummaa sarbuutti hin fudhataman.

Qabxii marii

1. Dhaabbilee hojjechiistotaa tokko tokko keessatti yommuu qacarriin hojjetaa gaggeefamu qorannoон fayyaa ni gaggeefama. Qorannoowwan hojjetoota dubartootaaf godhaman keessaa tokko qorannoo ulfaati. Qorannooakkanaa gaggeessuu sirrii moo sirrii miti? Qorannoo ulfaa taasisuun eegumsaa fi sarbama mirgoota hojjetoota dubartootaa waliin akkamitti akka walqabatu haalota jiran kaasaa irratti mari'adhaa.
2. Seerota biyya keenyaa akka waliigalaa fi labsii hojjetaa fi hojjechiisaa lakk.1156/2011 jalatti eegumsa hojjetoota sadarkaa qacarriitti jiru maal fakkata. Tumaalee roogummaa qaban kaasaa mari'adhaa.
3. Sadarkaa qacarriitti loogiin jiraachuu irratti komii kan dhiyeessuu danda'u eenuu ykn qaama kami? Haala kamiin komii isaa dhiyeessuu danda'a?

Mirgi ogummaa fi hojii ofii barbaadan filachuun irratti bobba'uu heerota biyya keenyatiinis eegumsa argateera. Heerri Mootummaa Federaala Itoophiyaa fi kan Naannoo Oromiyaa eegumsa fi mirgoota lammileef kaa'an keessaa mirgi ogummaa fi hojii barbaadan filatanii hojjechuu isa

⁴⁷ Convention No. 111 Convention concerning Discrimination in Respect of Employment and Occupation, 1958, art.1(2)

tokko.⁴⁸ Gama biraan mirgi wal-qixummaa Heerota kanneenin eegumsa argate⁴⁹ mirga wal-qixummaa lammileen ogummaa fi hojii keessatti qabanis kan cimsu dha. Labsiin HH kutaa dirqamoota hojjetaa fi hojjechiisa jedhu jalatti, hojjechiisaan hojjetoota gidduutti loogii raawwachuun gocha dhorkame akka taa'e kaa'ee jira.⁵⁰ Sababonni loogii tumicha jalatti ifatti ibsaman Jaha dha. Kunneenis: Saba, Saala, Amantaa, Ilaalcha siyaasaa, dhibee '*HIV/AIDS*' fi Miidhama qaamaati. Sababootni kunneen baay'inaan kanneen konveenshini loogii lakk.¹¹¹ jalatti ibsamaniin walfakkaatu. Dhibeen '*HIV/AIDS*' sababa labsii HH duraa ture fi Konveenshinicha keessatti ifaan hin ibsamiin garuu labsii HH haarawaa kanaan ifatti eerameedha. Kun immoo, loogii namoota dhibicha qaban ykn qabaachuun shakkaman qacarrii hojii keessatti saan mudatu hambisuuf tarkaanfii gaarii labsichaan fudhatame dha. Dabalataan tumichi sababootni hojjetaan carraa hojii walqixaa akka hin qabaanne godhan biroon jiraachuu akka danda'an tilmaamuun sababoota loogiif ka'uumsa ta'uu danda'an banaa kaa'ee jira. Qaamoleen falmii loogii ogummaa fi hojii keessatti uumaman ilaachisee seera hojii irraa oolchan sababoota kanneen akka haala isaanitti ilaaluun loogiif ka'uumsa ta'uu ykn ta'uu dhiisuu isaanii murteessuu qabu jechuu dha.

b) Hojjetaaf Hojii Kennuu

Hojii hojjechuun hojjetaaf dhimma barbaachisaa dha. Kunis hojjetaan qabatamaan hojii yoo hojjete ogummaa isaa guddifta. Hojii hojjechuun fayyaa qaamaa fi sammuutiif akkasumas faayidaa diinagdee gara fuulduraa argamuuf illee isa fayyada. Kanaaf hariiroo hojii keessatti hojjechiisaan hojjetaaf hojii kennuutu irraa eegama. LHH kwt.12 irraa akka hubatamu hojjechiisaan hojjetaaf hojii kennuuf dirqama akka qabu ni tuma. Hojiin hojjechiisaan hojjetaaf kenuun kunis kan bu'uura waliigaltee hojiitiin irratti waliigalan ta'uu qaba. Dabalataan meeshaalee hojiif barbaachisan hojjechisaan dhiyeessufii akka qabu tumichi ni kaa'a. Haa ta'u malee, hojjechiisaan hojjetaaf hojii keessatti akkataa dhiyeessa meeshaalee hojii irratti haala addaan waliigaluu akka danda'anis seerichi angessee jira.

⁴⁸ Labsii lakk. 1/1995, Heera Mootummaa Fedrderaalawaa Dimokiraatawaa Itoophiyaa, kwt.41, fi Labsii lakk. 46/1994, Heera Mootummaa Naannoo Oromiyaa fooyya'e, kwt 41

⁴⁹ Labsii lakk. 1/1995, Heera Mootummaa Fedrderaalawaa Dimokiraatawaa Itoophiyaa fi Labsii lakk. 46/1994, Heera Mootummaa Naannoo Oromiyaa fooyya'e kwt.25

⁵⁰ Labsii lakk.1156/2011, labsii hojjetaaf hojjechiisaan Itoophiyaa, kwt.14(1)f

Gaaffii Marii

1. Hariiroo hojii keessatti hojjechiisaan hojjetaa isaatiif hojii ykn meeshaalee hojii kennuu yoo dide hojjetaan furmaata maalii qaba? Halaa kamiin mirga isaa eegsifachuu danda'a?

c) *Kanfaltii Kanfaluu*

Hariiroo hojii keessatti hojjechiisaan hojjetaaf kanfaltii kanfaluun qabxii bu'uuraati. Kanfaliin hojjetaaf kanfalamu haalota hojii keessaa kan jirenya hojjetaa fi maatii isaa irratti dhiibaa kallattii fi qabatamaa agarsiisuu dha. Seeronni Dhaabbata Hojjetoota Idil-Addunyaa (ILO) tiin bahan hedduun kanfaltii hojjetaaf kanfalamu yoo ibsan argata (earning) maallaqaan ibsamuu danda'u sababa hojjetaan hojii hojjeteef ykn hojjetuuf, yeroo fi haala seeraan ykn waliigalteen ta'een shallagamuun hojjetaaf kennamu jechuun ibsu.⁵¹ Haa ta'u malee, kanfaltiin hojjetaaf kanfalamu maqeffamaa fi itti fayyadama wal fakkaatan adda addaa (wage, remuneration, payment salary, etc) waan qabaniif jechoota kanneen biyyoonni seerota isaanii keessatti ifa taasisanii akka itti fayyadaman dhaabbatichi ni gorsa. LHH yoo ilaalluu kanfaltiin qabiyyewwan waliigaltee hojii keessatti dirqama ibsamuu qaban keessaa tokko akka ta'e ni kaa'a.⁵² Tumaan labsichaa kan Amaariffaa jecha ‘**ລມວນ**’ kan Ingiliffaa immoo ‘**payment**’ jechoota jedhan kan jecha ‘**mindaa**’ jedhu waliin wal gitu fayyadame. Labsicha kwt.53 yoo ilaallu, mindaa jechuun kanfaltii idilee hojjetaan bu'uura waliigalteen hojii waan hojjetuuf hojjechiisaa isaa irraa argatu jechuun hiikee jira. Tumaa kana jalatti kanfaltiwwan akka mindaatti hin ilaalamne adda baafamaniiru. Kunneenis: Kanfaltii yeroo dabalataa (Over-time pay) durgoo (per-diems) kanfaltii haala mijataa hin taane keessatti hojjechuuf kanfalamu hardship allowance) kanfaltii tiraanispoortii (transport allowance) baasii jijjirraa iddo hojii ykn manaaf kanfalamu (relocation expenses) kanfaltii eebbaa (bonus), kanfaltii komishinii (commission), kanfaltii onnachiistwaan adda addaa (incentives) fi kanfaltiin hojjetaan tajaaila maamilaaf kenneef maamilaan kanfalameef (service charge)dha. Bu'uura Labsichaa kwt.12(2)tiin hojjechiisaan kanfaltiin hojjetaaf kanfaluu qabu mindaan ala kanneen olitti

⁵¹ General Survey of the reports concerning the Protection of Wages Convention (No. 95) and the Protection of Wages Recommendation (No. 85), 1949, International Labour Conference

91st Session 2003, pp.17

⁵² LHH kwt.4

ibsamaniis akka dabalatu hubachuun ni danda'ama. Akkataan kanafaltiwwan kunneen itti kanfalaman labsii kanaan ykn waliigaltee gamtaan kan murtaa'u ta'a.

Kanfaltii mindaa ilaalchisee qajeeltoon bu'uuraa mindaan kan kanfalamu hojii hojjetameef akka ta'e labsichi kwt.⁵⁴ ni teechisa. Hojjetaan otoo hojii hin hojjetin hojjechiisaan mindaa kanfaluudhaaf kan itti dirqamu haalonni addaa tumaa kwt.⁵⁴⁽²⁾ jala jiran yommuu mudatanii dha. Tumicha jalatti hojjetaan otoo hojii hin hojjetin mindaa argachuuf haalduree guutamuu qabu tokko fi sababoondi adda addaa ibsamaniiru. Haaldurichi guutamuu qabu hojjetaan hojii hojjechuuf qophaa'aa ta'uudha. Sababoondi ibsaman immoo, hanqina meeshaa hojii ykn hanqina meeshaa dheedhii ykn sababoondi bira hojjetaa waliin wal hin qabaanne yoo ta'an hojjetaan hojii hojjechuu baatuus mindaa isaa argachuuf mirga qaba.

Gaaffii Marii

1. Sababoondi biraan akka hojiin hin hojjetamne godhanii fi carraa mindaa argachuuf hojjetaa irratti dhiibaa isaan qaban tumaalee biroo labsichaa waliin wal bira qabaatii irratti mari'adhaa.

Mindaan hojjetaaf kanfalamu inni xiqlaan meeqa ta'uu qaba? mindaa kana murteessuun barbaachisaadhaa? yoo murtaa'e hoo haala kamiin murtaa'uu qaba? dhimmotni jedhan yeroo dheeraaf wal falmisiisaa turan. Akka addunyaatti biyyoonni miseensa Dhaabbata Hojii Idil Addunyaa ta'an mindaa ka'uumsa hojjechiistotni hojjetaaf kanfaluu qaban akka murteessan qajeelcha.⁵³ Akka Itoophiyaatti labsiwwan hojjetaa fi hojjechisaa darban irraa akka hubatamu tumaan mindaan ka'uumsaa murteessuuf taa'e hin turre. LHH kana keessatti yeroo jalqabaaf mindaa ka'uumsaa murteessuuf mala hordofamu kaa'ameera. Labsicha kwt.⁵⁵⁽²⁾ jalatti manni marii ministeerotaa boordiin mindaa (wage board) bakka bu'oota mootummaa, hojjechiisaa, waldaa hojjetootaa fi qaamolee hirtaa biroo of keessaa qabu qorannoo irratti hundaa'uunn haala diinagdee biyyaa, gabaa hojii fi haalota biroo ilaalcha keessa galchuun mindaa ka'uumsa yeroo yeroon sirreessaa akka deemu dambiidhaan aangessuu danda'a jechuun tumee jira. Tumaan kun

⁵³ Minimum Wage Fixing Convention, 1970 (No. 131)

hojiirra yoo oole mirga hojjetootni mindaa haqa qabeessa argachuu qabaniif eegumsa gochuuf tarkaanfii murteessaa ta'a.

d) Kabaja Namoomaa Hojjetaa Eeguu

Hojjetootni yeroo isaanii baay'ee iddo hoiitti waan dabarsaaniif haalli iddo hoiij jirenya isaanii keessatti gahee guddaa qaba. Hojjetootni jirenya milkii qabu jireechuufis ta'ee hoiij isaanii irratti bu'a qabeessa ta'uuf, iddo hoiitti kabajni namoomaa isaanii eegamuufi qaba. Hojjechiisaan hojjetaa isaa akka uumama kabaja qabuutti ilaaluu qaba. Humna hojjetaa garmalee fayyadamuu, gocha ykn jecha kabaja hojjetaa hir'isu irraa of quachuu akkasums, namoonni biroo iddo hoiij jiran, akka of quasatan gochuu qaba.

Dhimmaa kabaja namoomaa hojjetootaa sarbu keessaa tokko tuttuqqa ykn miidhaa saalaa iddo hoiitti hojjetaa irra gahuu dha. Gama kanaan, dhimmoota LHH haaraa kanaan xiyyeffannoo argatanii fi bifa haaraan dabalamen keessaa tokko tuttuqqa ykn miidhaa saalaa ilaachisee eegumsa hojjetaaf taasifamee dha. Tuttuqqa saalaa jechuun hojjetaa mallatoo ykn dubpii ykn mala biraan fedhii isaa/isheen ala gocha saal-qunnantiif tole akka jedhu/jettu amansiisuu dha. tuttuqqaan saalaa gocha humnaan ykn yaalii humnaan deeggarame raawwatamu immoo miidhaa saalaa jedhama.⁵⁴ Hojjechiisaan iddo hoiitti tuttuqqa ykn miidhaa saalaa hojjetaa irraan gahuu irraa dirqama of quachuu akka qabu tumaan labsichaa ni kaa'a.⁵⁵ Kwt.14(1)(h)'n ifatti kan ibse, hojjechiisaan tuttuqqa ykn miidhaa saalaa raawwate kan jedhamuu fi gaafatamaa kan ta'u, ofii isaa (hojjechiisaan) ykn hojjetootni dhaabbata hojjechiisaa gaggeessan (managerial employee) gocha kana kan raawwatan yoo ta'ee dha.

Haaluma walfakkaatuun, hojjechiisaan hojjetaa hoiij hojjechiisufis ta'ee dhimmaa biraaf gochaan ykn jechaan sodaachisuu akka hin qabne labsichi dirqama irraa kaa'ee jira. LHH kwt.14 (1) irraa akka hubatamu hojjechiisaan hojjetaan mirga isaatti akka hin fayyadamne gochuu ykn mirga isaa waan fayyadameef tarkaanfii haaloo ba'annaa irratti fudhachuu akka hin qabne ni tuma. Keessumattuu, hojjetaan mirga miseensa waldaa ta'uu isaatti sirnaan akka hin fayyadamne bifa adda addaatiin danquu irraa of quachuu qaba. Hojjetoota gidduuttis loogii sababoota akka

⁵⁴ LHH kwt.2(11) fi (12)

⁵⁵ LHH kwt.14(1) (h)

sabummaa, saala, amantaa, ilaalcha siyaasaa fi dhibee ‘HIV/AIDS’ bu’ureeffate taasisuu hin qabu.

Gaaffilee Marii

1. Labsiin hojjetaa fi hojjechiisaa kwt.14 (1) jalatti gochoonni ibsaman hojjechiisaa ykn hoji gaggeessaa isaatiin hojjetaa irratti kan raawwtaman yoo ta’e seera qabeessa miti haala jedhuun ibsame. Kana jechuun hojjechiisaan gochoota dhorkaman kanneen akka hin raawwanneef ykn yoo raawwatan gaafatamaa kan ta’u ofii isaa ykn hoji gaggeessaan isaa kan raawwatan yoo ta’eedha. Gama biraatiin immoo iddo hojiitti mirgi namooma hojjetaa waahila hojii ykn qaama biraan sarbamuu danda’a. Yeroo haalli kun mudatu gaafatamummaan hojjechiisaa maal akka ta’u fi waliigala tumichi akkamitti akka hiikamuu qabu irratti mari’adhaa.
2. Gochi tuttuqqaa ykn miidhaa saalaa iddo hojiitti hojjetaa irra gahe, hojjetaa dhaabbata hojjechiisaa sanaa ykn nama biraa iddo hojiitti argameen kan raawwatame yoo ta’e hojjechiisaan gaafatmaa ni ta’aa? Tumaalee labsichaa roogummaa qaban kaasuun irratti mari’adhaa!

e) Nagummaa fi Fayyummaa Bakka Hojii fi Hojjetaa Eeguu

Hojjechiisaan tarkaanfilee nageenya iddo hojii fi fayyummaa hojjetaa iddo hojiitti eegsisuuf danda’an kanneen istandardii adda addaatiin taa’an ykn qajeelfama qaamolee roogummaa qabaniin kannameef hojiirra oolchuu qaba. Dirqamonni kanneen otoo balaan ykn miidhaan hin gahin, yommuu miidhaan gahe fi erga miidhaan gahe booda tarkaanfiiwwan fudhatamuu qaban kan hammatanii dha. Tarkaanfiiwwan kanneenii fi bu’awwan issaan hordofsiisan kutaa moojuulii kana miidhaa hojiirraa jedhu jalatti bal’inaan kan ilaallu ta’a. Dabalataan hojjechiisaan yommuu waliigateen hojii addaan citu dirqama akekkachisa, beeksisa, kanfaltiiwwan adda addaa yeroon kanfaluu qaba.

2.4.2 Dirqamoota Hojjetaa

Akkuma hojjechiisaa hariiroo hojii fayya qabeessa gochuuf hojjetaan dirqamoota gama isaa bahuu qaba. Dirqamoota waliigaltee hojii, waliigaltee gamtaa fi dambii hojiitiin kaa'amuu malan akkuma jiranitti ta'ee; labsicha keessatti tumaalee adda addaa jalatti ibsamaniiru. Kanneen keessaa ijoo kan ta'an labsicha kwt. 13 fi kwt. 14(2) jalatti tarreefamaniiru.

i) *Hojii hojjechiisaa Ofiin Hojjechuu*

Hariiroo hojii keessatti hojjetaan hojii hojjechuuf waliigale ofii isaa raawwachuuutu irraa eegama. Waliigaltee idilee keessatti raawwiin dirqamaa yoo haala addaan walii hin galamne irraa kan hafe garaa bakka bu'iinsaatiin ta'uu mala. Haa ta'u malee, raawwiin dirqama hariiroo hojii gamuma hojjetaa waliigale sana ofii isaatiin (personal) ta'uu akka qabu labsichi dirqama ni kaa'a.

ii) *Hojjechiisaa Isaatiif Ajajamuu fi Amanamuu*

Qajeeltoo hariiroo hojii keessaa tokko kan ta'e hojjetaan ajaja hojjechiisaa isaa jalatti hojjechuuf waliigaluu dha. Haaluma kanaan, hojjetaan ajaja haala hojii hojjechiisaa isaatiin kennamuuf fudhatee raawwachuu qaba. Hojjetaan qabeenya hojjechiisaa isaa iddo hojiitti argaman ofeeggannoon qabuu fi itti fayyadatu irraa eegama. Keessummattuu, qabeenya hojjechiisaa heyyama isaa malee fudhachuun gocha dhorkameedha. Dabalataan hojjetaan guddina ykn faayidaa biraaf sanadoota dogoggorsiisoo ykn sobaa dhiyeessuu ykn yaalii taasisuu irraa of qu sachuu qaba.

iii) *Naamusaa fi Nageenya Iddoo Hojii Eeguu*

Naamusni nageenya iddo hojiitiif darbees daballii oomishtummaa dhaabbata hojjechiisaatiif gahee guddaa qaba. Kana milkeessuuf hojjetaan iddo hojiitti naamusa olaanaan dirqama isaa

raawwachuuut irraa eegama. Iddoo hojiitti sammuu fi qaamaa fayya buleessaa fi hojiif qophaa'aa ta'een argamee hojii isaa raawwachuu qaba. Gama kanaan dhugaatii fi qorichoota sammuu namaa hadoochaan kanneen seeraan dhorkaman iddoohojii fayyadamuun ykn fayyaadamee sammuu fi qaama hojiif qophaa'aa hin taaneen iddoohojii dhufuun dhorkaa dha. Yommuu hojirratti argames sa'aatii hojii sirnaan hojiif oolchuu qaba. Haa ta'u malee, dhimma dhugaatii dhuguun iddoohojii aragamuu kun falmisiisaa akka ta'e dhimma murtii aragate kana irraa ni hubatama.

Dhimmaa 9ffaa

Dhimmaa kana keessatti⁵⁶, iyyataan ammaa MMA magaalaa Bishooftuutti himata dhiyesseen, dhaabbata waamamaa biratti qacaramee otoo hojjetu, waamamaan gaafa 25/05/2011 sababa gahaa malee dhugaatii dhugdee iddoohojii seente, ajaja hoogganaa fudhachuu diddee jechuun hojii irraa isa gaggeessuu ibsee, gaggeessaan taasiafame seeraan ala jedhamee kanfaltiin hojiirraa gaggeessaa akka murtaa'uuf gaafatee jira. Waamamaan gama isaatiin, iyyataan hojii irraa kan gaggeefame dhugaatii dhuguun iddoohojii kan galee fi sababa kanaan ajaja hoogganaa illee fudhachuu kan dide waan ta'eef arii'ame jechuun, kanfaltii iyyataan gaafate mormee jira. Manni murtichaas falmii bitaa mirgaa dhaga'uun iyyataan dhugaatii dhugee iddoohojii seenuu fi sababa kanaan ajaja hoogganaa fudhachuu dhabuun waan mirkanaa'eef gaggeessaan taasiafame seera qabeessa jechuun himanna iyyataa kufaa godheera. Iyyataan murtii kana mormuun MMOTTI oliyyannoo kan dhiyeeffate yoo ta'u manni murtichaas murtii jalaa cimsuun galmeecufee jira. Iyyataan murtii manneen murtii kanneenii komachuun DhIMMWO'tiif iyyannoo dhiyessee jira. Dhaddachichis falmii bitaa mirgaa fi murtee manneen murtii jalaa xinxaluun, iyyataan dhugee hojii seenuu foolii isaa irraa akka hubatanii fi bu'ura ajaja hoogganaan raawwachuu dhabuu akka argan ragaan waamamaa kan mirkaneessaan waan ta'eef, bura LHH lakk.377/96 kwt.14(2)c fi kwt. 27(1)i tiin gaggeessaan taasifame seera qabeessa jechuun murtii manneen murtii jalaa cimsee jira. Gama biraan, Abbaan Seeraa tokko yaada adda-baatee (dissenting) ibsatee jira. Kanaanis, ragaan waamamaa kan mirkaneesse iyyataan dhugaatii dhuguun hojii seenuu malee dhugaatii dhugee machaa'uun hojii seenuu hin mirkaneessine, Kun immoo, hiikoo tumaa LHH

⁵⁶ Balaay Shawaangizaaw fi Dhaabbata Seentineel Istiil I/G isaa murtaa'e DhIMMWO Lakk.G 312989 gaafa 14/04/2012 murtaa'e

kwt.27(1)I fi kwt.14(2)c hin guutu waan ta'eef, gaggeessaan taasifame seeraan ala, waamamaan kanfaltii hojiirraa gaggeessaa kanfaluufii qaba jechuun yaada adda-baatee isaa dhiyeesseera.

Qabxiilee Marii

1. Falmii bitaa mirgaan dhiyaatee fi murtii dhimma kana irratti Manneen Murtiitiin kennname akkamitti madaaltu?
2. Yaada murtii DhIMMWo fi yaada adda-baatee Abbaa seeraan dhiyaatee tumaalee kwt.27(1)i fi kwt.14(2)c LHH 377/1996 fi kwt.27(1)i fi kwt.14(2)d LHH 1156/2011 faana wala bira qabdaanii yoo madaaltan kamtu irraa dhama qabeessa jettu? Irratti mari'adhaa.

As irratti sa'aatii hojiitti heyyama hojjechiisaa ykn waliigaltee gamtaa malee walga'ii gaggeessuun ykn hirmaachuun dhorkaa dha. Hojjetaan gocha kabaja namoota iddo hojiitti argaman sarbu irraa of quachuu qaba. Keessumattuu miidhaa ykn tuttuqqaa saal-qunnamtii raawwachuu irraa of eeguun dirqama hojjetaati. Gama biraatiin hojjetaan nageenyummaa iddo hojii, fayyummaa hojjetootaas ta'ee kan isaa eeguun hojii isaa raawwachuu irraa eegama. Hojjetaan gochoota nagummaa iddo hojii fi fayyummaa hojjetootaa balaaf saaxiluu danda'an raawwachuu irraa of eeguu qaba. Ajaja fi qajeelfama of eegganno gama kanaan hojjechiisaan kennamuuf kabajuu qaba. Wantoota fi haalota balaa qaqqabsiisaan yoo arge gabaasuutu irraa eegama. Yommuu balaan gahu hojjetaan dirqama deeggarsa gochuu qaba. Hojjetaan, 'HIV/AIDS' irraa irraa kan hafe fayyummaa isaafi ta'ee kan hojjetoota biroof qorannoo yaalaaf yommuu gaafatame qorannoo gaggeessuun irraa eegama.

Mirgoonni fi dirqamooni hojjetaa fi hojjechiisaa labsicha keessatti bifa adda addaan kanneen ibsaman waan ta'eef kanneen hafan akkuma haala isaanitti mata dureewwan hafa jalatti bu'aa dirqama kanneen ba'uu dhabuun hordofsiisu faana kan ilaalamani ta'a.

Gaaffii Marii

- Hojjetaan tokko iddo hojiitti gocha arrabsoo ykn doorsisa yoo raawwate bu'uura labsii kanaatiin gaafatamaa ni taasifamaa? Bu'uura tumaa kamiitiin? Mee tumaalee roogummaa qaban caqasuun irratti mari'adhaa?

Boqonnaa Sadi

Waliigaltee Hojii Fooyyessuu, Daangessuu, Addaan Kutuu fi Bu'aalee Isaan Hordofsiisan

Seensa

Hariiroon hojii dhimma walxaxaa fi taateewwan adda addaa keessummeessu dha. Waliigalteen hojjetaa fi hojjechiisaan yeroo tokko taasisan sababoota adda addaatiin fooyya'uu, daanga'uu ykn addaan cituu danda'a. Sababonni fooyya'uu, daanga'uu fi addaan cituu waliigaltee hojii uuman kun kanneen fudhatama qaban ykn kan hin qabne ta'uu danda'u. Sababootni fudhatama qaba yommuu mudatan tarkaanfiwwan waliigaltee fooyyessuu, daangessuu fi addaan kutuu fudhachuun dura adeemsi keessa darbamu jiraachuu qaba. Adeemsa kana hordofuu dhabuun tarkaanfiwwan fudhataman irratti dhiibbaa kan fidu ta'a. Yeroo waliigalteen hojii sababoota gara garaatiin addaan citu dantaa gama lamaaniinuu jiru kabajchiisun kan danda'amu mirgaa fi dirqamni seerri hojjetaa fi hojjechiisaa irra teechise hojiitti hiikuudhaani. Kanaafuu tumaalee LHH dhimmota kanaan wal qabatan sirnaan hubachuun barbaachisaa dha.

Leenjifamtootni dhuma boqonnaa kanaa irratti:

- ✓ Sababoota waliigaltee hojii fooyyessuu, daangeesuu fi addaan kutuu dandeessisan ni hubatu
- ✓ Waliigalteen hojii fooyyessuuf, daangeessuuf fi addaan kutuuf adeemsi keessa darbamuu qabuu kam akka ta'an adda ni baafatu
- ✓ Bu'aal waliigaltee fooyyessuun, daangessuuni fi addaan kutuun hordofsiisu ni hubatu

3.1 Waliigaltee Hojii Fooyyessuu

Yeroo waliigalteen hojii raawwatamu haalli hojii ykn hojjechiisaa ykn hojjetaa ture sababa adda addaaf jijjiramuu danda'a. Hojjechiisaan jarmiyaa isaa bal'isee damee haaraa dabaluuf dirqamuu danda'a. Yeroo akkasii haalli hojjetaa itti jijjiree hojjechiisu ni uumama. Hojjetaan barnoota baratee ykn raawwii hojii gaarii galmeessisee guddina argachuu mala. Haalli akkanaa yommuu uumamu waliigalteen hojii dura ture hariiroo haaraa sirnaan bulchuu hin danda'u. Kanaaf, waliigalteen hojii jijjiiramoota adeemsa keessa dhufan kanneen hammachuu akka danda'uuf haalli itti fooyya'uu jiaachuu qaba. LHH, dhimmootni kunneen akkataa itti bulan irratti tumaa qajeelchu kwt.15 jalatti kaa'ee jira. Labsichi waliigaltee hojii fooyyessuun kan danda'amu dhimmoota labsichi akka dirqamaatti kaa'etti otoo hin bu'in akka ta'es ni akekkachisa.

i. Sababoota Waliigaltee Hojii Akka Fooyya'u Taasisanii fi Hin Taasisne

LHH sababoota waliigaltee hojii fooyyessuu danda'an ifatti hin caqasne. Haa ta'uutii sababoonni kunneen waliigaltee gamtaa, dambii hojii bu'uura labsichaatiin ba'u ykn waliigaltee hojjetaa fi hojjechiisaa ka'uumsa godhachuu danda'u.⁵⁷ LHH kwt.130 yoo ilaallu dhimmoonni akka guddinaa, jijjiraa, tarkaanfii naamusaa fi kkf qabiyyee waliigaltee gamtaa akka ta'an ni hubatama. B'ura waliigaltee gamtaa kanaan hojjetaan giddina yoo argate, jijjirraan iddoohojii yoo taasifame, tarkaanfin naamusaa irratti fudhatamee ykn bu'aan hojii isaa gadi bu'uun yoo sadarkaa irraa hir'ifame waliigalteen hojii isaas bu'uruma kanaan kan fooyya'u ta'a. Hojjechiisaan gita labsichi heeyyameen dambii hojii keessatti akkataa waliigalteen hojii itti fooyya'u kaa'uu danda'a. Dabalataan, hojjetaa fi hojjechiisaan waliigalanii waliigaltee hojii isaanii fooyyessuu danda'u.

Gara biraan labsichi sababoota ykn taateewwan bu'aa waliigaltee hojii fooyyessuu hin qabne ibseera. Walitti makamuun, addaan bahuu fi qaama biraaf dabarfamuun jaarmiyaa tokkoo bu'aa waliigaltee hojii fooyyessuu hin qabaatani. Haa ta'u malee, qajeeltoo labsichaa eeguun waliigaltee gamtaa, dambii hojii fi waliigaltee hojii keessatti dhimmoota kanneen irrattis waliigaltee fooyyessuun akka danda'amu labsichi ni akeeka.⁵⁸

⁵⁷ LHH kwt.15(1)

⁵⁸ LHH kwt.16

Dhimmaa 10ffaa

Dhimma qabatamaa kana keessatti hojjetaan hojjechiisaa isaa duraanii himatamaa 1ffaa fi hojjechiisaa isaa ammaa kan ta'e himatamaa 2ffaa bakka tokkotti himateera. Himatamaa 1ffaan dhaabbata hojjechiisaa tajaajila Hoteela kennu (Hoteela Maayaa) dhaabbata biraa tajaajila walfakkaataa kennu himatamaa 2ffaaf (Boston Partners) hoteela isaa kireesseera. Yeroo kiraan kennis hojjettoota isaatiif “waliigalteen ana waliin qabdan addaan citee himatamaa 2ffaa waliin itti fufa” kan jedhu xalayaa kenneefi ture. Himatamaa 2ffaanis hojjettoota himatamaa 1ffaa turaniif waraqaa ragaa barnoota isaanii dhiyeessanii yeroo yaaliitiin akka qacaraman beeksisa baase. Himataan kunis haala sanaan yeroo yaaliitiin himatamaa 2ffaa hojji dura hojjechaa ture qacareera. Yeroon yaalii isaas osoo hin xumuriin gaggeeffameera. Innis, “himamatootni walta'uun daba yaadanii hojjetaa dhaabbataa erga taanee booda seeraan ala yaaliin akka qacaramnu taasisuun nu ari'uun isaanii seeraan ala waliigaltee addaan kutuu dha” jechuun faayidaa gara garaa gaafachuun himateera. Manni murtii dhimmicha ilaale waliigalteen himataan himatamaa 1ffaa waliin qabu fedhii isaaniitiin (akkaataa LHH kwt 25/2/ tiin) adda cite, kan himatamaa 2ffaa waliin qabu immoo yeroo yaalii keessatti addaan cite jechuun himamatoota itti-gaafatamummaa irraa bilisa taasiseera.⁵⁹

Gaaffii Marii

1. Isin murtii mana murtichaa tumaalee LHH waliin akkamitti madaaltu? Himatamaan 1ffaan xalayaan ‘waliigalteen ana wajjin qabdan addaan citeera’ jechuudhaan himataa kanaaf kenne waliigaltee barreeffamaa himataa fi himatamaan waliigaltee kutuuf irratti walta'ani dha jedhamee kan fudhatamuu danda'u dhaa?
2. Hojjetaan tokko hojjechiisaa isaa waliin dhimmoota ykn haalota waliigaltee hojji kana dura hin turre irratti yoo waliigale waliigalteen hojji akka haareffametti ilaalamo moo waliigaltee haaran akka raawwatetti ilaalamo? Fakkeenyaaaf hojjettuun hojji qulqullinaa hojjetaa turte tokko gita qulqulleessituu sana dhiiftee hojjechiisaadhuma sana biratti gita hojji herregaa irratti kan qacaramte yoo ta'e kun waliigaltee hojji fooyyessuu moo waliigaltee hojji haaraa raawwachuu agarsiisa?

⁵⁹Tasfaayee Hayilee Vs Hoteela Maayaa (him 1ffaa) fi Boston Partners (him 2ffaa), MMA Adaamaa, Lakk G 82610.

3. Garaagarummaan waliigaltee hojii fooyyeessuu fi waliigaltee haaraa taasisuu gidduu jiru maali?

3.2 Waliigaltee Hojii Yeroof Daangessuu

Hariiroon hojii otoo addaan hin citin mirgii fi dirqamni hojjetaa fi hojjechiisaan qaban yeroof daangeffamee turuu danda'a. Akkataa mirgii fi dirqamni hojjetaa fi hojjechiisaan itti daanga'u; sababootaa, adeemsa, bu'aa fi qaamoleen gahee qaban kwt.17 hanga 21 jalatti bal'inaan ibsamee jira. Sababootni waliigaltee hojii yeroof daangessan kunniin akka waliigalaatti walta'iinsa gareewwanii, dantaa hawaasaa, sababoota humnaa olii hojjetaa ykn hojjechiisaan mudatan ta'uu danda'u. Walta'iinsa gareewwanii bu'uura godhachuun hojjetaa yeroof hojiirraa daangessuun akka danda'amu labsicha kwt 18(1) jalatti ibsameera. Hojjetaan kaffaltii malee yeroo murtaa'eef eeyyamni akka kennamuuf gaafatee, hojjechiisaan kanuma yoo hayyame hanga yeroo waliigalameetti waliigalteen hojii daanga'ee tura. Sababoota dantaa hawaasaa kabachiisuun wal qabataniin waliigalteen hojii yeroof daanga'ee turuu akka danda'u kwt 18(2) fi (4) jalatti tumameera. Hojjetaan bakka bu'aa hojjettootaa ykn tajaajila hawasummaa biroo kennuuf filatamuun hojii idilee isaa irratti argamuu dhiisuu ni danda'a. Yeroo kanatti hojjetaan sababa tajaajila hawaasaa kanaaf jedhee hojii isaa dhiisuu mirga hojjetichaa kan miidhu ta'a. Wayita hojjetaan tajaajila hawaasaa kennuuf, hojii dhiisutti immoo, hojjechiisaan tajaajila barbaadu hojjetaa isaa irraa argataa hin jiru waan ta'eef dirqamoota hojjechiisaan tokko qabu hunda haa bahu jechuun ni ulfaata. Kanaaf, dhimmoota kanneen lamaan wal madaalchisuuf hariiroo hojii isaanii yeroof tursiisuun tarkaanfii sirrii ta'a. Sababni biraa mirgaa fi dirqamni hojjetaa fi hojjechiisaan yeroof itti hafaa ta'u, hojjetaan guyyaa 30 to'annoo jala kan ture, yoo ta'ee dha. Hojjetaan guyyaa 30 hin caalleef to'annoo jala oolee fi to'annoo jala ooluusaa guyyaa 10 keessatti yoo beeksise ykn hojjechiisaan dhimma kana kan beekuu qabu yoo ta'e waliigalteen hojii yeroof daangeffamee turuu ni danda'a (kwt 18/3/). Murtiin balleessummaa osoo hin kennamiin hojjetaan guyyoota 30 ol hidhamee yoo ture hojjechiisaan tarkaanfii maalii fudhachuu akka qabu seerichi ifaan hin keenye.Ta'us, hojjetaa to'annaa jala oolee dhimmi isaa qulqullaa'aa jiruuf hariiroon hojii isaa daanga'ee turuuf carraa kan qabu guyyaa 30'f qofa akka ta'ee fi hojjetaan guyyaa 30 ol to'annaa jala ture garuu mirga kana gaafachuuf akka hin dandeenye

tumaa kana irraa hubachuun nama hin rakkisu. Gama biraan, hojjechiisaan hojjetaa badii naamusaa raawwate bu'uura kwt.27tiin hojiirraa gaggeessuun dura waliigaltee gamtaa bu'uura godhatee badii naamusaa hojjetaa qulqulleessuuf waliigaltee hojii yeroof tursiisuu akka danda'u labsichi ni akeeka.⁶⁰

Sababni humnaa olii hojii dhaabbaticha guyyaa 10 oliif akka addaan citu yoo taasise waliigalteen hojii yeroof ni daanga'a (kwt 18/5/). Akkasumas hanqinni maallaqaa badii hojjechiisaan ala ta'e mudatee dhaabbaticha guyyoota walitti aanan 10 ol kan cufsiisu yoo ta'e hojjetaan yeroof hojiirraa daangeffamuu ni danada'a.⁶¹ Sababoota humnaa olii ykn hanqina maallaqaatiin hojjechiisaan hojii isaa guyyoota walitti aanan 10f kan addaan kutee fi sababootuma kanneen bu'ereeffachuu hojjetaa hojii irraa kan daangessu yoo ta'e dhimmicha Ministeera dhimma hojjetaa fi hawaasummaa ykn Wajjira/Biirroo DhHH barreffamaan guyyaa hojii sad i keessatti beeksisuuti irraa jiraata.⁶² Ministeerichi ykn qaamni aangoo qabu iyyannoo hojjechiisaan dhiyeesse ilaaluun guyyaa hojii sad i keessatti hojjechiisaan waliigaltee hojii daangessuuf sababa gahaa qabaachuu fi dhiisuu isaa ni mirkaneessa. Ministeerichi ykn qaamni aangoo qabu sababoondi dhiyaatan amansiisaa yoo ta'an tarkaanfii hojjechiisaan waliigaltee hojii daangessuu fudhate raggaasisuun guyyaa deebi'ee hojii itti eegaluu ni murteessa. Guyyaan kun guyyaa 90 caaluu hin qabu (kwt 21/1/).

Yeroo waliigalteen hojii daangeffamee turutti akka qajeeltootti hojjetaan dirqamni hojii hojjechuu, hojjechiisaan immoo dirqamni mindaa fi kanfaltiiwaaan biroo mindaan walqabatan kanfaluu yeroof akka addaan citu ta'a. Dirqamni hojjechiisaan mindaa fi kanfaltiwwan kanneen hojjetaaf kanfaluuf qabu seeraan ykn waliigaltee gamtaan haala biraan murta'uu ni danda'a. Yeroon waliigalteen hojii daangeffamee turu yoo dhume hojjechiisaan hojjetoota haala fi hojii isaanii duraatti deebisuu qaba. Dhaabbatichi ykn hojjechiisaan hojii isaa itti fufuu hin dandeenye taanaan hojjetoota beenyaa fi kanfaltiwwan adda addaa kanfaluun hojii irraa kan gaggeessu ta'a.

⁶⁰ LHH kwt. 27(4)

⁶¹ LHH kwt 18/6/).

⁶² LHH kwt.19

Gaaffii Marii

1. Dhaabbilee hojjechiisaa waliigaltee gamtaa hin qabne keessatti ykn dhaabbilee qabiyyee kana waliigaltee gamtaa isaanii keessatti hin haammachiisne keessatti balleessaa hojjetaa qulqulleessuuf hojjetaa hojiirraa haala daangessuun itti danda'amu ni jiraa?
2. Hojjetaan sababa badiin naamusaa qulqulla'uuf hojii irraa daanga'u mindaa fi kanfaltiiwan argachuu qaba moo hin qabu? Dhimmi isaa yeroo qulqullaa'u hojjetaan sun badii akka hin qabne yoo hubatame hojjetaan sun miindaa fi kaffaltii biroo ni argata moo hin argatu?

3.3 Waliigaltee Hojii Addaan Kutuu

Walitti dhufeenyi hojjetaa fi hojjechiisaa bifaa adda addaatiin jalqabe yeroo ta'etti dhaabbachuun isaa hin oolu. Yoo tiqqaate uumama waan ta'eef, hojjetaan guyyaa isaa eegee Addunyaa irraa boqochuun hin hafu. Yookaan immoo, hojjetaa fi hojjechiisaan walitti bu'uun ykn haalli biraa uumamuun hojjetaa fi hojjechiisaan addaan ba'uu danda'u. Haalonni kunneen hariroon hojii akka addaan citu godhu. Akka waliigalaatti hariroon hojii garaa seera qabeessa ykn seera qabeessa hin taaneen addaan cituu danda'a. Addaan cituu hariroo hojiitiif hojjechiisaan ykn hojjetaan ykn sababoontiisaan lameeniin ala ta'an ka'uumsa ta'uu malu. Hariroon hojii haalaa fi sababoota kanneeniif yoo addaan citu, bu'aan inni hordofsiisus garaagarummaa qaba. Kutaa kana jalatti, dhimmoota waliigaltee hojii addaan kutuuf sababa ta'an, haaldureewwan waliigaltee addaan kutuuf seerri teechisee fi bu'aa dirqamoota kana bahuu dhabuun fidu fi bu'aa waliigaltee addaan kutuun hordofsiisu kan ilaallu ta'a.

3.3.1 Sababoota Waliigaltee Hojii Addaan Kutuuf Ka'uumsa Ta'an

Sadarkaa idil-addunyaatti haala waliigalteen hojii addaan cituu qajeelchuuf konveenshiniin ILO C158⁶³ bahee jira. Koonvenshinichi hojjechiistonni sababoota teekinolojii fi diinagdee bu'uureeffachuun hariiroo hojii hojjetaa isaanii faana qaban kutuun rakkoo hammaataa jiru ta'uu isaa ka'uumsa godhatee kan bahee dha. Kanaaf, sadarkaa idil-addunyaatti istaandardiin wal fakkaatu akkataan hariiroon hojii itti addaan citu qajeelchu ka'uun barbaachisaa ta'uun amanamee kan ragga'eedha. Konvenshinichi, waliigaltee hojii kaka'uumsa hojjechiisaan addaan citan qofarratti kan xiyyeefatu ta'uu tumaa kwt.3 irraa ni hubatama. Waliigalteen hojii sababoota dandeettii, naamusa, hojimaata dhaabbatichaa, tajaajila kennamuu fi hundeffama dhaabbatichaan wal qabatan qofa bu'uura godhachuun adda cituu akka qabu kwt.4 jalatti ibsameera. Kanaafuu, yaaddamni sababa gahaa malee hojjetaa gaggeessuu fudhatumummaa hin qabu. Koonveenshini kana biyyi keenya raggaasiftee waan jirtuuf bu'uura Heera Mootummaa kwt 9'tiin raawwatatumummaa ni qabaata.

LHH keessatti sababootni addaan cituu waliigaltee hojitiif ka'uumsa ta'uu danda'an ibsamaniiru. Labsicha kwt.23 jalatti waliigalteen hojii seeraan, walta'iinsa gareewwaniin, kaka'uumsa hojjechiisaan fi kaka'uumsa hojjetaan addaan cituu akka danda'u tumameera. Gama biraan immoo, labsichi keessatti wantootni adda cituu waliigaltee hojiif ka'uumsa ta'uu hin dandeenye ibsamaniiru. Dhaabbattootni gara garaa walitti makamuun tokko ta'uun ykn adda adda bahuu ykn gara abbaa qabeenya birootti darbuun waliigaltee hojii addaan kutuuf sababa gahaa miti jedhamee kwt 23(2) jalatti tumamee jira. Akkasumas kwt 26(2) jalatti hojjetaa mirgoota isaa kan akka mirga gurmaa'uu fi haqa argachuutti waan fayyadameef ykn loogii sababoota adda addaa irratti hundaa'uun hojjechiisaan waliigaltee hojii addaan kutuu akka hin dandeenye ni tuma. Sababoota seericha keessatti teechifaman alattis balleessaawan waliigaltee gamtaa keessatti hojjetaa hojirraa gaggeessu jedhamanii ibsaman raawwatatumumma akka qaban kwt 27 jalatti ibsameera. Kanaafuu, hojjechiisaan gamtaa hojjetaa waliin dubbachuun naamusa badaa labsichaan hin haammamatne waliigaltee gamtaa keessatti ibsuun dantaa dhaabbatichaa caalaatti akka mirkaneessuuf seeraan beekamtiin kennameeraaf. Garuu gochaan waliigaltee

⁶³ILO Termination of Employment convention,1982.

gamtaa keessatti ibsamee hojjetaa hojiirraa gaggesuuf danda'u gochaa balleessaa bu'uura godhate qofa ta'uu qaba.⁶⁴ Sababootni kun Konveenshini ILO C158 kwt 5 fi 6 jalattis ibsamanii jiru.

I. Waliigalteen Hojii bu'uura seeraan Addaan Citu

Waliigalteen hojii erga hundeffamee booda walitti dhufeenyaa beekamtii seeraa qabu waan ta'eef haalli itti addaan citus akkaatuma seeraan tarreeffameen qofa ta'uu qaba. Waliigalteen hojii raawwatamee turtii booda sababoota fedhii hojjetaa fi hojjechiisaatiin ala ta'an bu'ureeffatee kan adda cite yoo ta'e bu'uura seeraan akka ta'etti fudhatama. Sababoonni bu'uura seeraan waliigalteen hojii akka addaan citu godhan labsicha kwt.24 jalatti tarreefamaniiru. Isaanis hojjetaan yoo du'u, hojjetaan umurii soorama bahuu (waggaa 60⁶⁵) yeroo gahu, sababa kasaaruutiin ykn sababa biraatiin hojjechiisaan hojii yoo dhaabe, hojjetaan sababa miidhaan qaamaa irra gaheen dandeettii hojii yoo dhabee fi turtiin yeroo ykn hojiin waliigaltee keessatti irratti waliigalame yoo xumurame dha.

Sababoota kanneen keessaa yeroo hedduu hojjetaa fi hojjechiisaa jidduutti falmiin akka ka'u kan taasisu waliigalteen hojii turtii yeroo daanga'eef taasifame yoo xumurame ykn waliigalteen hojii murtaa'aaf taasifamee hojichi yeroo xumuramu dha. Qabxii kana ilaachisee rakkoon qabatamaan yeroo hedduu mul'atu hojii amala itti fufaa qabu irratti akkaataa faallaa seeraa ta'een waliigalteen hojii yeroo daanga'eef yoo taasifamee fi yeroon turtii isaanii yoo xumuramu waliigalteen hojii seeraan addaan ni cita moo hin citu? kan jedhu dha. Dhimmootni bifaa kanaa yeroo hedduu falmii hojiitiif sababa kan ta'an yoo ta'u, gita hojii hojjetaan irratti qacarame fi tumaalee LHH kwt 9 fi 10 jalatti qajeeltoo seerri kaa'e waliin xiinxaluun furmaata kennuun barbaachisaa dha. Waliigalteen hojichaa kwt 10 jalatti kan kufu ta'uu yoo hin mirkanoofne waliigalteen hojii yeroo hin daangoofneef akka raawwatameetti fudhatamuu akka qabu ni beekama. Kanaaf, waliigalteen barreeffamaa faallaa tumaa kanaa yoo raawwatame ykn haala dantaa hojjetaatiif filatamaa hin taane of keessatti yoo qabate fudhatama akka hin qabaanne LHH kwt 4/5/ jalatti teechifameera. Kanaaf, haal-dureewwan LHH kwt 10 jala jiran osoo hin guutiin

⁶⁴Kaantirii Kilab Debalober Yerer viwu (Piroojektii ijaarsa manneenii) Vs Muhammad Sayiid (faa n-6), DhIMMF, Lakk. G. 64734.

⁶⁵Labsii 715/2003, kwt 17(1).

hariiroon hojii yeroo murtaa'eef hundaa'u bu'aa seeraa akka qabaatu gochuun sirrii hin ta'u. Kanaaf, yerooakkanaa waliigalteewwan bifaa kanaa yeroo jiraatan illee, waliigalteen seeraan addaan ni cita jedhamee fudhatamuu hin qabu.

Dhimma 11ffaa

Himattuun gita waardiyyumaatiin dhaabbata himatamaatti qacaramtee waggaa 3 fi ji'a 4 kan tajaajilte yoo ta'u, waliigaltee hojiis baatii sadii sadiin mallatteessaa turteetti. Kana boodas gaafa 25/11/2006 "ani hojjetuu yeroo hin murtoofneef qacarame ta'uun qaba waan ta'eef waliigaltee hin mallatteessu" waan jetteef, dhaabbatni himataan waliigaltee hojii ishii addaan kuteera. Himattuunis, waliigalteen hojii kiyya seeraan ala addaan cite jechuun kanfaltiwwan gara garaa fi kanfaltii boonasiif hojjettoota kaaniif kanfalame akka raawwatamuuf gaafatteerti. Hojjechiisaanis waliigalteen seeraan ala addaan hin citne, kanfaltiin boonasiif himattuun gaafattus hojjettoota yeroo hin murtoofneef qacaramaniif qofa kanin kanfalu dha jedheera. Manni murtiis waliigalteen kan addaan cite himattuun haaromsuu waan diddeefi dha. Kunis seera qabeessadha jedheera. Kanfaltiin boonasiif garuu bu'uura murtii DhIMMWF galmeek lakk 20869 (jiildii 11ffaa) keessatti ibsameen hojjetaa bu'a-qabeessummaa dhabbatichaaf gumaache maraaf kan kanfalamu waan ta'eef hojjetuun kun hojjetuu yeroo hin murtoofneef qacaramte ta'uun baattullee kanfaltii kana argachuu qabdi jechuun murteesseera.⁶⁶

Gaaffii Marii

1. Isin manni murtichaa seera-qabeessummaa addaan citiinsa waliigaltee ilaachisee murtii kenne akkamitti ilaaltu?

Rakkoon inni biraagama kanaan mul'atu turtiin waliigaltee erga xumurame booda hojjechiisaan waliigaltee osoo addaan hin kutiin hojjetaan hojii hojjechaa kan itti fufe yoo ta'ee fi hojjechiisaan yeroo ofii barbaadu waliigaltee addaan yeroo kutu falmii uumamu dha.

⁶⁶Haannaa Kibabawu Vs Dhaabbata Dhiyeessa Guddistoota Oomisha Qonnaa Damee Bahaa, MMA Adaamaa, Lakk G 82739.

Dhimma 12ffaa

Himattuun (1^{ffaan}) himatamaa Bu/Ma/Adaamaa waliin waliigaltee waggaa tokkoof turuun (24/9/2002 hanga 24/9/2003) qacaramtee jirti. Himattuun kun pirojecktii ICTAD jalatti biiroo Bu/Ma/Adaamaa hundeesse keessa kan hojjetu yoo ta'u, bulchiinsi magaalaas fandii biyya alaa irraa gara Ejensii TQO Oromiyaatiin argame irraa mindaa kanfalaafi hanga Adoolessa 2006'tti himattuu hojjechiisaa tureera. Himatamaanis, "waliigalteen himattuu waliin qabnu waggaa tokkoof, innis gaafa 24/9/2003 kan xumurame waan ta'eef, waliigaltee ishii Adoolessa 2006 booda addaan cituun isaa karaa seera-qabeessa hin taaneen addaan cite hin jechisiisu" jechuun mormeera. Manni murtiis "himatamaan karaa seera-qabeessa hin taaneen waliigaltee addaan hin kutne" jedheera.⁶⁷

Gaaffii Marii

1. Isin murtii mana murtichaa tumaalee labsichaa waliin akkamitti ilaaltu?

Hojiin murtaa'an (piece work) hanga xumuramutti jedhamee waliigaltee taasifamuun walqabatee rakkoon yeroo hedduu hojiirra oolmaa irratti mul'atu hojichi xumuramuu fi dhiisuu adda baafachuun kan walqabtu dha.

Dhimma 13ffaa

Himatamaan hojjetaa *sarveyarii* ta'uun dhaabbata himatamaa keessatti hanga hojiin 'pirojecktii Adama Wind II' xumuramutti kan qacarame yoo ta'u, dhaabbatichi pirojektiin jedhaame osoo hin xumuramiin na gaggeesse jechuudhaan himanna dhiyeesse. Xalayaan dhaabbatichi hojjetaa kanaaf barreesses 'hojiin keenya gara xumuraa irra gahaa waan jiruuf hojjetaa hedduun waan nu hin barbaachifneef hir'ifamtaniirtu' kan jedhu dha. Himataanis yeroo falmu, "hojjetootni biroo

⁶⁷ Gannat Dassaaleny (fi N-4) Vs Bu/Ma/Adaamaa, MMA Adaamaa, Lakk G 89166.

waliigaltee kiyyaan walfakkaataa qaban osoo hojjetaa jiranii waliigalteen kiyya sababa malee addaan cituun isaa seera qabeessa miti” jedheera. Manni murtiis, himatamaan hojiin pirojektichaa xumuramuu ragaadhaan mirkaneessuu waan hin dandeenyeef waliigaltichi kan addaan cite seeraan ala jedheera.⁶⁸

- Isin falmii ka’ee fi murtii dhimma kana keessatti mana murtichaan kennname seera jiru waliin akkamitti ilaaltu?

II. Waliigaltee Hojii Walta’iinsa Gareewwaniin Addaan Citu

Waliigalteen hojii walta’iinsa gareewwaniin addaan cituu ni danda’a. Waliigaltee hojii walta’iinsaan addaan citeera jedhamuuf waliigaltichi ifatti barreeffamaan kan raawwatame yoo ta’e qofaa dha.⁶⁹ Kaffaltii adda addaa kan akka kaffaltii hojiirraa gegeeffamaa kaffaluuf waliigalteen taasifamu, walta’iinsi hojii addaan cituu hin agarsiisu. Kana malees, hojjetaan mirgoota isaa seeraan kennamaniif dhiisuuf walta’iinsi raawwatu bu’aa seeraa akka hin qabaanne tumaan labsichaa kun ni teechisa.

III. Waliigaltee Hojii Kaka’uumsa Hojjechiisaan Addaan Citu

Waliigaltee hojii kaka’uumsa hojjechiisaatiin addaan kutuun biyyaa biyyaatti garaagarummaa qaba. biyyoota akka Ameerikaa keessatti hojjechiisaan waliigaltee hojii sababa malee, sababa gahaan ykn sababa gahaan hin taaneef mirga addaan kutuu qaba. Gosti qaxarrii kun hariiroo hojii akkafeetee (employment at will) jedhamuun beekama. Biyyoota biroo keessatti immoo, hojjechiisaan waliigaltee hojii adaan kutuuf sababa gahaan, madaalawaa fi adeemsa haqa qabeessaa keessa darbuu akka qabu seeronni ni dirqisiisu. Akka waliigalaatti waliigaltee hojii kaka’uumsa hojjechiisaan addaan citu bakka saditti quoduun ilaaluun ni danda’ama. Isaanis: gaggeessaa akekkachiisa malee raawwatamu (summary dismissal), gaggeessaa akekkachiisa

⁶⁸Xilaahun Garramuu Vs Projectii “Adama Wind II” Hayidro-Chaayinaa CGCOC-JV, MMA Adaamaa, Lakk. G 89129.

⁶⁹Labsii HH,kwt 25.

kennuun raawwatamuu (ordinary dismissal) fi hojettoota baay'ee yeroo tokkotti hojii irraa gaggeessuu (lay off) kanneen jedhani dha.

i. Akekkachiisa Malee Hojjetaa gaggeessuu

Sababootni waliigaltee hojii akekkachiisa malee addaan kutan labsii hojjetaa fi hojjechiisa kwt 27(1) jalatti tarreffamanii jiru. Sababootni kunneen bu'uuraan amala ykn naamusa hojjetaa waliin kan walqabatanii dha. Haaluma walfakkaatuun koonveenshiniil ILO C158 kwt 11 jalatti hojjetaan rakkoo naamusaa argisiise akekkachiisa malee hojiirraa akka gaggeeffamu ibsa. Itti aansuun kwt 27(1) jalatti sababoota waliigaltee hojii akekkachiisa malee addaan kutan keessaa kanneen yeroo baay'ee falmiif ka'uumsa ta'an qofa irratti xiyyeffachuun tokko tokkoon ilaalla.

a. Sa'aatii hojii kabajuu dhabuu

Sa'aatii hojii kabajuu dhabuun sa'aa hojiin itti eegalu barfatani galuu, sa'aa hojiitti hojii dhiisanii deemuu ykn sa'aan hojii itti ba'an otoo hin ga'in dursanii ba'uu ta'uu danda'a. Hojjetaan akekkachiisa kennamu cinaatti dhiisuun irra deddeebiin sababa gahaa malee haala kanaan sa'aa hojii kabajuu dhabe waliigalteen hojii isaa akekkachiisa malee akka addaan kan citu ni ta'a.⁷⁰ Akka tumaa kanaatti, gochi sa'aa hojii kabajuu dhabuu kamiiyuu waliigaltee gamtaa, dambii hojii ykn waliigaltee hojii keessatti akka sababa gahaa sa'aati hojii kabajuu hin dandeesisnetti fudhatama kan argate yoo ta'e malee hojjechiisaan waliigaltee akka addaan kutuuf kan dandeesisuu dha. Hojjetaan osoo akekkachiisni barrefamaa kennamuuf ji'a 6 keessatti yeroo 8f sa'aa hojii kan hin kabajne yoo ta'e, hojjechiisaan otoo akekkachiisa hin kennin hojii irraa gaggeessuu danda'a. As irratti, sa'aa hojii kabajuu dhabuu hojjetaa ilaachisee hubatamuu kan qabu hojjechiisaan hojjetaa sababa kanaan hojiirraa gaggeessuuf wantootni ilaalamani sadu ta'uu isaati. Tokkoffaan sababa hojjetichi sa'aa hojii itti kabajuu dhabe yoo ta'u-kunis waliigaltee gamtaa, dambii hojii ykn waliigaltee hojii keessatti hojjetaan yeroo hojii akka hin kabajne taasisuu danda'a jedhamee kan itti waliigalameen ala sababni kamiiniyyuu hojiirraa

⁷⁰ LHH kwt.27/1/a

gaggeesisuuf ka'uumsa ta'uu isaati. Lammataan hojjechiisaan hojjetaicha haala kanaan sa'aa hojii kabajuu dhabe barreffamaan akekkachiisuu qaba. Kaayyoon akeekachiisa kanaas, hojjetaan gocha isaa irraa akka deebi'uufii yeroo hojii akka kabaju hubachiisuufi. Kanaaf hojjechiisaan akekkachiisa kennuufii hojjetaan akekkachiisa kan irra darbuu agarsiisuu qaba. Sadaffaa irratti baay'inni barfannaaj i' 6 keessatti yeroo 8 ta'uu qaba.

Qabxii Marii

1. Sababoони hojjetaan yeroo hojii akka hin kabajne taasisuu danda'an waliigatee gamtaa, dambii hojii ykn waliigaltee hojii keessatti ibsamuu danda'u. Haa ta'u malee, dhaabbilee hojii waliigaltee gamtaa hin qabne ykn sababoони kunneen waliigatee gamtaa, dambii hojii ykn waliigatee hojii keessatti kan hin ibsamne yoo ta'e bu'aan sa'aatii hojii kabajuu dhabuu hojjetaa addaan citiinsa waliigaltee irratti qabu akkamitti ilaalam?
2. Dhimma kana ilaachisee tumaalee LHH lakk.377/96 fi LHH haaraa gidduu garaagarummaa jiru kaasuun irratti mari'adhaa!

b. Hojiirraa Hafuu

Sababni bira hojjechiisaan waliigaltee hojii akekkachiisa malee akka addaan kutuu dandeessisu, hojii irraa hafuu hojjetaati. Hojjetaan osoo barreffamaan akkeekachisni kennamuuf ji'a 6 keessatti waliigalatti guyyaa 5'f hojiirraa hafuu isaa hojjechiisaan waliigaltee isaa akka addaan kutuuf sababa ni ta'a (kwt 27/1/ b/). Haa ta'u malee, hafuu hojjetaa boqonnaa fi heyyama labsichaan kaa'ameen kan walqabatu yoo ta'e hojiirraa hin gaggeesisu. Akkataan hojjetaan heyyamaa fi boqonnaan adda addaa itti argatu labsicha kwt.76 fi kanneen itti aanana jalatti ibsamee jira. Kanneen labsichaan ibsamaniin alatti ji'a 6 keessatti guyyaa 5'f sababa kamiifuu hojjetaan yoo hojii irraa hafe hojjechiisaan gaggeessuu danda'a. Tumichi osoo hojjechiisaan akekkachiisa kennuuf gaalee jedhu of keessaa qaba. Kana jechuun hojjetaa haala kanaan hafe akka of sirreessuuf dursee akekkachiisni kennamuufii qaba yaada jedhu qaba. Haa ta'u malee, tumaa kana hojiirra oolchuuf haalli rakkisaa ta'e mudachuu danda'a. Fakkeenyaaaf dhimma qabatamaa itti aanu haa ilaallu.

Dhimma 14ffaa

Himattuu (hojjettuun) “dhaabbata hojjechiisaa (himatamaa) keessa qaxaramtee otoo hojjetaa jirtu guyyaa Shan walitti aantee hafte jechuun sobaan hojiirraa waan na gaggeesheef kanfaltii hojiirraa gaggeessaa fi beenya akka naaf kanfalu naaf haa murtaa’u” jechuun Mana murtiitti himattee jirti. Dhaabbanni himatamaa gama isaatiin hojjettuun kun guyyaa ji’ a tokko keessatti guyyaa shan walitti aansuun hojiirraa waan hafteef hojiirraa gaggeesse. Kun immoo seera qabeessa jechuun falmee jira. MMA falmii fi ragaa bitaa mirgaa dhanga’uun hojjettuun heyyamaan hojii irraa hafte jechuun hojjechiisaan kanfaltii hojiirraa gaggeessaa fi beenyaa akka kanfaluuf murteesseera. Kanuma komachuun himatamaan dhimma isaa MMOTTI dhiyeeffatee jira. Manni murtichaas, himatamtuun dhaabbaticha irraa heyyama otoo hin argatin guyyaa shaniif walitti aansitee hojii irraa hafuu mirkaneessee jira. Labsii HH kwt.27(1)(b) yommuu hiikus hojjettuun guyyaa shan walitti aansitee hafuu ishee hojjechiisaan akeekkachiisa illee akka hin kennineef waan godheef tarkaanfiin hojjechiisaan fudhate seeraan ala hin jechisiisu jechuun murtee jalaa diiguun murteesseera.⁷¹

Gaaffii Marii

1. Dhimma kana keessatti falmii fi murtii manneen murtii kana akkamitti madaaltu?
2. Tumaan LHH kwt.27(1) (b) akkamitti hiikachuu qaba jettu? Irratti mari’adhaa!

Dhimmi biraan hojiirraa hafuu wal qabatee falmisiisaa ta’aa jiru hojjechiisan hojjetaan gara biraatti yoo jijiiramu dha. Hojjetaan bakka biraatti jijiirame murtii jijiirraa sana irratti kan mufate yoo ta’e gara qaama olaanuu deemuun haalli itti komii isaa dhiyeeffatu jiraachuu mala. Yeroo kanatti hojjetaan jijiirraa kennameef irratti oliyyannoo fudhachuuf jecha hojiirraa hafe jedhamee waliigalteen isaa adda cituu qaba moo miti? kan jedhu ilaallamuu qaba.

⁷¹ Dh/Absiiniyaa Intigireetid Istilii fi Aadde Baqqalach Shifarrraa, murtii MMO Go/Sh/B lakk.G 58930

Dhimma 15ffaa

Dhimma dhaddacha ijibbaataa MMWF'tiin ilaalamee murtii argate tokko⁷² keessatti waamamaan hojii irraa kan hafe jijiirraa godhame irratti komii isaa dhiyeeffataa utuu jiruu ta'uu manneen murtii gadiitti mirkanaa'era. Manni murtii kunis hojjetaan jijiirraa irratti yoo komii qabaate hojii hojjechaa sirna diriiree jiruun mirga isaa kabachiisuu qaba malee hojii irraa hafuu hin qabu jechuun sababa gahaa malee hojjetaan kun akka hojiirraa hafeetti fudhateera. Dhaddachi kun dhimma walfakkaataa, Naykon Vs Salamoon Tasammaa⁷³, keessattis hojjetaa waajjira haaraa itti ramadame deemuu didee waajjira isaa duraanii deemee waardiyyaadhaan akka hin seenne dhoorkame akka fedhii isaatiin hoji gadi lakkiseetti fudhateera. Murtiawan kanneen irraa kan hubatamu hojjetaan komii isaa dhiyeessaa bakka jijiirametti argamee hojjechuu akka qabu dha. Haa ta'u malee, hojjetaan jijiirraan godhameef iddoj jijiirametti hojii irratti hin argamne jechuuf haalota akka hojjetichi hin argamne taasisan Manneen murtii madaaluu akka qaban ibsamee jira.⁷⁴

Qabxiilee Marii

1. Dhimmoota armaan olii keessatti hojjetaan kun komii isaa waajjira muummee ykn mana murtii deemee komachuuf hayyama gaafatee hojjechiisaan sababa dideen hojjetan kun komii isaa dhiyeeffachuu yoo hafe, sababa kanaan gaggeessaan taasifamu sababa gaaffii mirgaa dhiyeesseef hojjetaa hojiirraa gaggeessuu ta'a (labsii HH kwt 26(2)(c)) yaadni jedhu ni ka'a. Isin yaada kana akkamitti ilaaltu? Dhimma kana mirga haqa argachuu hojjetaa Heera mootummaa kwt 37 jalatti beekamti argate waliin akkamitti ilaaltu?
2. Bakka hojii ilaachisee hojjetaa fi hojjechiisaan waliigaltee hojii isaanii keessatti akka haammachiisan LHH kwt 4(3) jalatti tumameera. Bakki hojii waliigaltee keessatti yeroo ibsame hojjechiisaan dhuunfaa isaatiin jijiiruuf mirga ni qabaa? Murtii olii kana kallattii Kanaan akkamitti madaaltu?

⁷²Rooppaak Internaashinaal (Dhaabbata itti gaafatamummaan isaa murtaa'ee)vs Yidersaal Ayimiroo, Dh/I/MMWF, Lakk G 38189.

⁷³Naykon Vs Salamoon Tasammaa, Dh/I/MMWF, Lakk G 43160, 2001(kan hin maxxanfamne).

⁷⁴ Addis Faanaa Daldala Shaqaxaa fi Hoteelaa fi Liquu Birhaanuu murtii DhIMMF lakk.G 25004

c. Bakka Hojiitti Jeequmsa Kaasuu

Bakka Hojiiti hojjetaan yoo jeequmsa kaase hojjechiisan akekkachiisa malee hojiirraa gaggeessuu ni danda'a.⁷⁵ Tumaa kana jalatti, dhimmoonni hiikaa barbaadanii fi yeroo baay'ee falmisiisoo ta'uun dhiyaatan galeewwan "jeequmsa kaasuu" fi "bakka hojii" jedhanii dha. Jeequmsa kaasuun gochoota akka hojjechiisaa ykn hojjetaa biroo ykn maamila hojjechiisaatti dhaadachuu, arrabsuu ykn salphisuu, miidhaa qaamaa geessisuu (rukutuu) fi tuttuqqaa saalaa geessisuu dabalata. Hiikaa fi hojiirra oolmaa tumichaa hubachuuf dhimmoota qabatamoo fi murtiilee DhIMMWF roogummaa qaban faana ilaaluun gaari dha.

Dhimma DhIMMWF murteesse tokko keessattis hojjetaan hogganaa isaatiin "Ana ykn situ jiraata" jechuun doorsisni bakka hojiitti raawwate jeequmsa kaasuu fi ulaagaa kwt 27(1)(f) jalatti teechifameni guuta jechuun murtii kennee jira.⁷⁶ Falmii dhaabbata dhuunfaa Habtamikaa'eel fi Taammanaa Taaddasaa gidduutti taasifame keessattis hojjetaan hoogganaa dhiyoo isaa ajaja kenneefiin '*ashiishii aarsitee dhuftee nutti hin dubbatin*' waan jedheef hojjechiisaan bu'uura kwt.27(1)f' tiin hojiirraa gaggesseera. Seeraan ala hojiirraa gaggeefame jechuun himata hojjetaan dhiyessee irratti falmii bitaa mirgaa dhanga'uun MMA Sabbataa Hawaas hojjetaan balleessaa isaan arii'ame jechuun murteessee jira. MMO fi MMWO dhimmicha ilaalan hojjechiisaan dhimmicha akekkachiisaan bira darbuu ni danda'a ture. Gochaan hojjetaan raawwate kan akekkachiisa malee ariisisuu miti jechuun murtii aanaa haquun murteessanii jiru. Dhimmicha irratti hojjechiisaan iyyannoo DhIMMWF fudhateen dhaddachichi gochi hojjetaan raawwate bu'uura kwt.27(1)f tiin akekkachiisa malee kan hojii irraa gaggeessisuu dha jechuun murtii mana murtii aanaa cimsee jira.⁷⁷ Galmeewwan kanneen irraa gochoonni jeequmsa kaasuu kanneen akkamii akka ta'an hubachuun ni danda'ama. Itti aansuu jeequmsa iddo hojiittii uumame jechuuf hojjetaan gocha jeequmsa raawwachuu eessatti yoo raawwateedha kan jedhu haa ilaallu.

⁷⁵Labsii HH, 27(1)(f).

⁷⁶Giyoon Tiraavelii fi Tuursii (Dh/I/g/isaa murtaa'e)Vs Daani'el Asfawuu,Dh/I/MMWF, Lakk G 49958.

⁷⁷ Dhaabbata Dhuunfaa Habtamikaa'eel fi Taammanaa Taaddasaa Murtii DhIMMWF lakk.G 110615

Akkuma labsichaa hubatamuu jeequmsi bakka hojii keessatti kan raawwate ta'uu qaba. Garuu bakka hojii jechuun mooraa hojjechiisaa keessa qofa jedhamee hiikkamuu hin qabaatu.⁷⁸ Jeequmsi ykn lola kaasuun konkolaataa tajaajila geejjibaaf hojjetootaaf qophaa'e (sarvisii) keessatti yoo raawwatame akka bakka hojiiti raawwatametti fudhatamuu qaba. Jeequmsi hojjetaan iddo hojiif deemameettii⁷⁹ kaase ykn waldhabbiin hojjetoota gidduutti iddo dirree hojiitti uumame akka bakka hojiitti raawwateetti fudhatamee ilaalamuu qaba.⁸⁰

d. Goocha Goyyomsuu Ykn Waliin Dhahuu Raawwachuu

Walitti dhufeenyi hojjetaa fi hojjechiisaa wal amantaa cimaa barbaada. Hojjetaan hojjechiisaa isaatiif amanamaa ta'uu qaba. Hojjetaa amanamummaa isaa kana cabse hojjechiisaan akeekkachiisa malee hojii irraa gaggeessuu danda'a.⁸¹ Asirratti hojjetaan tokko bu'uura tumaa kanaan hojiirraa gaggeefamuuf haaldureen lama guutamuu qabu. Kunis tokkoffaa gochi hojjetaan raawwate sun hiikaa goyyomsuu ykn waliin dhahuu jalatti kan hammatamu ta'uu adda baasuu dha. Kana adda baasuuf hiikaa fi tarreefamni dursee ibsame yoo jiraate waliigaltee gamtaa, dambii hojii fi waliigaltee hojii ilaaluun ni fayyada. Haa ta'u malee, wal falmitootni dursanii kan hin ibsine yoo ta'ee fi gochi tokko goyyomsaa ykn waliin dhahuu dha ykn miti falmiin jedhu yoo ka'e manneen murtii dhimmicha qajeeltoo hariiroo hojii ilaalcha keessa galchuun aangoo isaanitti fayyadamanii murtee laachuu qabu. Lammaffaa irratti gochichi raawwatame dhimma hojii waliin kan wal qabatu ta'uu qulqulleessuun barbaachisaa dha. Labsiin hojjetaa fi hojjechiisaa haaraan gocha goyyomsuu ykn waliin dhahuu ilaalchisee tumaa ture fooyyessuun isaa ni hubatama. Bu'uura labsii haqameetiin hojjetaa hojiirraa gaggeessuuf ulfaatinni gocha goyyomsaa ykn waliin dhahuu hojjetaan raawwatee ilaalcha keessa galuu qaba ture. Labsii haarawaan ulfaatina gochichaa otoo ilaalcha keessa hin galchin hojjetaan gochicha hojii irratti raawwachuu isaa qofaan hojiirraa kan ariisisu ta'uu ibsa. Qabxii kana ilaalchisee

⁷⁸Dhaabbata misooma Aannanii fi waamamaan Tamasgeen Biyoneny, Dh/I/MMWF, Lakk G, 23205. Ka'umsi dhimmichaa waamamaan mooraa dhaabbata hojjechiisaa alatti hoogganaa kutaa suphaa kan ta'e miilaan dhiite. Dhaddachi kunis gochi waamamaan raawwatee bu'uura 27(1)(f) tin lola ykn jeequmsa kaasuu ta'uu fi gochi kun mooraa keessaa ala bahe raawwachuu qofti gochichi bakka hojiitti hin raawwatamne hin jechisiisu jechuun hiikkoon manneen murtii jalaa dogoggora jechuun murteessera.

⁷⁹ World Vission Ethiopia Vs. Mazamir Makbib murtii DhIMMF Lakk.G 79105 jild.13

⁸⁰Balaachawu Makuriyaa , Qabxiwwan Bu'uura Seera hojjechiisaa fi hojjetaa, Finfinnee,bara 2004, fuula.130 ilala(Afaan Amaariffaan Kan barreeffame).

⁸¹ LHH kwt.27(1)c

DhIMMWF murtilee dirqisiisoo adda addaa dabrsee jira. Dhimmaa DhIMMWF Lakk. G 37204 irratti ilaalamo keessattii hojjetaan hojii eegumsaa hojjetu nama sanada doggongorsiisaan simintoo bituuf yaale hojjetootni bittaa qabanii akka tursiisu itti kennani. Innis nama kana gara Waajjira Poolisii akka geessu ajajamuu isaa hojjetoota eegumsaa isa waliin jiranitti himuu namni qabame akka miliqu taasise jira. Hojjechiisaanis gocha goyyomsuu ykn waliin dhahuu raawwateef hojiirraa gaggeesee jira. Iyyata seeraan ala hojii irraa gaggeefame jedhuuf Dhaddachichi hojjetaan gocha goyyomsuu ykn waliin dhahuu waan raawwateef gaggeefame waan ta'eef seeraan ala akekkachiisa malee hojiirraa gaggeefame hin jechiisu jechuun murteessera.⁸² Gochi goyyomsaa yookaa waliin dhahuu raawwatame dirqama hojjechiisa irra miidhaa kan qaqqabsiise ta'uun akka hin eegamne murtii DhIMMWF murteesse irraa ni hubatama.⁸³ Gara biraan, gochaan goyyomsaa ykn waliin dhahuu raawwatame hojii waliin kan walqabatu ta'uu qaba. Kana jechuun garuu dirqama iddo hojii ykn erga hariroon hojii jalqabe booda kan raawwate ta'uun irraa hin eegamu. Fakkeenyaf, namni muuxannoo hojii sobaa dhiyeessuun qaxarame gochi waliin dhahuu raawwate hariroon hojii uumamuun dura ta'us, dhimma hojiin wal qabatu waan ta'eef gocha goyyomsaa ykn waliin dhahuu hojjetaa akekkachiisa malee hojii irraa gaggeessisu akka ta'eetti ilaalamma.⁸⁴

Dhimma 16ffaa

Dhimmaa DhIMMWF⁸⁵ murtaa'e keessatti hojjetaan kaafteeriya hojjetoota dhaabatichaatiif qophaa'e keessa nama alaa galchee nyaachise gocha goyyumsaa ykn waliin dhahuu raawwate jechuun hojjechiisaan isaa akekkachise malee hojiirraa geesseera. Himata "seeraan ala hojii irraa na gaggeesee" jechuun hojjetaan dhiyeesseef hojjechiisaan hojjetaan kun gocha goyyomsaa ykn waliin dhahuu raawwateef gaggeefame jechuun falmeera. Manneen muurtii jalaas gochi hojjetaan raawwate tumaa keeyyatichaa jalatti kan kufu (goyyomsaa ykn waliin dhahuu ta'us) ulfaatinni isaa yoo ilaalamu kan akekkachiisa malee hojjetaa hojii irraa gaggeessisu miti jechuun murteessaniru. DhIMMWF murtii manneen murtii jalaa cimsee jira.

⁸² Interpiraayizii Simintoo Mugar fi Dajanee Yilmaa mutrii DhIMMWF kan hin maxxafamne

⁸³ Koorporeeshinii Tajaajila Ibsaa Itoophiyaa fi Mugeetaa W/Goorgis murtii DhIMMWF lakk.G95522 Jild.16 waamamaan ragaa barnoota sobaa qabsiifataatee faayidaa itti argachuun baatus gocha goyyomsaa raawwate jechuun murtaa'e

⁸⁴ Dhaabbata tajaajila Filwuhaa fi Barakat T/maariyaam murtii DhIMMWF Lakk.G 39543 jild. 8

⁸⁵ Hoteela Hilton fi Yoonaas Xilahuun Murtii DhIMMWF Lakk.G 50009 jild.9

Gaaffilee Marii

1. Gocha hojjetichi raawwate fi murtilee manneen murtii kennan LLH haarawaa waliin wal bira qabdani akkamitti ilaaltu?
2. Bu'uura LHH haarawaatiin hojjetaan gocha goyyomsaa ykn waliin dhahuu raawwate jechuun akeekachisa malee hojiirraa gaggeessuuf wantootni guutamuu qaban maal faadha? Labsii haqame waliin wal bira qabaatii irratti mar'iadhaa.

e. Qabeenya Hojjechiisaa Irraan Miidhaa Gahuu

Hojjetaan qabeenya hojjechiisaa iddoo hojii jiraniif eegumsa gochuu ykn yoo kan itti hojjetu taa'e immoo, ofeeggaannoon fayyadamuu qaba. Kun dirqamoota hojjetaa keessaa tokko ta'ee labsicha kwt.13(3) jalatti tumamee jira. Hojjetaan itti yaadee ykn dagannoo cimaadhaan qabeenya hojjechiisaa isaa irratti miidhaa yoo dhaqqabsiise hojjechiisaan bu'uura kwt.27 (1)(h)'tiin akekkachiisa kenuun osoo hin barbaachisiin hojiirraa gaggeessuu ni danda'a. Dhimma kana irratti murtii DhIMMF yoo ilaalle falmiin dhiyaatu keessatti yeroo baayyee kan caqasamu maallaqaa fi qabeenya (meeshaalee) hojiin waliin wal qabatanii dha. Qabeenya hojjechiisaa irraa miidhaa geessisuu ykn hir'isuu ilaachisee ragaan amansiisaan dhiyaatu ragaa odiiti. Ragaan oditii falmii hariiroo hawaasaa biroo hubachiisuuf dhiyaatee mana murtiin kufaa yoo ta'e illee falmii hojii hubachiisuuf dhiyaachuu danda'a.⁸⁶ Haaluma wal fakkaatuun falmii yakkaa irratti ragaan Odiitii dhiyaate kufaa ta'e falmii hojii dhimma kan irraatti ka'u hubachiisuuf gahuumsa ni qabaata.⁸⁷ Kunis sadarkaan mirkaneessa ragaa fi gosti falmii dhimmota kanneeni adda addaa ta'uu isaa hubachiisa.

Hojjechiisaan bu'uura kwt.27 (1) (h)'tiin hojjetaa hojiirraa gaggeessuuf haaldureewwan 4 guutamuu qabu.⁸⁸ Isaanis:

1. *Wanti miidhaan irra gahe sun hiikkaa 'qabeenyaa' guutuu qaba.*

⁸⁶ Korporeeshinii humna ibsa Itoophiyaa fi Kabbadaa Abinet Murtii DhIMMF Lakk.G 42292 Jild.8

⁸⁷ Bulchiinsa Galma Nyaataa Finfinnee fi Wubdaar Xilahuun murtii DhIMMF lakk. G 37256 Jild.8

⁸⁸ Abraham Yuhannis Labor and Employment law commentary

2. *Qabeenyichis, kan hojjechiisaa ykn hojii dhaabbata hojjechiisaa waliin hidhata kallattii qabaachuu qaba.*
3. *Miidhaa gahee fi gochaa ykn al-gochaa hojjetaa jidduu hariiroon sababaa fi bu'aa jiraachuu fi*
4. *Miidhaan gahes ta'e jedhee ykn dagannoo cimaa ta'een dhaqqabuu dha.*

Itti aansuun qabxiilee kanneen tokko tokkoon ilaalla.

1. Wanti Miidhaan Irra Gahe Sun Hiikkaa 'Qabeenyaa' Guutuu

Labsichi qabeenya jechuun maal jechuu akka ta'e hiikaan kenne hin jiru.akka waliigalaatti murtiilee DhIMMWF irraa kan hubatamu jechi qabeenya jedhu hiikoo seera hariiroo hawaasaa akka hammatetti bal'atee kan hiikamu ta'uu isaati. Fakkeenyaaaf murtii dhimma kana irratti daddachichaan kennaman keessaa tokko⁸⁹ keessatti himatamaan seeraan ala hojiirraa na gaggesse jechuun hojjechiisaa kan himate yeroo ta'u, hojjechiisanis sababni hojiirraa gaggesseef himataan Dhaabbata Daldalaa fi Fichisiisaa Waliigalaa Itoophiyaatti itti-gaafatamaa damee tokkoo ta'ee yeroo hojjetaa turetti to'annaa fi hordoffii gochuuf dirqama osoo qabuu kana gochuu dhabuudhaan hojjetaan maallaqa-qabduu ta'ee, galii sassaabu guyyaa guyyaan gara Baankii galchuu dhiisuudhaan booda hir'inni waan argameef ta'uu ibsameera. Daddachi ijibbaataa hojjetaan bu'uura kwt.27(1)h'tiin hojiirraa gaggeefamuun sirriidha jedhee yoo murteessu maallqani qabeenya ta'uu isaa seera hariiroo hawaasaa kwt.1126 fi kwt.1127 kan caqasuudhani.

Dhimma 17ffaa

Dhimma biraan tokko keessatti⁹⁰ immoo himataan waligalteen hojii koo seeraan ala addaan cite jedhee dhaabbata hojjechiisaa kan himate yoo ta'u, himatamaanis yeroo falmu hojjetaan barsiisaa koolleejii ta'ee yeroo hojjetutti qabxii qormaataa barattootaa yeroon galchuu dhabuudhaan dhaabbatichi baasii dabalata baasee qormaataa yeroo lammaffaaf akka qoruu gochuun baasiif waan isa saaxileef ta'uu ibseera. Kanas ragaadhaan mirkaneesseera.

⁸⁹Dhaabbata Daldalaa fi Fichisiisaa Jimlaa Itoophiyaa Vs Nigusee Zallaqaa, Dh/I/MMWF, Lakk G 17189, Jiildii 2ffaa.

⁹⁰Koollejjii Adimaas Vs Salamoon Mulu'aalam, Dh/I/MMWF, Lakk G 34669, Jiildii 8ffaa.

Gaaffii Marii

1. Isin dhimmi kun osoo isiniif dhiyaatee himataan kun bu'uura LHH kwt 27/1/h/ tiin qabeenya dhaabbata hojjechiisaa ta'e irraan miidhaa gaheera jettuu?

Dhimma 18ffaa

Dhimm biraatiin⁹¹, himataan dhaabbata hojjechiisaa kan himate seeraan ala hojiirra na gaggeesseera jechuun yoo ta'u, himatamaanis hojjetaa isaa waliin waligaltee hojii qabu kan adda kute sababa himataan dhaabbaticha ilaalchisee ibsa sobaa Gaazexaaf kenneef ta'uu ibseera. Ittidabaluunis, himataan kun hojjetaa isaa ta'ullee aangoo ibsa miidiyaaf kennuu osoo hin qabaanne odeeffannoo sirrii hin taane dabarsee kennuun isaa hojjettoota Baankichaas tasgabbii kan dhoowwu, maamilas kan fageessuu fi baankichi amanamaa akka hin taane kan taasisu waan ta'eef gaggeessaan taasifame seera qabeessa ta'uu falmeera. Himatamaanis hojjetichi ibsa kana kennuu ragaadhaan mirkaneesseera.

Qabxii Marii

1. Isin dhimmi kun osoo isiniif dhiyaatee himataan kun bu'uura LHH kwt 27/1/h/ tiin qabeenya dhaabbata hojjechiisaa ta'e irraan miidhaa gaheera jettuu?
2. Itti gaafatamummaa hojjetichaa mirkaneessuudhaaf ibsi kenname miidhaa diinagdee geessisuuy yknkan geessisuuf gahuumsa qabu ta'uu himatamaan mirkaneessuu hin qabu jettuu?

Dhimma 19ffaa

⁹¹Waldaa Aksiyoonaa Baankii Daashan Vs Hayiluu Shimallis, Dh/I/MMWF, Lakk G 64988, Jiildii 11ffaa.

Dhimma qabatamaa DhIMMWF murtaa'e kana keessaatti⁹², dhaabbatni himatamaa waliigaltee hojjetaa isaa waliin kan adda kute hojjetichi ogeessa yaalaa ta'e yeroo tajaajilaa turetti sa'atii hojii kabajuu dhabuu, yaalamaa (maamila) arrabsuu fi iccitii dhukkubsataa baasuu isaatiin ta'uu fi hojiirraa gaggeessuun isaas seera qabeessa ta'uu falmeera. Itti dabalees, dirqama isaa bahuu dhabuun hojjetichaa maamila isaa kan hir'isu waan ta'eef qabeenya isaarratti miidhaan akka gaheetti fudhatamuu akka qabu falmeera. Ragaaleen dhaabbata himatamaa himataan (hojjetichi) dirqamoota maamila kabajuu fi iccitii eeguu cabsuu mirkaneessaniiru.

Qabxii Marii

1. Isin dhimmi kun osoo isiniif dhiyaatee himataan kun bu'uura LHH kwt 27/1/h/ tiin qabeenya dhaabbata hojjechiisaa ta'e irraan miidhaa gaheera jettuu?

Dhimma 20ffaa

Dhimma biraatiin⁹³ dhaabbatni himatamaan Dhaabbata Buufata Qilleensaa Itoophiyaa (Ethiopian Airports) hojjetaa isaa waardiyummaan tajaajilaa ture waliigaltee isaa kan addaan kute yoo ta'u, hojjetichis waliigalteen kiyya seeraan ala addaan cite jechuun himateera. Dhaabbatni himatamaan kunis guyyaa dabareen eegumsaa kan hojjetaa kanaa ta'etti namootni hin beekamne mooraa keessaa seenanii argamaniiru waan ta'eef hojjetichi nageenyummaa dhaabbatichaa gaaffii keessaa galchee waan tureef gaggeessaan taasifame seera-qabeessa ta'uu falmeera. Namootni hin beekamne mooraa dhaabbatichaa keessa seenanii argamuunis mirkanaa'eera.

Qabxii Marii

1. Isin dhimmi kun osoo isiniif dhiyaatee himataan kun bu'uura LHH kwt 27/1/h/ tiin qabeenya dhaabbata hojjechiisaa ta'e irraan miidhaa gaheera jettuu?

⁹²Jiddu-gala Wal'aansaa Wasanee Waldaa Dhuunfaa I.G.M Vs Dr Kibrawasan Alamaayyoo, Dh/I/MMWF, Lakk G 77134, Jiildii 14ffaa.

⁹³Dhaabbata Buufata Qilleensaa Itoophiyaa Vs Barriihun Balaay, Dh/I/MMWF, Lakk G 90389, Jiildii 15ffaa.

DhIMMWF dhimmoota falmii hojii isaaf dhiyaatan kanneen irratti hundaa'uun yaadrimee 'qabeenya' jedhu hiikoon bala'aan waanta kamiyyuu gatii fi faayidaa diinagdee qabu kamiyyuu akka haammachuu danda'utti fudhate. Bu'uura hiikoo kanaatiin DhIMMWF kun dhimmoota armaan olitti dhiyaataniif mara keessatti badii hojjechiisaan raawwate bu'uura LHH kwt 27/1/h/'tiin akka badii qabeenya irratti raawwatameetti fudhateera. Fakkeenyaaaf, hojjetaan maallaqa hir'ise, hojjetaan bu'aa qoramaata yeroodhaan sirreessee deebisuu dhabuun kollejiin lammata akka qormaata qopheessu taasise, hojjetaan odeeffannoo maqaa gaarii dhaabbata hojjechiisaa balleessa jedhame kennee fi ogeessa yaalaa iccitii dhukkubsattootaa dabarse jedhame akka qabeenyarratti miidhaa geessiseetti hiikameera. Kunis, gochaaleen hojjettoota kanaan raawwataman jedhaman maamila dhaabbata hojjechiisaa hir'isa ykn dhaabbata hojjechiisaa baasiif saaxila tilmaama jedhu irraa kan ka'u dha.

2. *Qabeenyichi Hojjechiisaa Ykn Hojii Dhaabbata Hojjechiisaa Waliin Hidhata*
Kallattii Qabaachuu

Bu'uura LHH kwt 27/1/h/ jalatti hojjechiisaan badii raawwate jedhamuudhaaf qabeenya miidhaan irra gaheen walqabatee haaldureewwan lama keessaa tokko guutuu qabu. Inii tokko qabeenyummaan isaa kan hojjechiisaa ta'uu ykn, inni lammataa immoo qabeenyichi hojii dhaabbatichaa waliin kallattiin hidhata kan qabu ta'uu qaba. Hidhata kan qabu yeroo jedhamus kallattii gara garaatiin ilaalamuu danda'a. Fakkeenyaaaf, qabeenyi dhaabbatni hojjechiisaa kireeffatee kan ittiin hojjetu ta'uu yoo mirkanaa'e qabeenya hojii dhaabbatichaa walliin hidhata kan qabu akka ta'etti fudhatamee bu'uura LHH kwt 27/1/h/'tiin hojjetaan qabeenya irratti miidhaa ggeessisuudhaan waliigalteen isaa addaan cituu danda'a.

Dhimma 21ffaa

Dhimma DhIMMWF'tiin ilaallame tokko⁹⁴ keessatti dhaabbatni hojjechiisaa hojjetaa isaa konkolaachisaa ta'e waliin waliigaltee qabu kan addaan kute qabeenya hojjechiisaa kan ta'e konkolaataa oofaa ture irratti balaadhaan miidhaa geessiseera sababa jedhuuni. Hojjetichi mana murtiitti hojjechiisaa isaa himatee dhimmichi yeroo qulqullaa'u konkolaataan miidhaan irra gahe kan dhaabbata himatamaa osoo hin taane kan dhaabbata obboleettii (sister company) ta'ee (Ghion Gass) ture. Kana malees, dhaabbatni himatamaan konkolaaticha kontiraataan fudhatee haa ta'u haa dhiisu waan mirkaneesse hin qabu. Hojjechiisaan abbaan kaampaaniwwan lamaanii (kaampaanii himatamaa fi kaampaanii abbaa qabeenyaa konkolaatichaa ta'e) nama tokko ta'uun gahaa dha jechuuf falme.

Gaaffilee Marii

1. Isin falmii hojjechiisaan (himatamaan) dhiyeesse akkamitti ilaaltu?
2. Dahaabbatni himatamaa konkolaaticha kiraadhaan kan itti fayyadamaa ture otoo ta'e akkamitti ilaalam?

Dhimmi kana ilaachisee DhIMMWF qabeenyi kun kan dhaabbata himatamaati jechuun hin danda'amu. Qabeenyummaan konkolaatichaa kan dhaabbata biraan qaama seerummaa qabuu ta'ee osoo jiruu himatamaan qabeenyichi hojji isaa waliin hidhata qabus fakkeenyaaf kiraan fudhachuu fi kkf ta'uu waan hin mirkaneessineef waliigaltee hojjetaa sababa kanaan addaan kutuun isaa seeraan ala jechuun murteesseera.

3. *Miidhaa Qabeenya Hojjechiisaa Irra Gaheen Walqabatee Kutaa Sammuu Fi Gochaa Barbaachisu*

Qabeenya hojjechiisaa irra miidhaan waan gaheef qofa hojjetaan gaafatamaa hin ta'u. Miidhaan gahe sun gochaa ykn al-gochaa (commission or omission) hojjetaa waliin hidhata sababaa fi bu'aa kan qabu ta'uu mirkanaa'uu qaba. Hojjetaan sun qabeenya hojjechiisaa irratti miidhaa kan

⁹⁴Dhaabbata Komersaal fiIndustrialii Gihoon Vs Hayiluu Nariyee, Dh/I/MMWF, Lakk G 74400, jiildii 13ffaa.

geessise beekaa ykn dagannoo cimaadhaan ta'uun mirkanaa'uu qaba. Labsichi kutaa sammuu 'itti yaaduun' ykn 'dagannoo cimaa' jedhan kanaaf ibsa hin kennine. Kutaan sammuu gochaa raawwate irraa, haala dhaabbatichaa fi gahee hojii hojjetaa sanaa irraa kan hubatamu ta'a. Itti aansuun murtii DhIMMWF dhimmoota tumaa kanaan wal qabatanii dhiyaatatanifi kenne haa ilaallu. Murtiileen kennaman baay'een isaanii falmii hojjetootni hojii konkolaachisummaa fi eegumsaa hojjetan hojjechiisaa isaanii waliin taasisani dha.

Dhimma 22ffaa

Dhimma kun dhimma DhIMMWF ilaalamii murtii argatee dha.⁹⁵ Dhaabbatni hojjechiisaa hojjetaa isaa konkolaachisaa ta'e kan hojiirraa gaggesse hojjetichi konkolaataa oofu karaa ulaa bahiinsaa dhiisee karaa ulaa galiinsatiin yeroo bahu konkolaaticha irratti miidhaa geessise sababa jedhuuni dha. DhIMMWF dhimmicha ilaale murtii manneen murtii jalaal diiguudhaan dhaabbatni hojjechiisaa hojjetaan kun beekaa ykn dagannoo cimaadhaan miidhaa geessisu ragaadhaan mirkaneessuun hin barbaachisu, gochaaan isaa (ulaa sirrii hin taane fayyadamuun isaa) mataa isaatiin ragaa dha jechuun waliigalteen hojjetaa karaa seera qabeessa ta'een addaan cite jedheera.

Qabxii Marii

1. Haqa-qabeessummaa Murtii fi sababa dhaddacha ijibbaataatiin kennamee irratti mari'adhaa!

Dhimma 23ffaa

Murtii DhIMMWF kenne biraatiin⁹⁶, dhaabbatni hojjechiisaa hojjetaa konkolaachisaa isaa ta'e dagannoo cimaa raawachuun qabeenya kiyyarratti miidhaan akka gahu taasise sababa jedhuunn hojiirraa gaggessee jira. Gochaan hojjetichi raawwatee fi kan ragaan mirkanaa'es konkolaataa dhaabbatichaa mooraa dhaabbatichaa keessa dhaabuudhaan furtuu konkolaataa irratti dhiisee yoo

⁹⁵Giddu-gala Aadaa fi Gaalaarii Fakkii Waldaa IGM Vs Biiniyaam Kiflee, Dh/I/MMWF, Lakk G 42873, kan hin maxxfamne

⁹⁶Konstraakshinii Medrok Waldaa IGM Vs Mogas Shifarraawu, Dh/I/MMWF, Lakk G 41115, jiildii 8ffaa.

bu'u, gargaaraan konkolaatichaa furtuu sana gargaaramee konkolaaticha sochoosuun balaa irraan gaheera kan jedhu dha. Manneen murtii Federaalaa Sadarkaa Duraa, Olaanaa fi Dh/Ijibbaataa dhimmicha ilaalan gochaan konkolaachisaa dagannoo cimaa kan jedhamuu danda'u waan hin taaneef hojjechiisaan sababa kanaan waliigaltee hojji hojjetichaa addaan kutuun seeraan ala jedhaniiru. Dhimma kana irratti DhIMMWF dagannoo cimaan jira moo hin jiru jechuudhaaf haala raawwii gochaa konkolaachisaa, iddo gochichi itti raawwatee fi haalota naannoo jiran bu'uura godhachuudhaani. Kunis, bakki konkolaataan dhaabbate mooraa hojjechiisa keessa ta'uu, kan rakkoo sana geessise gargaaraa konkolaachisaa ta'uu qabxiilee jedhan ilaaluudhaani. Manni murtichaa, haalota qabatamaa kanneen irraa dagannoon cimaan jiraachuu fi dhiisuu manni murtii ofii kan hubatu malee ragaa namaatiin kan addatti ijoon dubpii irratti qabatamee mirkanaa'u akka hin taane dabalataan ibseera.

Qabxiilee Marii

1. Gochaan konkolaachisichaa akka daguu cimaatti fudhatamuu danda'a jettuu? Maaliif? Daguu cimaa raawwachuu isaa adda baasuuf dhimmi ragaadhaan mirkanaa'u qabu maali jettu?
2. Murtii fi sababa dhaddacha ijibbaatan ibsame akkamitti madaaltu

Tumaa kwt.27(1)h jalatti dhimmi biraan hiikaa barbaadu galee ‘miidhaa geessisu’ jedhuu dha. Kunis, miidhaan jedhame qabatamaatti kan gahe moo isa gara fuulduraattis gahuu malu hammata kan jedhu hubatamuu qaba Dhimma kan ilaachisee murtiilee DhIMMWF kenne haa ilaallu.

Dhimma 24ffaa

Dhimma Dhaabbata Airport Itoophiyaa fi Barrihuun Baqqalaa gidduu tureen hojjetaan seeraan ala hojiirraa kan gaggeefame ta'uu ibsuun beenyaa fi kanfaltiwaan adda addaa akka kanfalamuuf gaafatee jira. Dhaabbatichi gama isaatiin, “hojjetaan kun hojji eegumsaa ofeeggannoo cimaa barbaadu irratti ramadamee otoo hojjetuun namni eenyummaan isaa hin beekamne fi hin sakata’amne heeyyama malee dhaabbaticha keessa seenee kan argame waan ta’ef hojjetichi dirqama isaa bahuu dhabuuf hojji irraa gaggeessuun koo seera qabeessa” jechuun falmeera. Manni murtii sadarkaa duraa dhimmichi ilaale, sababa namni hin beekamne

mooraa dhaabbaticha keessatti argameef miidhaan qabeenya dhaabbaticha irra gahe hin jiru waan ta'eef hojjetaaf beenyaa fi kanfaltii hojiirraa gaggeessaa akka kanfalamu jechuun murteessera. Manni murtiii olaanaas qabxii muraasa fooyyessuun kanuma cimsee jira. DhIMMF dhimma kana ilaaluun, hojjetaan gahee hojii irraa eegamu bahuu dhabuun isaa gocha nageenya dhaabbaticha rakkoo hamaaf saaxiluu danda'u waan ta'eef bura LHH kwt.27(1)h'tiin balleessaa akekkachiisa malee hojii irraa gaggesisu raawwateera jechuun murtii manneen murtii jalaatiin kennname haqee jira.

Gaaffii Marii

1. Falmiwwan dhimma kana irratti ka'anii fi murtilee manneen murtii kennan irratti yaada akkamii qabduu?
2. Qabeenyi hojjechiisaa irraa' miidhaa geessisuu' kan jedhu akkamitti hubatamuu qaba?

Qabxiid huma wal-fakkatu irratti DhIMMF⁹⁷ murtii kenneen hojjetaan gaheen hojii isaa caalbaasii hordofuun dhaabbati hojjechiisaa isaa akka irratti hirmaatu taasisu gahee kana bahuu dhabuun dhaabbatichi caalbaasii irratti akka hin hirmaanne waan taasiseef qabeenya hojjechiisaa irratti miidhaa geessiseera. Kanaaf, hojjechiisaan akekkachisa malee hojiirraa gaggeessuun seera qabeessa jechuun murteessee jira. Akka murtii dhaddachichaatti hojjetaan miidhaan caalbaasii irratti hirmaachuu dhabuun gahe hin jiru kan jedhu yoo ta'e dirqama hubachiisuu qaba murtii jedhu kennee jira.

Hojjetaan qabeenya hojjechiisaa irraan miidhaa geessise jedhamee yommuu akekkachiisa malee hojiirraa gaggeefamu hojiin natti baay'ata, muuxannoo hin qabu kan jedhu akka qabxii falmiitti ni dhiyeessa. Fakkeenyaaaf, dhimma itti aanu haa ilaallu.

Dhimma 25ffaa

Falmii walfalmitoota Horaayizan Addis Gommaa fi Mokonniin Alamu gidduu tureen hojjetaan "seeraan ala hojiirraa waan gaggeefameef kuufamni mindaa fi beenyaan naaf kanfalamee akkaan hojiitti deebi'u naaf haa murtaa'u", jechuun hojjechiisaa mana murtii federaalaa sadarkaa

⁹⁷ Dhaabbata Dhuunfaa Hagbees vs Balaay G/maariyaam murtii DhIMMF lakk. G 104294 jild.17

jalqabaatti himateera. Hojjechiisaan gama isaatiin deebii yoo kenuu, “hojjetaan kun gahee hojii isaa jooniya dhaabbatichaa to’achuu fi lakkaa’ee dabarsuu isaaf kennamee jiru, hojjetoota biraatti dhiisuun jooniyaan 390 jedhamee fe’ame karra bahiinsaa irratti hojjetoota eegumsaan yoo lakka’amu jooyinaan 580 fe’amee argameera; Kanaanis, jooniya 190 dhaabbaticha dhabsiisuuf ture waan ta’eef hojjetaa kana balleessa isaatiin akeekkachiisa malee hojiirraa gaggeessera” jechuun falmeera. Hojjetaan gama isaatiin jooniyaan jedhame darbaa fedhamuu isaa otoo hin haaliin hojiin akka itti baay’atuu fi muuxannoo dhabuu irraa kan ka’e waan ta’eef tarkaanfiin hojiirraa gaggeessaa isarratti fudhatamuu akka hin qabne falmeera. Manni murtii sadarkaa jalqabaan dhimmicha ilaale, sababoota baay’ina hojii fi muuxannoo dhabuu hojjetaan dhiyeesse fudhachuun hojjechiisaan hojjeticha seeraan ala hojiirraa waan gaggesseef kuufama mindaa kanfalee hojiitti akka deebisu ajajeera. Manni Murtii Olaanaas, hojiirraa gaggeessan seeraan ala qabxii jedhu cimsuun hojjetaaf beenyaan kanfalamee akka gaggeefamu murteessera. Hojjechiisaan DhIMMF⁹⁸ kan iyyate yoo ta’u, dhaddachichis sababoota hojjechiisaan kaase kufaa gochuun hojjetaan qabeenya hojjechiisaa irraatti miidhaa waan geessiseef hojjechiisaan akeekkachiisa malee hojii irraa gaggeessuun sirriidha jechuun murtee laatee jira.

Gaaffii Marii

1. Falmiiwwan dhimma olii kana irratti ka’anii fi murtiilee manneen murtii kennan irratti yaada akkamii qabduu?
2. Qabeenyi hojjechiisaa irraa’ miidhaa geessisuu’ kan jedhu akkamitti hubatamuu qaba?

Murtiwwan kanneen irraa kan hubatamu hojjetaan gahee hojii kennameef raawwachuu dhabuun miidhaa gaheef qofa otoo hin taanee miidhaa gahuu danda’uuf illee baleessaa jedhamee akeekachiisa malee hojii irraa gaggeefamuu akka danda’uu dha. Dabalataan, gochi dagannoo ykn balleessaa (itti yaaduun) qabeenya hojjechiisaa irraa miidhaan akka gahu taasise jiraachuun kan hubatamu gahee hojii hojjetichaaf kennamee fi uumama dhaabbatichaa akkasumas, haala naannoo sanaa faana wal cinaa qabuun madaalamee akka ta’e dhimmoota kanneen irraa ni hubatama.

⁹⁸ Horaayizan Addis Gommaa Vs Mokonni Alamu murtii DhIMMF lakk.G 86284 jild.15

f. Raawwii Hojii Dandeettiin Gadi Ta'e Galmeessisuu

Hojjetaan hojii irratti humnaa fi beekumsa qabu hunda fayyadamuun oomishtummaa hojjechiisaatiif hojjechuutu irraa eegama. Haa ta'u malee, hojjetaan hojii irratti dhibaa'u immoo, hin dhabamu. Kana to'achuuf hojjechiisaan hojjetaa otoo dandeetti qabuu fi hojjechuu danda'u sababa dhibaa'ummaatiin bu'aa hojii dandeettii isaa gadi ta'e galmeessise akekkachiisa malee hojiirraa gaggeessuu akka danda'u aangeeffameera. Asirratti hojjechiisaan hojjetaa sababa kanaaf hojiirraa gaggeessuuf qabxiilee guutamuu qaban hubachuun barbaachisaa dha. Jalqaba irratti bu'aan raawwiin hojii hojjetaan akka galmeessisu eegamu dursee itti waliigalamuu qaba. Bu'aan hojii kun baay'ina ykn/fi qulqullina ta'uu danda'a. Kunis waliigaltee gamtaa ykn waliigaltee hojiitiin kan murtaa'u ta'a. Lammaffaa irratti hojjetaan bu'aa kana galmeessisuuf dandeettii otoo qabu dhibaa'ummaadhaan otoo hin galmeessisin hafuu isaa addaa baasuun barbaachisaa dha. Bu'aan raawwi kan eegamu gadi ta'e kunis kan yeroo tokkoo qofa otoo hin taane haala walitti fufiinsa qabuun kan galmaa'e ta'uuti irraa eegama. Haa ta'u malee, hojjetaan sababuma bu'aa gadi aanaa galmeessiseef bu'uura tumaa kanaatiin hojiirraa gaggeessuun seera qabeessa miti. Qabxii kana irratti, DhIMMWF falmitoota Industirii Mironaa fi Caaltuu Alamuu (N-3) (Lakk.G 150947)⁹⁹ giddutti falmii kaase ilaalchisuun bu'aan hojii kan irratti waliigalame ykn bu'aa hojjetaan biraa galmeessisee gadi waan ta'eef qofa hojjetaan humnaa gadi hojjete jechuudhaan akeekachisa malee hojiirraa gaggeessuun akka hin danda'amne murteessee jira. Hojjechiisaan hojjetaa bu'uura tumaa kanaatiin hojiirraa gaggeessuuf akkasumas falmiin yoo ka'e hojjetaan dandeettii osoo qabu bu'aa gadi aanaa galmeessise kan jedhu mirkaneessuu qaba. Bu'aan hojjetaan galmeessise kan waliigaltee gamtaa ykn waliigaltee hojiitiin irratti waliif galame gadi ta'uu qoftis, hojjetaa hojii irraa gaggeessuuf sababa hin ta'u. Hojjetaan dandeettii bu'aa sana galmeessisu kan qabuu fi otoo danda'u kan hin hojjennne ta'uu mirkanaa'u qaba.

g. Hidhaa fi Adabbii

Sababoonti biroon hojjechiisaan hojjetaa akekkachisa malee akka hojiirraa gaggeessu dandeessisan hidhaa fi adabbii yakkan wal qabatee hojjetaa irratti raawatu dha. Labsii hojjetaa fi hojjechiisaa kwt.27(1)(j)'tiin hojjetaan sababa adabbii hidhaa guyyoota 30 ol ta'u itti darbeef hojiirraa kan hafe yoo ta'e, hojjechiisaan akekkachiisa malee gaggeessuu danda'a. Gara

⁹⁹ Industirii Mironaa fi Caaltuu Alamuu (N-3) murtii DhIMMWF Lakk.G 150947 Jild. 22 irratti murtaa'e.

biraatiin hojjetaan yakka hojjeteet kan adabamee fi yakki inni ittiin adabame sun hojii inni hojjetu irratti akka gahuumsa hin qabne kan mirkaneesse yoo ta'e hojjechiisaan hojjeticha akekkachiisa malee hojii irraa gageessuu danda'a.

Dhimma 26ffaa

Dhimmaa DhIMMW¹⁰⁰ ilaalee murtii kenne kana keessatti hojjetaan waliigalteen koo seeraan ala diiggate waan ta'eef hojjechiisaan mindaa kuufamaa kanfalee hojiitti akka na deebisu naaf haa murtaa'u jechuun mana Murtii Sadarkaa Duraa Federaalaatti himata dhiyeeffatee jira. Hojjechiisaan gama isaatiin hojjetaan kun nama chaappaa fi sana sobaa dhiyeesse otoo adda hin basin kanfaltii kanfalamuu waan ajajeef Baankicha kasaarsee jira. Kanaaf hojiirraa gaggeessuun sirri dha jechuun falmee jira. Dhimicha sadarkaa duraatti manni murtii ilaale sanada sobaa addaa baasuun kanfaluun gahee hojii hojjetichaa miti waan ta'eef, gaggeessaan seeraan ala jechuun kuufamni mindaa kanfalameefi hojjetaan akka hojiitti deebi'u murteessee jira. MMOs, kanuma cimseera. Kun kanaan osoo jiruu, dhimma sanada sobaa fayyadamuu irratti hojjetichi yakkaan himatamee balleessaa ta'uun qarshii 500 adabamee jira. Hojjechisanis sadarkaa oliyyannootti murtii yakkaa kana akka ragaatti dhiyeessee ture. Haa ta'u malee, manni murtii ragaa kun dura dhiyaachuu qaba jechuun kufaa taasise. Hojjechiisaan dhimmicha irratti iyyannoo DhIMMW¹⁰⁰ dhiyeesse jira. Dhaddachichis hojjetaan hojii hojjetaa tureen wal-qabatee himatamee adabame hojicha itti fufee hojjechuuf gahuumsa hin qabu. hojjechiisaan kan bu'ureeffatee hojiirraa gaggeessuun isaa seera qabeessa jechuun murtii laatee jira. Dhimma Murtii yakka akka ragaatti fayyadamuu ilaalcisee Manneen murtii kaka'uumsa mataa isaanii ykn iyyannoo falmitootaan ragicha fudhanii itti fayyadamuu qabu ture jechuun murteessee jira.

Qabxii Marii

1. Falmii fi murtii dhimma kana irratti dhiyaate akkamitti ilaaltu?
2. Falmii hojii keessatti murtiin yakkaa haala kamiin hojiirra ooluu qaba jettu?

¹⁰⁰ Baankii Daldala Itoophiyaa vs Asfaaw Abbabaa murtii DhIMMW¹ lakk.G 13223 jild.2

Gama biraatiin hojjetaan murtii adabbii malee to'annoo jala ooluun hojiirraa kan hafe yoo ta'e hojjechiisaan tarkaanfii akkamii fudhachuu danda'a? kan jedhus falmisiisaa dha. Qabxii kana ilaachisee, DhIMMWF falmii Koorporeeshinii Ijaarsa Daandiiwan Itoophiyaa Damee suphaa Daandii Dabramaarqosii fi Asamarraa Faxxanaa gidduu ture¹⁰¹, ilaaluun murtee kennee jira. Dhimmicha keessatti hojjetichi konkolaataa hojjechiisaa osoo konkolaachisu miidhaa qaqqabee qorachuuf ji'a 4 fi guyaa 10 to'annoo jala ture jira. Hojjechiisaan guyyoota 30 ol hojiirraa hafe jechuun hojiirraa kan gaggesse yoo ta'u hojjetichis kana falmuun himata dhiyeffatee jira. Manneen murtii sadarkaan jiran adabbiin hidhaa otoo itti hin murtoofne guyyaa 30 ol hojiirraa hafuun waliigaltee hojii akekkachiisa malee addaan akka citu hin taasisu gaggeessaan raawwate seeraan ala jechuun murteessanii jiru. DhIMMWF's murtuma kana cimseera.

Qabxii Marii

1. Murtii kana akkamitti ilaaltu? Tumaalee LHH kwt.18(3), 27(1)b, 27(1)g fi 27(1)j kaasuun mar'adhaa.

Qabxiilee kanneen olitti ilaalleen alatti, hojjechiisaan balleessaawwan biroo labsicha kwt.14(2)a-i'tti ibsaman hojjetaan kan raawwate yoo ta'e akekkachiisa malee hojiirraa gaggeessuu akka danda'u labsichi aangessee jira.¹⁰² Labsii haqame keessatti balleessaawan 5 ibsamee kan ture yoo ta'u, labsii haaraan gochoota 4 dabaltaan hammatamanii jiru.

h. Balleessaawwan Biroo Akekkachiisa Malee Waliigaltee Addaan Kutu Jedhamanii Waliigaltee Gamtaa Keessatti Teechifaman

Gochaawwan hojjechiisaan akekkachiisa malee waliigaltee hojii addaan kutu dandeessisan hojjetaa fi hojjechiisaan waliigaltee gamtaa keessatti hammachiisuu akka danda'an labsichi aangessee jira.¹⁰³ Asirratti hubatamuu kan qabu bu'uura tumaa kanaatiin balleessaawwan akekkachiisa malee hojjetaa hojiirraa gaggeessaa danda'an jedhamanii waliigaltee gamataa

¹⁰¹ Koorporeeshinii Ijaarsa Daandiiwan Itoophiyaa Damee suphaa Daandii Dabramaarqosii vs Asamarraa Faxxanaa murtii DhIMMWF lakk.G 114669 jild.19

¹⁰² LHH kwt.27(1)i

¹⁰³Labsii HH, kwt 27 (1)(k).

keessatti hammatamuu kan danda'an gochaawan balleessaa hojjetaa irratti hundaa'an ta'uu qabu. Dabalataan, balleessawwan kun kanneen labsii keessatti ibsamaniin ala ta'uutu irraa eegama jechuudha. Dhimma kan ilaachisee falmii Dhaabbata Ijaarsa Mana Jireenyaa Kaantirii Diviloopaar Yerar Viwuu fi Baqqalaa Lammaa fi (n-3) gidduu ture irratti DhIMMWF murtee laatee jira. Falmicha keessatti hojjetootni xalayaa isaaniif barreefame fudhachuu waan didaniif dhaabbatichi bu'uura LHH kwt.27(1)tiin hojiirraa gaggeessee jira. Hojjetootnis hojiirraa gaggeefamuun isaanii seeraan ala ta'uu ibsanii kan falman yoo ta'u hojjechiisaan waliigaltee gamtaa isaanii keessatti hojjetaan "akeekkachiisaa gara mana galmeetiin kenu fudhachuu yoo didan akeekachiisa malee hojiirraa gaggeessuu danda'a" kan jedhu jiraachuu ibsuun gochaan isaanii seera qabeessa ta'uu ibsan. Dhimmicha iyyannoон kan ilaale DhIMMWF gochaan waliigaltee gamtaa keessatti ibsame kun balleessaa kan bu'ureeffatee fi yaada tumaa labsichaa kwt.27(1)i kan hin qabne waan ta'eef gaggeessaan ta'e seeraan ala jechuun murteesee jira.¹⁰⁴

Dhimma 27ffaa

Himattuun waggoottii 22'f dhaabbata himatamaa keessatti hojjettuu dhaabbii ta'uun kan hojjette yoo ta'u, himanna dhiyeessiteen waliigalteen hojii koo seeraan ala addaan citeera jechuun furmaata seeraa gaafatteerti. Himatamaanis, waliigalteen karaa seera qabeessa ta'een adda cituu kan falme yoo ta'u, sababni teechisus himattuun kun waliigalteen hojii ishee barreeffamatti jijiiramee akka mallatteessitu xalayaadhaan yeroo gaafatamtu ajaja diduu ishitiin akkasumas waliigaltee gamtaa fi dambii ittiin bulmaataa dhaabbatichaa keessatti hojjetaan dhaabbataan kamiyyuu waliigalteen isaa barreeffamaan akka ta'u kan teechifame waan cabsiteef gaggeessaan taasifame seera qabeessa jedheera. Manni murtiis himattuun qajeelfama dhaabbatichaa kana cabsuun waliigaltee barreeffamaa mallatteessuu diduudhaan gaggeeffamuun ishii seera qabeessa jedheera.¹⁰⁵

Qabxii Marii

1. Isin murtii mana murtii kana bu'uura LHH'tiin akkamitti madaaltu?

¹⁰⁴ Dhaabbata Ijaarsa Mana Jireenyaa Kaantirii Diviloopaar Yerar Viwuu fi Baqqalaa Lammaa fi (n-3) murtii DhIMMWF lakk.G 64734 jild.11

¹⁰⁵ Ayyalech Booranaa Vs W.A Huccuu Naazreet, Lakk G MMA Adaamaa 87889.

Sababootni waliigaltee hojii addaan kutuuf dandeessisan yeroo uumaman hojjechiisaan adeemsota labsii HH fi Konveenshinii ILO C158 jalatti tumaman kanneen hordofuu qabu. Koonvenshinii C158 kwt 7 jalatti hojjechiisaan tarkaanfii hojiirraa gaggeessuu fudhachuun dura hojjetaaf carraa dhimmicharratti yaada isaa ibsachuu kennuu akka qabu tumameera. Kunis, mirga dhangahamuu hojjetootaa mirkaneessuun akka danda'amuufi dha. Labsiin HH's adeemsota hordofamuu qaban teechisee jira. Inni jalqabaa xalayaa guyyaa fi sababa itti waliigalteen addaan cite ibsu hojjetaaf kennuu dha.¹⁰⁶

Hojjechiisaan balleessaan raawwatamuu erga beekee eegalee guyyaa hojii 30 keessatti tarkaanfii fudhachuu akka qabu labsii HH kwt 27(3) jalatti tumamee jira. Hojjechiisaan yeroo kana keessatti tarkaanfii fudhachuu yoo baate sana booda mirga waan dhabuuf hojjetaa gaggeessuu hin danda'u. Guyyaan 30 erga badii naamusa raawwatamuu odeeffannoo argatanii moo erga koreen naamusaa dhimmicha qulqulleessee eegalee lakkawama kan jedhu falmisiisaa ture. Haa ta'u malee, dhimma kanarratti DhIMMF¹⁰⁷ irratti murtii kenneen guyyaa 30 lakkaa'amuu kan eegaluu erga badiin raawwatamuu beekamee eegaleeti. Badiin raawwatamuu hojjechiisaan beekeera kan jedhamu badiin raawwatamuu adda baasuuf waantotni qulqullaa'uu qaban yoo jiraatan erga qulqullaa'anii booda dha jechuun murteesseera.

ii. Akekkiachiisa Kennuun Hojjetaa Gaggeessuu

Akka qajeeltootti hojjechiisaan hojjetaa hojiirraa yommuu gaggeessuu dursee akekkiachiisa kenuun ta'uu qaba. Kunis Konvenshinii Dhaabbata Hojjetootaa Addunyaa ILO c158 kwt 11 jalatti akka itti aanutti ibsameera.

A worker whose employment is to be terminated shall be entitled to a reasonable period of notice or compensation in lieu thereof, unless he is guilty of serious misconduct, that is, misconduct of such a nature that it would be unreasonable to require the employer to continue his employment during the notice period.

¹⁰⁶Labsii HH, kwt 27(2).

¹⁰⁷Dhaabbata Tajaajila Poostaa Itiyoophiyaa fi Xilahuun Kumaa,Dh/I/MMWF, Lakk G 53358.

Akekkachiisa kennuun hojjetaan waliigalteen isaa addaan cituu beekee tarkaanfii isa baasuuf akka of qopheessu dandeessisuuf yaadameeti. Labsii HH kwt 28 jalattis sababootni hojjechiisaan hojjetaa isaa akekkachiisaan hojiirra akka gaggeessu dandeessisan teechifamaniiru. Sababootni kunneen kan hojjetaa waliin walqabatan ykn dhaabbata hojjechiisaa waliin wal qabatan ta'uu danda'u. Isaan kunis: hojjetaan rakkoo fayyaa isa mudateen ykn miidhaa qaamaa irra gaheen guutummaan hojii hojjechuu yoo dadhabe, dhaabbatni hojjechiisa teessoo hojii yoo jijiiratu hojjetaan bakka sana deemuuf fedhii yoo dhabe, gitni hojii hojjetaan irratti hojjetu sababa gahaan yoo cufame, hanqinni dhiyeessa meeshaawwan dheedhii hojjechiisaa yoo mudate¹⁰⁸, bu'a qabeessummaa dabaluuf adeemsi ykn teekinolojii haaraan diriire humni namaa akka hir'atu yoo taasise fa'i.

Sababoota kanneen keessaa hojiirra oolchuurratti qabatamaan rakkoleen kan irratti mul'atan keessaa inni tokko sababa adeemsa haaraa diriirsuun hojjetaan yeroo hojiirraa hir'atu dha. Itti aansuun sababoota kanneen fi dhimmoota falmisiisoo ta'uu danda'an haa ilaallu.

a. Dandeettii Hojii Dhabuu

Hojjetaan sababa adda addatiif gahee hojii kennameef raawwachuuf dandeettii dhabuu danda'a. Labsii HH jalatti dandeettii hojii dhabuu waliigaltee hojii addaan kutuuf ka'uumsa ta'an gosa lamatu hammatame. Inni duraan kan sababa leenjii dhabuu ykn of fooyessaa deemuu irraa maddu yoo ta'u, inni lammataan immoo, kan sababa dhibee ykn miidhaa qaamaa irraa dhufuu dha.¹⁰⁹ Adeemsi fi beekumi hojii ittin hojjetamu yeroo gara yerootti jijjiramaa fi fooyya'aa adeema. Yeroo akkasii hojjetaan adeemsa kana faana dandeettii isaa fooyessuun bu'aa hojii irraa eegamus galmeessisuu qaba. Adeemsuma dura barames yoo ta'e, hojjetaan xiyyeffannoo dhabuun ykn sababa uumamaan dandeettiin hojii dura qabu hir'achuu mala. Gama kanaan, hojjetaan dandeettii isaa akka fooyeffatu, leenjii isa barbaachisu argachuu qaba. Haa ta'u malee, hojjechiisaan leenjii dandeettii hojii cimsuuf oolu hojjetaan akka argatu taasisus hojjetichi fedhii dhabuun ykn immoo, leenjii sana fayyadamuu dhabuun dandeettii hojii isaa sadarkaa gitni hojii isaa barbaadutti fooyeffachuu ykn tursiisuu dhabuu danda'a. Yeroo akkasii hojjechiisaan

¹⁰⁸Dhaabbata Itti gaafatatumummaan isaa murtaa'ee Gigaa Konistraakshinii fi waamamaa Tarrafee Zargawuu(fa n-6), Dh/I/MMWF, Lakk G 41385.

¹⁰⁹LHH kwt,28(1) (a) fi (b)

akeekkachiisa kennuun hojjetaa kana hojii irraa gaggeessuu danda'a. Gama kanaan, tumaalee kwt.28(1)a, LHH lakk.377/96 fi LHH haaraa gidduu garaagarummaa jiru haa ilaallu. Labsiin lakk.377/96 kwt.28 (1) (a)'n;

the worker's manifest loss of capacity to perform the work to which he has been assigned; or his lack of skill to continue his work as a result of his refusal to take the opportunity of training prepared by the employer to upgrade his skill or after having been trained, his inability to acquire the necessary skill; jechuun kaa'e.

Labsii haaraan lakk.1156/2011 kwt.28 (1) (a)'n immoo;

The worker's manifest loss of capacity to perform the work to which he has been assigned; and his lack of skill to continue his work as a result of his refusal or inability to make use of an opportunity of training arranged by the employer to upgrade his skill or after having been trained, his inability to acquire the necessary skill;

Labsiin haqame jecha 'ykn' jedhu fayyadamuun isaa hojjechiisaan hojjetaa dandeettiin hojii isaa hir'ate ykn raawwii isaa gadi bu'e leenjiidhaan akka fooyya'u otoo hin taasisin gaggeessuu akka danda'u agarsiisa. Labsii HH irratti immoo, tumaan keeyyaticha irratti hiikaa Afaan Ingiliffaa fi Amaariffaa gidduu garaagarummaan ni mul'ata. Kana Afaan Amaariffaa ergaa labsii lakk.3377/96 jalatti ibsame qaba. Hiikaan Afaan Ingiliffaa immoo, hojjechiisaan bu'uura tumaa kanaatiin hojjetaa hojiirraa gaggeessuuf dandeettii hojii dhabuu hojjetaa qofa otoo hin taanee leenjii akka argatu haalli mijaa'eefii hojjetaan leenjii sana fudhachuu yoo dide ykn leenjii argateen dandeettii isaa fooyessuu yoo dhabe akka ta'e kaa'a.

Qabii Marii

1. Isin hiikoo tumaalee kanneen keessaa kamtu dhama qabeessa jettu? Hojjetaa arii'uuf aangoo hojjechiisaaf kennamee fi wabii hojii hojjetaan argachuu qabu wal faana qabaatii irratti mari'adhaa.

Dandeettii hojii dhabuu hojjetaa bu'ureeffachuun waliigaltee addaan kutuu keessatti manneen murtii biratti dhimmi falmii kaasu tokko waa'ee mirkaneessa isaati. Hojjechiisaan hojjetaan dandeettii dhabuu isaa maaliin mirkaneessa kan jedhu qabxii falmii ture. Dhimma kana mirkaneessuuf ragaan roogummaa qabu kamiiyyuu dhiyaachuu kan danda'u ta'uu isaa murtii

DhIMMWF kanaan dura kennaat ture irraa ni hubatama.¹¹⁰ Labsiin lakk.377/96 ragaa dhimma kana hubachiisuuf dhiyaachuu qabu ilaalchisee tumaan kaa'e hin jir ture. Labsiin haaraan lakk.1156/2011, garuu, kallattii ifa ta'e kaa'ee jira. Kunis dandeettii hojii dhabuun hojjetaa waliigaltee gamtaa keessatti haala addaan kan ibsame yoo ta'e malee, madaallii raawwii hojjetaa yeroon gaggeefamun kan hubachiifamu ta'uu ibsee jira. Madaalliin kunis waan hojjetaan hojjetu hunda otoo hin taanee kan gita hojjetaan irratti qacarame ta'uu akka qabu murtii DhImmwf kennee irraa ni hubatama.¹¹¹

Sababa dhibee ykn miidhaa qaamaatiif hojjetaan hojii gita irratti qacaramee sirnaan kan hin raawwannee yoo ta'e hojjechiisaan akekkachiisa kennuun hojiiraa gaggeessuu danda'a. Dhibee fi miidhaan qaamaa kun kan sababa hojiitiin gahe ykn hojiin kan wal hin qabanne ta'uu danda'a. Hojjechiisaan akekkachiisa keennuu kan qabu dhibee ykn miidhaa qaamaa hojiin ala yoo ta'eedha. Qabaxii kanaan wal qabatee hojjetoota dhibamanii heyyama yaalaa irra jiran bu'uura tumaa kanaatiin hojii irraa gaggeessu ni danda'a moo? miti kan jedhuudha.

Dhimma 28ffaa

Hojjetaan hojii konkolaachisummaatiin dhaabbata himatamaa tajaajilaa ture dhibamee boqonnaa yaalaa irra kan ture yoo ta'u, boqonnaan isaa akkuma dhumeen hojjechiisaan hojii idilee isaatti akka deebi'u beeksisa baasee waama. Hojjetichis iddo hojiitti argamuun dhibee isaa irraa akka hin fayyinee fi gita duraa irratti hojjechuu akka hin dandeenye dhaabbatni hojjechiisaa gita bira salphaa ta'e irratti akka isa ramadu ragaa yaalaa dhiyeessuun gaafateera. Dhaabbanni hojjechiisaa gaaffii hojjetaa kufaa godhuun waliigaltee addaan kuteera. Hojjetaan kana komachuun himata Mana Murtii Sadarkaa Duraa Federaalatti kan dhiyeeffate yoo ta'e manni murtichaas falmii fi ragaa bitaa mirgaa dhanga'uun dhaabbanni hojjechiisaa hojjetichi dhibee irraa akka hin fayyine ottoo beeku gita salphaa ta'e irratti ramaduu diduudhaaf waliigaltee hojii addaan kutuun seera qabeessa miti jechuun murteessee jira. Dhaabbanni hojjechiisaa murtii olaannattii komii isaa dhiyeeffatee manni murtichaas hojjetichi heyyamni yaalaa isaa erga dhumee guyyaa 21 hojiiraa waan hafeef bu'uura labsichaa kwt.27)1)b'tiin waliigalteen isaa

¹¹⁰ Waldaa Abbootii qabeenyaa geejjiba ummatataa Goshi fi Irgibii Vs Tasammaa Hayiluu murtii DhIMMWF lakk.G 49931 jild.9 dhimma kana irratti gabaasni herregaa dogongora qabu fi hojjetichaan hojjetame jedhame dandeettii dhabuu hojjetichaagarsiisuuf akka ragaattii dhiyaateera.

¹¹¹ Mana Barnoota Holii Eenjils Vs Malkaam Alamaayyoo murtii DhIMMWF Lakk.G 82335 jild.14

adda citeera jechuun murteessee jira. Komii murtii kana irratti DhIMMF¹¹²tiif dhiyaateen dhaddachichi Murtii Mana Olaanaa diiguun kan Mana Murtii Sadarkaa duraa cimseera. Dhaddachichi xinxala isaa keessatti dhaabbanni hojjechiisaa hojjetaan heyyama yaalaa fudhate kan hin fayyine yoo ta'e bu'uura kwt.85 fi 86'tiin heyyamni biraa kennamuufii qaba malee waliigalteen isaa addaan cituu hin qabu jechuun murteessee jira.

- Isin murtii kana akkamitti ilaaltu?

b. Gitni Hojii Haqamuu

Sabani biraan hojjechiisaan akekkachiisa kenuun waliigaltee hojii addaan kutuu itti danda'u gitni hojii hojjetichi irratt hojjetaa ture kan haqamee fi hojjeticha gita biraatti ramaduun kan hin danda'amne yoo ta'ee dha.¹¹³ Gitni hojii haqamuu fi dhiisuu irratti falmiin yoo ka'e hojjechiisaan dirqama mirkaneessuu qaba. Dabalataan gitni hojii erga haqamee hojjechiisaan gita biraan irratti hojjeticha ramadee hojjechiisuf tattaaaffii gochuun qaba. Haa ta'u malee, hojjechiisaan gita biraan irratti na ramaduu qaba falmii jedhu hojjetaan yoo kaase hojjechiisaan gita biraan irratti maaliif ramaduu akka hin dandeenye mirkaneessuu ykn ragaa dhiyeessuun irraa hin eegamu.¹¹⁴ Hojjechiisaan hojjetaa haala kanaan gitni hojii isaa haqame hojii mindaan isaa kan duraa irraa gadi aanaa ta'e irratti ilee ramadee hojjechiisuu danda'a. Kunis hojjetaa waliigaltee hojii addaan kutuu irraa filatamaa waan ta'eef hojjetaan mindaan koo hir'ate komii jedhu kaasuun fudhatama hin qabu.¹¹⁵

Qabxii Marii

1. Hojjetaa gitni isaa bu'uura kwt.28 (1) (d)'tiin jalaa haqame gita mindaa fi faayidaa duraarra gadi aanaa ta'e irratti naanna'ee akka hojjetu gochuun waliigaltee hojii hojjetaa fi hojjechiisaa irratti bu'aa akkamii qaba?

Dhimma 29ffaa

¹¹² Abrahaam Taaddasaa Vs Dhaabbata Tiraanspoortii Tuqur Abbaay murtii DhIMMF lakk.G 99026 Jild.16

¹¹³LHH kwt.28(1)d

¹¹⁴ Waldaa Roohboot Holii Saavar Vs. Amaaraa Admaasuu murtii DhIMMF Lakk.G 38811 jild.8

¹¹⁵ Daandii Qilleessa Itoophiyaa Vs Asaffaa Abeboo (n-3) murii DhIMMF lakk.G 41786 jild.8

Dhimma DhIMMW Oromiyaatiin galmeek lakk.134454¹¹⁶ ta'e irratti murtii argate keessatti hojjetaan hojji eegumsaa irra hojjetaa ture hojjechiisaan gita hojji kana sababa dhaabbata Atilaas Sekiyuuritii jedhamutti dabarseef ('outsource' godheef) gaggeeffameera. Dhaddachi Ijibbaataa murtii kenneen hojjetaan gita hojji eegumsaa qaama biraaf yoo dabarse iyyuu gitni hojjetaan irra hojjetu kwt 28(1) fi (2)'n kan haguugamu miti jechuun gaggeessaan taasifame seeraan ala jechuun murtii jalaa diiguun murteesseera.

Qabxi Marii

1. Isin hojjechiisaan gita hojji eegumsaa qaama alaaf dabarsee kenuun hojimaata haaraa diriirsuu jedhamee kan fudhatamuu danda'udha jettuu?
2. Hojji eegumsaa dabarsanii dhaabbata tokkoof kenuun adeemsa hojji haaraa diriirsuudha ykn bu'a-qabeessummaa hojji dabala jechuudhaaf ragaadhaan mirkaneessuun barbaachisaadha jettuu?

Qabxiin inni biraa, Labsii HH kwt 28/2/d/ jalatti hojjetaan akekkachiisa kenuun waliigaltee hojji akka addaan kutu dandeessisu 'sababa gahaadhaan' gitni hojjetaa yoo haqame dha. Qabxi kana irratti falmisiisaa kan ta'ee fi hiikkoo gara garaatiif kan saaxilamu gaalee 'sababa gahaa' jedhu dha. Sababni hojjechiisaan dhiyeessu gahaa ta'uu fi gahaa ta'uu dhabuu murteessuudhaaf istaandardiin labsichi ifatti teechise hin jiru. Gama kanan falmiin dhaabbileen warshaaleen hedduun kaasan maashiniin hojjetaan itti hojjetaa ture waan dullomee manca'eef gitni hojji haqameera kan jedhuu dha.

Dhimma 30ffaa

Himatootni dhaabbata himatamaa keessatti qaxaraamanii hojjetaa osoo jiran hojjechiisaan ofeeggannoo otoo hin kenning seeraan ala waliigaltee isaanii waan addaan kuteef kanfaltii hojiirraa aggeessaa fi beenyaawan adda addaa akka isaaniif kanfalu mana murtii aanatti hiemannaa isaanii dhiyeeffataniiru. Himatamaan gama isaatiin hojjetoota hojji irraa gaggeessuu amanee sababni hojji irraa gaggeefamuu isaaniitis maashiniin hojjetootni irra hojjetan dulloomee

¹¹⁶Taayyee Dabalee fi waamamaa Meerifiik Iraan Gaazii Dhaabbata itti gaafatatummaan isaa murtaa'e, Dhaddacha Ijibbaataa Mana Murtii waliigala Oromiyaa, Lakk G 134454.

waan manca'eef gitni hojii saanii bu'uura LHH kwt.28(1)d'tiin waan haqameera. Kunis waggaa 2 kan raawwate ta'us, dhaabbanni himatamaa hojjetootaaf yaadee bakka itti ramadee hojjechiisu otoo hin qabaatani hojjetootaaf mindaa callisee kanfalaa ture waan ta'eef gaggeessaan kun seeraan ala hin ta'u jechuun falmee jira. Manni murtiis falmii bitaa miragaa dhanga'uun gaggeessan taasiafame bu'uura LHH kwt.28(1)d'tiin kan taasiafame miti. Hojjechiisaan wayita maashiniin dulloome jedhame dhaabbatu bu'ra tumaa kanaatiin beksisa kennee gaggeessuu danda'a ture. Hojjetoota hojii malee hanga kana tursiisuun amma hojii irraa aggeessuu seerawaa miti jechuun hojjechiisaan kanfalatii hojiirraa gaggeessaa fi beenyaan adda addaa akka kanfaluuf jechuun murteesseera. Himatamaan murtee kana mormuun MMO'tti oliyyannoo kan dhiyeesse yoo ta'u, MMO'nis murtii jalaa cimsee jira.¹¹⁷

Qabxii Marii

1. Dhimma kana keessatti falmii dhiyaatee fi murtii kennname akkamitti ilaaltu? Bu'uura LHH kwt.28(1)d'tiin hojjetaa gitni hojii isaa haqame kanfaltii hojiirraa aggeessaa ni aragataa?

*iii. Yeroo Tokkotti hojjetoota Baa'yee Akeekkachiisa Kennuun
Hojiirraa Gaggeessuu (Hojjetaa Hir'isuu)*

Hojjechiisaan sababa jijiirama caaseffama dhaabbatichaa ykn hojimaata dhaabbatichaan wal qabataniin hojjetoota baay'ee hojiirraa gageessuu akka danda'u kwt 28(3) jalatti tumamee jira. Hojjetoota hir'isuuf qabxiileen ilaalcha keessaa galuu qabanis: sababoota waliigaltee hojii hojjetoota baay'ee yeroo tokkotti addaan kutan, lakkofsa hojjetoota hir'ifamanii, turtii yeroo fi tartiiba hojjetoota hir'isuu hordofamuu qaban fa'i.¹¹⁸ Sababooni kwt.28(3) jalatti tarreeffaman bu'uura kwt.29(1)'tiin hojjetoota baay'ee kan tuqan taanaan hojjechiisan tarkaanfii hojjetoota hedduu hir'isu fudhachuu danda'a. Sababooni kunneenis, gocha guutummaan ykn gartokkeen hojiin dhaabbii fi kallattiin akka hin jiraannee godhu, kan kwt.18(5) fi (6) jalatti ibsame akkuma jirutti ta'ee barbaadamni meeshaa fi tajaajilli hojjechiisaa gabaarratti qabu yoo bu'e,

¹¹⁷ Dhaabbata Yees Biraandis Bivireej fi Manessaa Nagaash faa (N-31) murtii MMO GAONF, lakk.G38776

¹¹⁸Labsii HH, kwt28(2) fi 29.

omishtummaa dabaluuf mala hojii ykn teekinoolojii haaraa fayyadamuuf hojjetaa gaggeessuun yoo barbaachise dha.

Dhimma 31ffaa

Dhimma falmii boordii murteessaa dhimma hojjetaaf hojjechiisaa damee lixaatti bu'ura labsii lakk.377/96'tiin ilaalamee murtii argate irratti hojettootni hojjechiisaan osoo adeemsa hir'isuu seerri teechisu hin hordofiin seeraan ala nu gaggeesse jechuun himataniiru.¹¹⁹ Hojjechiisaan gama isaan jijiirama teeknoolojii haaraa hojii irra oolchuuf bu'uura labsii duraa lakk.377/96 kwt.28(2)(c) tiin hojii irraa gaggeessuu ibsa. Sirni hir'isuu hordofamuu qabu akkuma kwt 29(3) jalatti tarreeffamee jiru hojettoota akkaataa kwt 28(1)' tiin hir'ifamanidha malee kanneen akkaataa kwt 28(2)'tiin hir'ifaman hin haammatu jedheera. Boordiin kun kwt 29(3) jalatti akkaataa kwt 28(1)'tiin kanneen hir'ifaman jechuun kan ibsame dogoggora malee hojiirraa hir'isuun sababoota 28(2) jala jiran ilaallata jechuun hojiirraa hir'isuun kun seeraan ala jechuun murteesseera.

Qabxii Marii

1. Isin murtii boordii murteessaa dhimmi hojjetaa fi hojjechiisaatiin kennname kana akkamitti ilaaltu?

Lakkoofsa hojettoota hir'ifamanii ilaachisee kwt 29(1) jalatti akka tumametti hojettootni hir'ifaman 10% ykn dhaabbata hojettoota 20 hanga 50 qabu keessatti hojettootni 5 yoo hir'ifamanidha jechuun tumee jira. Yeroon turtii hojjetaa hir'isuun itti taasifamullee kwt 29(1) jalatti guyyoota walitti aanan 10 gadi ta'uu akka hin qabne ibsee jira. Hojjechiisaan yeroo hojjetaa hir'isu gamtaa hojettootaa fi bakka bu'oota hojettootaa waliin mari'achuu akka qabuu fi hojettoota gahuumsa fooyya'aa qabanii fi bu'a qabeessa ta'an akka hafan taasisuu qaba. Yoo hojettootni ga'uumsaa fi bu'a qabeessummaa walitti siqu qabu ta'e tartiibni hojjechiisaan hordofuun hojeettoota hir'isuu qabu seeraan adda bahee kwt 29(3) jalatti tarreeffamee jira.

¹¹⁹Tasfaayee kabbadaa fa(n-60) Vs Itiyoo Telekoomi, Boordii Dhaabbataa Dhimma Hojjetaa Fi Hojjechiisa Damee Oromiyaa Lixaatti (galmee adda adda sadii), Lakk.GBM19-106/386,lakk.GBM20-81/397fi lakk.GBM18-61/387, 2004.

Hojjettonni dursa hir'ifamuu qaban tartiibaan yoo kaa'aman; hojjettoota yeroo gabaabaa tajaajilan, hojjettoota nama muraasaa gargaaran ykn hirkattoota muraasa qaban, qaama miidhamtootaa fi kanneen dhaabbaticha keessa otoo hojjetan miidhaan irra gaheen ala jiran, hojjettoota qaama miidhamtootaa fi kanneen dhaabbaticha keessa otoo hojjetan miidhaan irra gahe, bakka bu'oota hojjettoota, dhumarratti dubartoota ulfa fi da'uumsa booda ji'a 4 hin dabarree dha.

Haa ta'uu malee adeemsi hojjettoota hir'isuu kun dhaabattoota hojii ijaarsaa irratti bobba'an (kwt 30(2) jalatti kan tarreeffaman) kan hin hammatne ta'uu kwt 30 jalatti ibsamee jira. Sababni dhaabbattootni hojii ijaarsaa irratti bobba'an adeemsa kana hordofuu hin qaban jedhameefis hojiin ijaarsaa hojjettoota ogummaa garaa garaa qaban yeroo adda addaatti akka qacaru kan taasisu yoo ta'u hojiin hojjetaan tokko irratti qacaramu akka xumurameen hojjechisaan hojjettoota hir'isuu akka danda'u taasisuufi dha. Haa ta'u malee, dhaabbanni tokko hojii ijaarsaa qofa waan hojjetuuf hojjetaa yeroo fi akka barbaade hojii irraa hir'isuu danda'a jechuu miti. Bu'uura tumaa kanaatiin hojjetaa hojii irraa gaggeessuuf hojiin gita hojjetaan hir'ifamu irra hojjetaa ture dhumuu mirkanoeffachuun barbaachisaa dha. Hojiin gita sana irra hojjetamu kan hin dhumne yoo ta'eefii garuu hangi hojii kan hir'ate kanumaanis hojjechiisaan hojjetaa hir'isuu kan barbaade yoo ta'e bu'uura kwt. 29tiin baay'ina hojjetootni hir'ifaman baayina hojjetoota waliigalaa irraa qaban ilaalcha keessa galchuun adeemsa hir'isuun kan raawwatamu ta'a.

Dhimma 32ffaa

Dhimma biraan murtii argate tokkoon¹²⁰ himattooni (waamamtootni ammaa) dhaabbata himatamaa (olyyataa ammaa) hojii eegumsaa irrattii bobba'e biratti gita hojii waardiyummaatiin qaxaramanii otoo hojjetaa jiran dhaabbanni hojjechiisaan sababa gahaa fi akeekkachiisa malee hojiirraa gaggeessuu ibsanii kanfaltii hojiirraa gaggeessaa fi beenyaan adda addaa akka kanfalamuuf mana murtiitti himatanii jiru. Dhaabbaanni hojii eegumsa Dhaabbta Injinariingii fi Konistiraakshinii DAEWO jedhamu kan daandii saffisaa Mojoo –Hawaasaa hojjetu irraa fudhatee hojjetoota qaxaruun hojjechiisaan turuu amaneeraa. Haa ta'u malee,

¹²⁰ Dhaabbata Gs fi G Tajaajila eegumsaa fi Leenjii fi Baatii Daaluu (n-4) murtii MMO Go/Sh/B lakk.G 58100, (lakk. MMA 32383)

himatootni hojiirraa kan gaggeefaman hojiin ijaarsaa hojjetamu dhumataa (%60) waan jiruuf bu'uura labsii HH kwt.10(1)a fi kwt.30'tiin hojiirraa hirdhifamaniiru. Waliigaltee haala kanaan addaan citeef immoo, kanfaltii hojiirraa gaggeessaa fi beenyaa adda addaa kanfaluu akka hin qabne mormuun deebii kennee jira. Manni murtii sadarkaa jalaqabaan dhimmicha ilaalees falmii fi ragaa bitaa mirgaa madaaluun hojjetootni kunneen seeraan ala hojiirraa gaggeefaman jechuun kanfaltii hojiirraa aggeessaa fi beenyaa adda addaa dhaabbatni himataa akka kanfaluu murteessee jira. Dhaabbatni himatamaa murtee kana mormuun MMOtti oliyyannoo fudhateera. MMO dhimmicha ilaaluun hojiin eegumsaa bakka hojjetootni eegaa turan irraa dhumachuu fi dhiisuu ragaan himatootaa kan hin mirkaneessine yoo ta'u kan hojjechiisaa mirkaneessanii jiru. Hojiin ijaarsaa riqichaa daandicha irratti hojjetamu erga xummurame booda hojjetootni hojiin eegumsaa irratti qaxaraman waan dhumeef gaggeessaan taasifame bu'uura kwt10(1)a fi kwt.24(1)tiin raawwate. Dhaabbanni himatamaa kanfaltii itti murtaa;e kanfaluu dirqama hin qabu jechuun murtee jalaa diigee jira.

Gaaffilee Marii

1. Falmii fi murtii manneen murtii dhimmicha irratti kennan akkamitti ilaaltu?
2. Waliigalteen hojii dhimmicha keessatti ibsame seeraan ala ykn bu'uura seeraan addan cituu isaa madaaluuf qabxiileen ijoon maal faadha?
3. Hariiroon hojii dhaabbilee hojii dhaabbata biraa irraa fudhatanii hojjetaa qaxaranii hojjechiisanii fi hojjetoota haala kanaan qaxaraman gidduu jiru garaa seera qabeessaan citeera kan jedhamu yoomi?

*i. Haaldureewwan Waliigaltee Addaan Kutuuf Seerri Teechisee fi
Bu'aa Dirqamoota Kana Bahuu Dhabuun Fidu*

Waliigaltee hojii addaan kutuuf seerri keenya haaldureewwan gara garaa teehiseera. Haaldureewwan waliigaltee addaan kutuuf seerichi kaa'e keessaa tokko beeksisa addaan citiinsa waliigaltee (notice of termination) kennuu dha. Beeksisi waliigalteen addaan cituu ibsu hojjetaadhaan ykn hojjechiisaadhaan kennamuu danda'a. Innis bu'uura labsii HH kwt 34'tiin sababaa fi yoom waliigaltichi akka addaan citu barreeffamaan ibsuu qaba. Hojjechiisaan hojjetaaf beeksisa addaan citiinsa waliigaltee qaamaan hojjetaaf kennuu akka qabuu fi hojjetaan

kan hin argamne yoo ta'e immoo gabatee beeksisaa dhaabbatichaa irratti guyyoota 10 walitti aananiif maxxanfamee turuu akka qabu kwt 34(2) jalatti tumamee jira.

Turtiin yeroo akekkachiisa addaan citiinsaa umurii tajaajila hojjetaa irratti kan hundaa'u ta'uu fi baatii tokkoo hanga baatii sadii gahuu akka danda'u LHH kwt 35 jalatti teechifameera. Hojjettoota yeroo murtaa'eef ykn hojii murtaa'e raawwachuuf qacaraman ilaachisee garuu turtii yeroo akekkachiisaa kana waliigalteedhaan murteessuun akka danda'amu labsichi kwt 35(2) jalatti ni kaa'a. Kanaaf, waliigaltee hojii keessatti yeroo akekkachiisaa irratti kan waliigalame yoo ta'e yeroon waliigaltee keessatti teechifame kun kan raawwatamiinsa qabu akka ta'e DhIMMWF's murtii kenne keessatti ibseera.¹²¹ Waliigaltee hojii yeroo murtaa'eef raawwatamu keessatti turtiin yeroo akekkachiisaa hin teechifamne yoo ta'e garuu turtiin yeroo akekkachiisaa seera irratti hojjetaa kamiifuu kwt 35 jalatti teechifame kan raawwatiinsa qabaatu ta'a.¹²²

Asirratti qabxiin inni guddaan ilaalamuu qabu haaldureewwan barbaachisoon osoo hin guutiin hojjechiisaan sababa gahaa seerri teechise bu'uureffachuun hojjetaa hojiirraa yoo gaggeesse bu'aan inni hordofsiisu maali kan jedhu dha. Fakkeenyaaaf, xalayaan akekkachiisaa akkaataa seerri kaa'un yoo kennamuu baate itti-gaafatatummaan hojjechiisaan qabaatu maali kan jedhu dha. Dhimma kana irratti yaadotni faallaa ta'an DhIMMWF'tiin calaqqisaniiru. Inni duraa, hojjechiisaan waraqaa kana sababa hin kennineef qofa hojiirraa gaggeessaan taasifame seeraan ala hin jechisiisu kan jedhu dha. Akka yaada kanaatti, hojjechiisaan ykn hojjetaan beeksisa kennuu osoo qabuu, kennuu dhabuun isaa bu'aan inni hordofsiisu kaffaltii yeroo akekkachiisaa akka kaffalu bu'uura kwt 44'tiin kan isa dirqisiisu malee waliigaltichi seeraan ala addaan cite kan jechisiisu miti ejjannoo jedhu qabate.¹²³ Dhimmicha keessatti waliigalteen hojjetaa kan addaan cite mootummaan barsiisota koollejjii dhuunfaarraa eeb bifaman qacaruu hin qabu sababa jedhuun yoo ta'u, dhaddachi kunis sababni kun bu'uura LHH kwt 28/1/d/'tiin akekkachiisaan waliigaltee addaan kutuuf gahaa ta'uu amaneera. Ta'us, akekkachiisa kana kennuu dhabuun

¹²¹Matador Addis Tyre Vs Alias Bekele et al (14 respondents), Dh/I/MMWF, Lakk G 37201, Jiildii 8ffaa.

¹²²Baankii Daldala Itoophiyaa Vs Hayilee G/Sillaasee, Dh/I/MMWF, lakk G 22275, jiildii 6ffaa.

¹²³Koollejjii Altabe Vs Seyid Mohammad, Dh/I/MMWF, Lakk G 39580, 2001, Kan hin maxxanfamne.

qofti waliigalteen seeraan ala addaan cite akka hin jechisiifnee fi hojjechiisaan kun kanfaltii (mindaa) yeroo akekkachiisaa akka kanfaluuf murteesseera.

Ejjennoon inni lammataa hojjechiisaan akekkachiisa osoo kennuu qabuu akekkachiisa malee hojjetaa hojiirraa gaggesse seeraan ala waliigaltee akka addaan kuteetti fudhatamuun kan qabu dha. Ejjennoon kunis tumaa LHH kwt 42 jalatti yaada teechifame irraa kan maddu dha. Innis:

“Where an employer or a worker fails to comply with the requirements laid down in this Proclamation or other relevant law regarding termination, the termination shall be unlawful.”

Akka tumaa kana irraa hubatamutti sababni gahaan jiraachuun qofti waliigalteen tokko karaa seera-qabeessa ta’een addaan cite hin jechisiisu. Ibsa biraatiin sababni gahaan jiraachuun ulaagaa tokko qofa ta’uu fi dabalataan ulaagaan adeemsa sirrii hordofuus guuttamuun akka qabu kan agarsiisu dha. Dhimma qabatamaa DhIMMWF’tiin murtii dhumaargate tokko¹²⁴ irratti hojjechiisaan bu’ura waliigaltee hojii keessatti taa’een hojjetaadhaaf akekkachiisa guyyaa 15 osoo hin kenniin waan hojiirraa geggesseef waliigaltee seeraan ala addaan kuteera jechuun murtiin kennameera.

Qabxiin inni biraa bakka kanatti ilaallamuun danda’u, akekkachiisni addaan citiinsaa kallattiin waliigaltee hojii addaan kutuu ni danda’u moo sana booda hojjechiisaan xalayaan waliigalteen hojii addaan cituu ibsu kennuu qaba? kan jedhu dha. Qabxii kana xiinxaluuf dhimma itti aanu haa ilaallu.

Dhimma 33ffaa

¹²⁴Ethio-Djibouti Railway Vs Minale Zarihun, Dh/I/MMWF, Lakk G 50205

Dhimma MMO Go/W/Bahaa gal mee lakk.23715¹²⁵ ta'e irratti murtii argate keessatti hojjechiisaan waliigaltee hojjetaa waliin qabu addaan kutuuf guyyaa addaan citiinsa waliigaltee caqasuu xalayaa akekkachiisaa hojjetaa qaqqabsiiseera. Hojjetaan kun erga boqonnaa bahe boodas hojjechiisaan waliigaltee hojii akka haaromsitu jechuun hojjetaa kanaaf gabatee beeksisaa irratti waamicha taasisi jira. Hojjetaan seeraan ala gaggeeffameera jechuun mana murtiitti himata dhiheeffate. Hojjechiisaan nuti hojii irraa hin gaggeessine isatu ofumaan hojii dhiise jechuun falme. Manni murtii jalaas xalayaan hojjetaa qaqqabe waliigalteen addaan cita jedha malee waliigalteen hojii addaan cituu hin mul'isu jechuun hojjechiisaan waliigaltee hojii addaan hin kutne jedheera. Manni murtii ol'aanaa immoo akekkachiisa kenname irratti guyyaan waliigalteen hojii itti addaan citu ifatti taa'ee jira waan ta'eef waliigalteen hojii addaan citeera jedheera. Waamichi waliigaltee haareessuuf taasifames osoo ol'iyyataan boqonnaa waggaan irra jiruu waan ta'eef akkaataa kwt 80(1) jalatti tumametti hanga hin raawwatamnetti fudhatama hin qabu jedheera.

Qabxii Marii

1. Isin murtii manneen murtii kanneeniin kenname akkamitti ilaaltu?

Waliigaltee hojii addaan kutuuf akekkachiisa kennuun alatti xalayaa biroo hojjetaaf kennuun akka barbaachisu seeraan hin teechifamne waan ta'eef guyyaan akekkachiisarratti ibsame yoo gahu waliigalteen addaan cita jedhanii fudhachuun ni danda'ama.

Hojjetaanis akkuma hojjechiisaan waliigaltee hojii addaan kutuu yeroo barbaadu akekkachiisa barreeffamaa hojjechiisaan ykn bakka bu'aa isaatiif qaamaan kennuun ykn waajjira hojjechiisaan galchuudhaan waliigaltee hojii addaan kutuu akka danda'u labsiin HH teechiseera. Kanaan alattis, labsichi kwt 35/4/ jalatti dirqamootni hojjetaa fi hojjechiisaan bu'uura seeraatin ykn waliigaltee isaaniitiin qaban yeroo akekkachiisni kenname keessatti raawwatiinsa ni qabaatu jechuun tumee jira. Hojjechiisaan sababa hojjetaan akekkachiisa addaan citiinsaa kenneef hanga guyyaan akekkachiisaan dhumutti hojjetaa hojiirraa dhaabuu ni danda'aa? Dhimmi itti aanu qabxii kana kan ilaalu dha.

¹²⁵Amsaaluu Obsaafi D/kennaa Kolleejjii Fayyaa Kiyaamed Damee Naqamtee, Mana Murtii Ol'aanaa G/W/Bahaa,Lakk G 23715.

Dhimma 34ffaa

Himataan hojjetaa dhaabbata himatamaa keessa hojjetaa kan ture yoo ta'u, hojii isaa fedhiidhaan gadidhiisuudhaaf gaafa 20/7/2007 akekkachiisa ji'a tokkoo kenneera. Dhaabbatni himatamaas himataa kana gaafa 25/7/2007 (yeroon akekkachiisa kenne osoo hin xumuramiin) hojii irraa dhaabeera. Himataanis waliigalteen hojii koo seeraan ala addaan citeera jechuun himateera. Dhimmichi sababa bitaafi mirgi beellamarraa hafaniif murtii osoo hin argatiin hafeera.¹²⁶

1. Isin gochaan hojjechiisaa kun seera-qabeessa moo miti jettuu?

Qabxiin bira akekkachiisa addaan citiinsaatiin walqabatee ka'uu malu, akekkachiisni kenne barreffamaan yoo ta'uu baatee fi yeroo seerri teechisee olitti turee waliigalteen addaan yoo cite bu'aa maal hordofsiisa qabxii jedhu dha.

Dhimma 35ffaa

Dhimma DhIMMWF'tiin murtii argate tokko¹²⁷ keessatti dhaabbatni hojjechiisaa kan mootummaa ture gara abbaa qabeenya dhuunfaatti waan jijiirameef abbaan qabeenya haaraan warshicha bite walghaifi irratti mootummaadhaan sooramni kanfalamee fi waliigalteen isaanii akka addaan citu hojjettoota kanneeniif ibsee jira. Hojjetootni kunis uunka sooramaa kan guutan yoo ta'u, uunkichis gara qaama mootummaa aangoo qabuutti ergame hanga mirkanan'utti wagga tokkoof hojjetootni kun waliigalteen isaanii itti-fufee ture. Sana booda yeroo hojiirraa gaggeeffaman akekkachiisni barreffamaan dhuunfaa dhuunfaan nuu kenne hin jiru kan nutti himames wagga tokko duradha jechuun kanfaltii yeroo akekkachiisaa gaafataniiru. DhIMMWF dhimmicha ilaaluun kaayyoon akekkachiisa addaan citiinsaa hojjetaan tokko waliigalteen isaa addaan cituuf ta'uu ifatti akka hubatu gochuu waan ta'eef, dhimma kana keessattis yeroo seerri teechisu caala dursee kan beeksifamee ture ta'uu fi hojjetootnis

¹²⁶Bokonaa Miidhaksoo Vs Hoteela Adaamaa Jarman, Lakk G MMA Adaamaa 89211.

¹²⁷Warshaa Huccuu Itiyoo-Nippon Vs Tigistuu Maimmoo, fa'a N-86, Dh/I/MMWF, Lakk G 42906, jiildii 8ffaa.

gaggeeffamuu isaanii beekanii akka qophaa'an haala gahaa ta'een taasifamuun isaa ni hubatama jechuun gaaffiin hojjetootaa kun fudhatama hin qabu jedheera.

3. Isin murtii dhaddacha kanaa LHH waliin akkamitti ilaaltu?

Qabxiin akekkachiisa addaan citiinsatiin walqabatee gaaffii uumu inni biraa waliigalteen hojii hojjettoota ijaarsaa yeroo addaan citu akekkachiisa addaan citiinsaa kennuun ni barbaachisaa kan jedhu dha. LHH kwt 30(1) jalatti hojiin hojjetamu xumuramaa fi hir'ataa waan deemeef dhaabbatni hojjechiisaa hojjettoota ijaarsaa yeroo hir'isu adeemsa hojjetaa hir'isuu hordofuun irraa hin eeggamu jechuun teehiseera. Tumaa kana bu'uureffachuun DhIMMF dhaabbatni hojjechiisaa waliigaltee hojii hojjettoota ijaarsaa yeroo addaan kutu akekkachiisa addaan citiinsaa kennuuf hin dirqamu jechuun murteesseera.¹²⁸

- Isin hiikkoo dhaddacha kanaan kennname LHH waliin akkamitti ilaaltu?

ii. Bu'aawwan Waliigaltee Hojii Seeraan Ala Addaan Kutuu

Labsiin HH yeroo waliigalteen hojii seeraan ala addaan citu mirgoottaa fi faayidaawan hojjetaan argachuu qabu teehiseera. Akkaa waliigalaatti waliigalteen hojii kaka'uumsa hojjechiisaatiin seeraan ala kan addaan cite yoo ta'e qaamni aangoo qabu falli hojjetaaf kennu hojiitti deebisuu ykn kanfaltii akka argatu gochuudha. Hojiitti deebisuu fi kanfaltiin wal faana haalli itti ajajamus jira. Kanfaltiawan hojjetaaf kanfalaman kaffaltii hojii irraa gaggeessaa (severance pay), kan boqonnaa wagga, kaffaltii beenyaa, kuufama mindaa fi kkf dha. Dabalataan waliigatee hojii seeraan ala addaan kutuun gaafatamummaa yakkaa illee ni hordofsiisa. Bu'aawwan addaan citiinsa waliigaltee irraa maddan kanneen keessaa isaan yeroo baay'ee hojii irratti falmisiisoo ta'an irratti xiyyeeffachuun akka itti aanutti ilaalla.

¹²⁸Reva Engineering vs Indaalee Taaddesaa fa'a N-10, Dh/I/MMWF, Lakk G 29419, jiildii 6ffaa.

a) *Kaffaltii hojii irraa gaggeessaa (Severance Pay)*

Kaffaltiin hojii irraa gaggeessaa tajaajila hojjetaan kennaat tureef kaffaltii kanfalamuudha. Kanfaltiin bifa kanaa waliigalteen karaaa seeraan alaa fi karaaa seera qabeessa ta'een yeroo adda citullee haalli itti kanfalamuu danda'u ni jira. Labsii HH kwt 39 jalatti hojjetaa waliigalteen isaa addaan citeef sababoota kanfaltii hojiiraa gaggeessaa itti kanfalamuufii danda'u tarreefamaniiru. Isaanis:

- hojjechiisaan sababa kasaareef ykn sababa biraatiif dhaabbatichi itti-fufiinsa haala qabaatuun cufamuu,
- sababa seeraan alaatiin kaka'umsa hojjechiisaatiin hojjetaan hojii irraa yoo gaggeeffame,
- sababa tuttuqqaa ykn miidhaa saalaa hojjechiisaadhaan ykn hojjetoota hoggansaatiin ykn hojjetoota biraan irratti raawwatameef hojjetaan hojii yoo gadi dhiise,
- hojjetaan bu'uura labsii HH' kwt.29tiin ibsameen hojii irraa yoo hir'ifamu,
- gochi yakkaa waan irratti raawwatameef hojjetaan waliigaltee hojii yoo kute,
- hojjechiisaan nageenya ykn fayyaa hojjetaa irra balaan akka qaqqabuu danda'u osoo beekuu balaan kun akka hin qaqqabneef tarkaanfii fudhachuu dhiisu irraa kan ka'e hojjetaan waliigaltee hojii addaan yoo kute,
- sababa miidhaa hojiiratti gaheen hojjechuu dhabuun isaa ragaa mana yaalaan yoo mirkanaa'e,
- kaffaltii pirovidenti fandii kan hin qabne ykn sooramaa kan hin qabne umuriin sooramaa gahee yoo gaggeeffame,
- sababa dhukkuba 'HIV/AIDS'tiin gaaffii ofitiin hojjetaan hojii yoo gadi lakkise
- yoo xiqqaate hojjetaan wagga 5 hojjechiisaaf hojjettee dhukkubaan ykn du'aan waliigalteen isaa kan cite,
- Sababa leenjii isaaaf kennameetiif dirqama hojiirra turuu kan hin qabne ta'ee fedhii isaatiin hojii yoo gadi dhiise dha.

Kanaan alattis, haalota biroo kaffaltiin hojii irraa gaggeessaa itti kaffalamu danda'u waliigaltee hojii ykn waliigaltee gamtaa keessatti haammachiisuun akka danda'amu murtii DhIMMWF kenne irraa ni hubatama.¹²⁹

Sababoota kaffaltiin hojii irraa gaggeessaa itti kaffalamuu fi yeroo hedduu falmiiwwaniif ka'uumsa ta'an keessaa tokko waliigalteen hojii seeraan ala yoo addaan cite dha. Waliigalteen tokko seeraan ala addaan citeera kan jedhamu ulaagaawwan waliigaltee hojii addaan kutuuf labsii hojjetaa fi hojjechiisaa ykn seera biroo rogummaa qaban keessatti ibsaman kan hin guutne yoo ta'e dha (kwt 42). Asirratti, kan seera hojjetaa fi hojjechiisaa jedhu sababoota waliigaltee hojii addaan kutuuf sababoota labsicha keessatti tarreefaman qofa osoo hin taane bu'uura labsicha kwt 23'tiin waliigaltee gamtaallee kan hammatu ta'uu hubachuun ni danda'ama.

Dhimma 36ffaa

Dhimma Dhaddacha Ijibbaataa MMWO'tiin¹³⁰ ilaalametokko irratti barsiistuuun koollejjii tokko qormaata 'COC' akka fudhattuuf xalayaan beeksifamtee, haalli mijateefi deemtee waan fudhachuu diddeef hojjechiisaan waliigaltee hojii addaan kuteera. Koollejjichi sababa isaa yeroo ibsu qajeelfama mootummaan baaseen barsiisotni dhaabbilee mootummaas ta'e kan dhuunfaa keessatti barsiisan madaallii gahuumsa ogummaa yoo hin milkoofne barsiisuun kan itti fufuu hin dandeenye ta'uu ibseera. Dhaddachi ijibbaatas, waliigalteen hojjetuu kan addaan cite qajeelfama mootummaa kabajuu dhabuu hojjetuu kanaatiin ta'uu mirkanaa'ee waan jiruuf hojjechiisaan of eegganno kennuun hojii irraa gaggeessuun isaa seera qabeessadha jedheera. Waliigalteen hojii qajeelfama mootummaa irratti hundaa'ee hojjettuun kun wanta ishee irraa barbaadamu guutuu dhabuu isheetiin kan addaan cite waan ta'eef kaffaltiin hojii irraa gaggeessaa kaffalamuufi qaba jenneerra jechuun murteessera.

Qabxii Marii

¹²⁹Ayinaalem Hayilee Vs Baankii Daldala Itiyoophiyaa, Dh/I/MMWF, Lakk G 26077.

¹³⁰Kolleejji Meedikaalaa Beekaa fi Ababaayyee Taaffasaa, DhIMMWO, Lakk G 135929.

1. Murtii manni murtii kun kenne isin akkamitti ilaaltu?

Dhimma armaan olii keessatti ejjennoon dhaddacha kanaa qajeelfama mootummaa bu'uura godhachuun waliigaltee hojii addaan kutuun gochaa sana seera qabeessa taasisa kan jedhu irraa kan ka'u dha. Ta'us, sababa hojjettuuq qajeelfama mootummaa kabajuu dhabdeef waan addaan citeef kaffaltiin hojiirraa gaggeeffamaa haa kaffalamuuf jedheera. Dhaddachumi kun dhimma biroo walfakkaatu irratti murtii kenneen immoo ejjennoo bira calaqqisiisee jira. Dhimmichi kan itti aanuun dhiyaate dha.

Dhimma 37ffaa

Dhimmi Dhaddachi Ijibbaataa MMWO'tti¹³¹ dhiyaate murtii argate tokko keessatti manni baruumsaa tokko bu'uura qajeelfama Biiroon Barnootaa Oromiyaa baaseen barsiisaan tokko ulaagaa barsiisuuf isa dandeessisu hin qabu jechuun hojiirraa gaggeesseera. Manneen murtii jalaa barsiisichi seeraan ala ari'ame jechuun hojiitti akka deebi'u ykn beenyaa fi kanfaltiin hojiirraa gaggeessaa akka kanfalamuuf jechuun murteessaniiru. Dhaddachi ijibbaataa MMWO garuu waliigalteen hojii qajeelfama biiroon barnootaa baase irratti hundaa'uun kan addaan cite waan ta'eef, murtiin Manneen murtii jalaa qulqullina barnootaa kan miidhuu fi waliigalteen hojii seeraan kan addaan cite waan ta'eef kanfaltiin hojjetichaaf kanfalamu hin jiru jechuun murteessera.

Qabxii Marii

- Isin murtii manni murtichaa kenne akkamitti madaaltu?

Dhaddachi Ijibbaataa MMWF's dhimma walfakkaataa¹³² tokko irratti murtii kenneera. Innis hojjettootni waraqaa qulqullummaa osoo hin dhiyeessiin qacaraman hojiirraa gaggeeffamuu akka

¹³¹ Mana baruumsa sadarkaa 1ffaa fi 2ffaa Geetesimaanii vs Dhugumaa Laggasaa, Murtii dhaddachi ijibaataa MMWO lakk.g 179641, 01/07/2006.

¹³² Dhaabbata Buufata Fayyaa Awwaliyaa Vs Qabuulaa Kadiir, Dh/I/MMWF, Lakk G 18581.

qaban qajeelfama Biiroon Fayyaa Magaalaa Finfinnee dabarse bu'uureffachuun hojjechiisaan waliigaltee hojjettuu addaan kuteera. Dhaddachi Ijibbaataa dhimmicha ilaaluun sagalee caalmaan murtii kenneen haala kanaan waliigaltee hojii addaan kutuun seeraan ala jechuudhaan kaffaltiin hojiirraa gaggeessaa akka kaffalamuuf murteesseera.

Qabxiin qajeelfama mootummaa jedhamu kun gar-malee bal'atee madda falmii yommuu ta'u, ni mul'ata. Fakkeenyaaaf, dhimma DhIMMWO'tin murtaa'e kana haa ilaalluu.

Dhimmaa 38ffaa

Dhimmaa kana¹³³ keessatti, iyyataan Warshaa Biiraa Meettaa Abboo irraa hojii oomishaa guutummaatti fudhatee hojjetoota qaxaruun, hojjetoota kanneen kallattiin to'ataa, mindaa kanfalee hojjechiisaa tureera. Iyyataan qabiinsa hojjetootaa fi hojimaata sirrii waan hi hordofneef, BDhHH Oromiyaa akeekkachiisa kenneefii fooyyeessuu waan dideef heyyama hojii isaa gaafa 10/04/2010 haqeera. Sababa kanaan waliigalteen iyyataa fi waamamtootaa akkasumas iyyataa fi Warshaa Biiraa Meettaa Abboo gidduu jiru gaafa 22/07/2010 addaan citee jira. Kanumaan, waamamtootni kanneen iyyataan callisee isaan dhiisee deemuun waliigaltee hojii isaan gidduu jiru seeraan ala addaan kute jechuun kanfaltiiwan adda addaa akka kanfaluuf MMAtti himataniiru. Iyyataan waaliigalteen Warshichaa fi hojjetoota (waamamtoota) waliin qabu addaan hin kutne, Addaan cite yoo jedhame illee hojjetootni kunneen hojii isaanii itti fufuun hojjetaa mindaas argataa jiru, waliigalteen kan addaan cite bu'ura tarkaanfii qaamni mootummaa fudhateen waan ta'eef kanfaltiiwan waamamtootni gaafataman kanfaluu hin qabu jechuun deebii kennee jira.

MMA falmii fi ragaa bitaa mirgaa dhaga'uun iyyataan qabiinsaa hojjetootaa fi hojimaata isaa akka fooyyessu akeekkachiisa qaama aangoo qabu irraa kennameef hojiirra oolchuu dhabuun sababa heeyyamni isaa haqameef waliigalteen hojii isaa fi waamatoota gidduu jiru balleessaa iyyataatiin kan addaan cite waan ta'eef kanfaltii hojiirraa gaggeessaa fi beenyaawwan adda addaa akka kanfaluuf jechuun murteessee jira. Iyyataan murtii kana mormuun, waamamtootni

¹³³ Dhaabbata Niyuu Jenereeshinii fi Tasfaayee Abbabaa faa N-409 DhIMMWO Lakk.G 318528 gaafa 05/05/2012murtaa'e

ammoo MMA beenyaa isaaniif murtaa'uu qabu jalaa hafuu ibsuun oliyyannoo fi oliyyannoo qaxxaamura MMO dhiyeeffatnii jiru. MMOTis waliigalteen hojii iyayataa fi waamamtoota giidduu ture sababa balleessaa iyayataan ala (qajeelfama mootummaan) addaan cite jechuun, kanfaltii hojiirraa gaggeessaa MMA murtaa'e cimsee, beenyaa waamamtootaaf kanfalame fooyyeessuun murtii MMA fooyyessee murteessee jira. Iyyataan murtii kan komachuun DhIMMWo tiif iyyannoo kan dhiyeeffate yoo ta'u, dhaddachichis falmii bitaa mirgaa fi murtii Manneen Murtii jalaa xinxaaluun murtii kennee jira. Dhaddachichi iyayataan waamamtoota waliin waliigatee hojii uumuun Warshaa Biiraa Meettaa Abboo Damee sabbataa irraa hojii omishaa fudhatee hojjetaa turuu, booda sababa qabiinsa hojjetootaa waliin wal qabateen BDhHH Oromiyaa akekkachiisa kenneefii waan fooyyessuu dhabeef heyyamni hojii naannoo Sabbataa irraa qabu Biirichaan akka jalaa haqamee fi sababa kanaan waliigalteen warshichas ta'ee hojjetoota waliin qabu akka addaan cite qulqulleessee jira. Dabalataan, waamamtootni waliigalteen hojii isaanii iyayataa waliin qabanakkuma citeen BDhHH fi Ejansii Hojjetaa fi Hojii wal qunnamssiisaa biraa waliin ta'uun Warshichumatti hojii kan itti fufan ta'uu mirkaneeffatee jira. Dhaddachichi dhimmota kanneen erga xinxaaleen booda waliigalteen hojii kan addaan cite balleessaa iyayataa ta'us bu'ura kwt.23 fi kwt.24(4)tiin kan addaan cite waan ta'eef iyayataan waamamtootaaf kanfaltii hojii irraa gaggeessaa fi beenyaa akka kanfaluuf jechuun murtii Manneen murtii jalaa kennan cimsuun, sagalee caalmaan murteessee jira. Abbaan Seeraa yaada adda-baatee ibsate ammoo waliigalteen hojii kan adda cite sababa tarkaanfii (qajeelfama) mootummaan fudhateef waan ta'eefakkuma murtii DhIMMWF jildii 13ffaa lakk.G 69125 ta'e irratti murtaa'e iyayataan kanfaltii hojii irraa gaggeessaa fi beenyaa kanfaluuf dirqama hin qabu jechuun yaada isaa ibsatee jira.

Qabxiilee Marii

1. Falmii fi murtiawan dhimmoota olii keessatti dhiyaatan kana akkamitti madaaltu?
2. Falmii kana keessatti hariroon hojii waamamtootaa addaan hin citne, yoo cites haalli wabii hojii waamatootaa sarbee fi kanfaltii hojii irraa gaggeessaa fi beenyaa kanfalchiisu hin uumamne waan ta'eef, waamamtootni kanfaltii kan gaafachuun seera qabeessa miti falmii jedhu akkamitti xinxaaltu? Irratti mari'adhaa.
3. Ijoowan dubbi fi seeraa dhimma kana keessatti ka'uu danda'an kam kam akka ta'an addaa baasaa?

4. Hariiroon hojii sababa tarkaanfii (qajeelfama) mootummaan kan adda cite yoo ta'e hojjetaan kanfaltii hojii irraa gaggeessaa fi beenyaawan adda addaa argachuu hin qabu ejjannoo jedhu madaalawaa ta'uu fi dhiisuu isaa kaasaatii irratti mari'adhaa.

Sababni biraan kaffaltiin hojii irraa gaggeessaa kaffalamuuf hojjetaa hir'isuu akka ta'e LHH kwt 39/1/c/ jalatti teechiseera. Hojiirra oolmaa tumaa kanaan walqabatees rakkoon qabatamaan ni jira. Dhimmi itti aanus hanqina gama kanaan jiran keessaa isa ijoon kan agarsiisu dha.

Dhimma 39ffaa

Dhimma MMA Fantaalleetiin¹³⁴ murtii argate keessatti hojjettootni waliigaltee hojii yeroon daanga'e taasifnee osoo hojjennuu hojjechiisaan seeraan ala waan hojii irraa nu hir'iseef kaffaltii hojii irraa gaggeessaa fi beenyaa akka nuu kaffalu jechuun himataniiru. Manni murtichaas murtii kenneen gaggeessaan taasifame seera qabeessa waan ta'eef kaffaltii hojiirra gaggeessaa argachuu hin qaban jechuun murteesseera. Akka ejjennoo mana murtichaati hojjetaan yoo seera qabeessaan hir'ifame kaffaltii hojiirra gaggeessaa hin argatu jechuu dha.

- Isin murticha seera keenya waliin akkamitti ilaaltu?

Sababni kanfaltiin hojiirraa gaggeessaa hojjetaaf kanfalamu inni kan biraan hojjetaan wagga 5 fi isaa ol kan tajaajile yeroo ta'ee fi fedhii isaatiin, sababa dhibeetiin ykn du'aan waliigalteen hojii kan addaan cite yoo ta'e dha.¹³⁵ Hojjetaan wagga 5 fi isaa ol tajaajilee garuu sababa balleessaa raawwateef waliigalteen hojii isaa kan addaan cite yoo ta'e kanfaltii kana ni argata moo hin argatu kan jedhu irratti burjaaja'iinsi ni mul'ata.

¹³⁴Haayiluu GishuuVs Himatamaa Waajjira Ijaarsa Piroojekti Jallisi Bosat Fantaallee Mana Murtii Aanaa Fantaalleetti,Lakk G13631.

¹³⁵Labsii 494/1998, kwt 2 (2) (h).

Dhimma 40ffaa

Dhimma mana murtii aanaa Adaamaatti¹³⁶ murtii argate tokko keessattti himataan guyyaa shanii oliif hayyama malee hojiirraa waan hafeef balleessaa isaatiin dhaabbatni himatamaa hojiirraa gaggeessuu mirkanaa'eera. Ta'us, MM hojjetaan kun waggaa 5 ol dhaabbata himatamaa tajaajilee waan jiruuf bu'uura labsii 494/98 kwt 2/4/'tiin kanfaltii hojiirraa gaggeessaa ni argata jechuun murteesseera.

4. Isin murtiin mana murtii kun sirrii dha jettuu?

Dhimma 41ffaa

Dhimma biraa¹³⁷ keessattis himataan konkolaachisaa ta'uun dhaabbata hojjechiisaa keessa waggaa 9 ol kan tajaajile yoo ta'u, sababa konkolaataa inni oofu irraa gommaan lama moofaadhaan jijiiramee argameef waliigalteen hojii isaa adda citeera. Manni murtiis gochaan kun raawwatamuu mirkanoeffachuu addaan citiinsi waliigaltee seera qabeessa ta'uu murteessuun hojjetaan waggaa 9 tajaajilee waan jiruuf kanfaltii hojiirraa gaggeessaa qa. 17,984 akka argatu ajajeera.

5. Murtiin mana murtii kana hoo sirrii dha jettuu?

Qabxiin inni biraa murtii manneen murtiitiin walqabatee akka hanqinaatti ka'uu qabu kanfaltii hojiirraa gaggeessaa murtaa'u herreeguudhaan caqasuu dhabuu dha. Fakkeenyaaaf, manni murtii tokko hojjechiisaan hojjetaa seeraan ala waliigaltee isaa waan addaan kuteef '*'kanfaltii hojiirra gaggeessaa bu'uura kwt 39/b/ fi 40 tiin akkasumas kanfaltii yeroo akeekkachiisaa bu'uura kwt 43/4'tiin hojjechiisaan hojjetaa kanaaf herreeggee akka hojiirra gaggeessu'*' jechuun murteesseera.¹³⁸ Murtichi hanga maallaqa hojjetaa kanaaf malu shallagee kan teechise miti.

¹³⁶Darajjee Irkoo Vs W.A Geejjiba Bakkalchaa, Lakk G MMA Adaamaa 87744.

¹³⁷Adinawu Sabibee Vs W.A Geejjiba Bakkalchaa, Lakk G MMA Adaamaa 87814.

¹³⁸Jihad vs Korporeeshinii Tajaajila Elektrikii Itoophiyaa, MMA Jimmaa, Lakk G 21597

Kunis murtiiwwan bifa kanaan kennaman raawwachiisuuf rakkoo akka ta'u hubachuuf nama hin rakkisu.

b) Hojiitti deebisuu

Waliigalteen hojii seeraan ala addaan cituun yeroo mirkanaa'e hojjechiisaan hojjeticha gara hojiitti deebisuuuf haalli ittiin dirqamuu danda'u akka jiru labsiin keenya kwt 43(1) jalatti teechiseera. Kunis, hojjechiisaan sababoota kwt 26(2) jalatti tarreeffamaniin waliigaltee hojii yoo addaan kute gocha faallaa seeraa isa bu'uraa waan raawwateef fedhii hojjetaa irratti hundaa'uun yeroo hunda gara hojiitti akka deebi'u murtaa'uun akka qabu teechifameera. Sababoota olitti tarreeffamaniin alatti hojjechiisaan waliigaltee hojii seeraan ala yoo addaan kute, hojjetaan gara hojiitti deebi'uun ykn beenyaan kaffalameefi akka gaggeeffamu murteessuun aangoo qaama falmii hojii dhagahuuf kennname ta'uu LHH kwt 43/2/ irraa hubachuun ni danda'ama. Gama biraatiin, hojjetaan gara hojiitti deebi'uun kan barbaadu yoo ta'ellee, deebi'uun isaa hariiroo hojichaa irratti rakkoo ol'aanaa (serious difficulties) kan fidu ta'uun yoo mirkanaa'e gaaffiin hojiitti deebi'uun kufaa ta'ee hojjetichaaf beenyaan kaffalamee akka gaggeeffamu seerichi ni kaa'a (kwt 43/3). Gaaleen '*rakkoo ol'aanaa*' jedhu murtii gama kanaan kennamuuf bu'uura waan ta'eef ilaalamuu qaba.

6. Hojjetaan hojiitti yoo deebi'e rakkoo olaanaan ni dhaqqaba jedhamuuf haalotni akkamii yoo uumamani dha? Rakkoo kana olaanaadha ykn miti jechuuf maaltu ilaalcha keessa galuu qaba jettu?

Sababa hojiitti deebi'uun hojjetaatiin rakkoon olaanaa ta'e ni uumama jechuun murteessuuf rakkoon olaanaan kan uumamu ta'uu amanuun qofti gahaa miti. Akkasumas hojjechiisaan ragaa fi sababa gahaa malee rakkoon olaanaan ni uumama jedhee waan falme qofaaf rakkoon olaanaan kun ni uumama jechuun murteessuun seera-qabeessa miti. Rakkoon olaanaan kan dhaqqabu ta'uu isaa sababni gahaan jiraachuu mirkanaa'uun qaba. Sababni gahaan jiraachuu isaa haala qabatamaa dhimmichaa keessattuu amala hojichaa fa'a irraa hubachuun kan danda'amu dha.

Fakkeenyaaaf, bu'uura LHH kwt 27'tiin badii akeekkachiisa malee waliigaltee hojii addaan kutuuf dandeessisu hojjetaan raawwate seeraan ala yoo gaggeeffame yeroo hedduu carraan hojiitti deebi'uu kennamuufi kan hin qabne ta'uu danda'a. Gama biraatiin, bu'uura LHH kwt 28'tiin hojjetaan dhukkubbii ykn gahuumsa hojiitiin walqabatee seeraan ala gaggeeffamu hojiitti akka deebi'u yoo taasifame rakkoo olaanaa geessisa jechuudhaaf sababa gahaa ta'uu dhiisuu danda'a.

Dhimmaa 42ffaa

Dhimma qabatamaa¹³⁹ tokko keessatti hojjetaan dhaabbata hojjechiisaa keessatti qacaramee gita hojii 'makaanikaal wildar' jedhamu irra ji'aan mindaa qarshii 4725 argataa otoon hojjetaa jiru hojjechiisaan mirga sa'atii hojii darbaa na hojjechiisaa, mirga namoomaa koo sarbaa akkasumas waldaa hojjetootaa dhaabuuf waanan socho'eef sababa sobaa hojiirraa hafte jedhu uumuun hojii irraa ana gaggesse jechuun hojiitti akka deebisu yoo hojiitti hin deebisne immoo, kanfaltiwwan bu'uura LHH kwt.40, 43(4), 35, fi 44 jalatti ibsaman akka naaf kanfalamu jechuun Mana murtii Aanatti himata. Hojjechiisaan gama isaan hojjetaan kan hojii irraa gaggeefameef sababa hojii irraa hafeef akkasumas hogganaa isaaf ajajamuu dhabeef waan ta'eef hojiirraa gaggeessan taasifame seera qabeessa jechuun falmee jira. Manni murtichaas falmii bitaa mirgaa dhanga'uun waliigalteen seeraan ala addaan cite jechuun, hojjetaaf kanfaltiin hojii irraa gaggeessaa fi beenyaan akka kanfalamuuf murteessee jira. Hojjetichis beenyaan natti xiqaate akkasumsa hojiitti deebi'uun naaf murtaa'u qaba ture jechuun komii isaa MMO'tti dhiyeeffatee jira. Manni murtt olaanaa komii dhanga'e murtii waliigalteen seeraan ala addaan cituu irratti murtii MMA kenne cimsuun hojjetaan kuufamni mindaa kanfalameefi hojiitti akka deebi'u murteessee jira.

Qabxii Marii

1. Falmii fi murtii manneen murtii dhimma kana irratti kennan akkamitti hubattu?

¹³⁹ Dachaasaa Naannoo fi Dhaabbata Chaayinaa Nashinaal Biyuulding Maateeriyaal MMO GAONF lakk.G 38462, Lakk.G (MMA 68187)

2. Hojjetaan waardiyyaa dhaabbata hojjechiisaa ta'ee hojjetu tokko seeraan ala waliigalteen hojii isaa addaan cituu yoo mirkanaa'ee fi hojiitti deebi'uuf yoo gaafate, hojiitti deebi'uun isaa rakkoo olaanaa hordofsiisuu danda'a jechuun ni danda'amaa? Amala hojii isaa ilaalcha keessaa galchuun mari'dhaa.

Ijoo dubbii gaaffii kana keessa jiru waliin walfakkaatu dhimma qabatee fi DhIMMWF'tti dhiyaatee murtii argate itti aansuun ni ilaalla.

Dhimma 43ffaa

Dhimma qabatamaa DhIMMWF' tiin murtaa'e tokko¹⁴⁰ keessatti hojjetaan waardiyyaa dhaabbata hojjechiisaa ta'ee osoo hojjetuuk akekkachiisni barreeffamaa waan isaaf kennameef hoogganaa isaatti dhaadate sababa jedhuun waliigalteen hojii isaa addaan citeera. Ta'us, hojjechiisaan hojjetaan itti dhaadachuu isaa ragaa fiduu waan hin dandeenyeef seeraan ala hojiirraa gaggesse jedhameera. Dhimma kanarratti kan falmisiisaa ta'e garuu hojjetaan kun beenyaa fi kanfaltii isaaf malu fudhatee haa gaggeeffamu moo hojiitti deebi'uun qaba kan jedhu dha. DhIMMWF murtii mana murtii jalaa diiguun hojjetaan kun kanfaltii isaaf malu fudhatee gaggeeffamu qaba malee hojiitti deebi'uun hin qabu jedheera. Sababni inni teehises "hojjetaan kun gaheen isaa nageenyummaa dhaabbata hojjechiisaa kan eegu waan ta'eef, boora'uun hariiroo hojjetaa fi hojjechiisaa immoo walitti dhufeenyi isaanii kan itti fufu yoo ta'e hojjechiisaa rakkoo fi miidhaa cimaaf saaxiluu waan danda'uuf hojjetichi beenyaa fi kanfaltii isaa malu fudhatee haa geggeeffamu jedheera.

Qabxii Marii

1. Hojjetaan tokko dhaabbata hojjechiisaa keessatti sassaabduu maallaqaa ta'ee osoo hojjechaa jiruu maallaqa osoo hir'ise jedhamee hojiirraa gaggeeffamee, sababa adeemsa sirrii hin hordofneen gaggeessaan taasifame seeraan ala kan jedhamu

¹⁴⁰Wiirtuu Leenji Teeknika fi Ogummaa Salaam Vs Kabbadaa Seefuu, Dh/I/MMWF, Lakk G 37454, Jiildii 8ffaa.

yoo ta'e hojiitti deebi'uun isaa rakkoo olaanaa uuma jechuudhaaf sababni gahaan ni jira jettuu?

Dhimmaa kana fakkaatu, DhIMMWF'tiif dhiyaatee murtii argate itti aansuun haa ilaallu.

Dhimma 44ffaa

Dhimma qabatamaa DhIMMWF'tiin ilaalamet tokko¹⁴¹ keessatti hojjetaan sassaabduu biili ta'ee hojjetu maallaqa funaane faayidaa dhuunfaatiif oolcheera jedhamee kan hojiirraa gaggeeffame yoo ta'u, innis hojjechiisaan maallaqni hir'achuu erga beekee guyyaa 30 booda tarkaanfiin fudhate seeraan ala jechuun hojiitti akka deebisu gaafateera. DhIMMWF murtii manneen murtii jalaa hojjechiisaan kuufama mindaa kanfaluun hojiitti akka deebisu jechuun murteessan haquun hojjetaan kun beenyaan kanfalameefi akka gaggeeffamu murteesseera. Murtii kana keessatti dhaddachi kun xiyyeffannoo kennun kan xiinxale gitni hojjetaan kun irratti ramadamee hojjetu walamantaa cimaa kan barbaadu waan ta'eef hojjetaan kun gara hojiitti haa deebi'u osoo jedhamee rakkoo olaanaa uuma kan jedhu dha.

Qabxii Marii

1. Hojjetaan tokko sababa miidhaa hojiitiin ykn rakkoo fayyaa isarra gaheen hojjechiisaan kan gaggesse ta'ee, waliigaltee isaa kan addaan cite karaa seera qabeessa ta'een miti kan jedhamu yoo ta'e, hojjetaan kun beenyaan kanfalameefi akka gaggeeffamu sababni gahaan 'rakkoo olaanaa' geessisu uumameera jechuun ni danda'amaa?

Ijoo dubbii gaaffii kana keessaa jiru waliin walfakkaatu dhimma qabatee fi DhIMMWF'tti dhiyaatee murtii argate tokko¹⁴² keessatti sababa rakkoo fayyaa ykn gahuumsaatiin hojjetaa hojiirraa gaggeeffame ilaachisee gaggeessaan sun seeraan ala yoo ta'e gaaffiin hojjechiisaan

¹⁴¹Korporeeshinii Humna Ibsaa Itoophiyaa Vs Geetinnat Mokonnin, Dh/I/MMWF, Lakk G 64079.

¹⁴²Waldaa Aksiyoonaa Abijaataa Soodaa Aash Vs Maartaa Abbabaa,Dh/I/MMWF, Lakk G 82336, Jiildii 14ffaa.

hojjetichi beenyaa fi kanfaltii maluuf fudhate akka gaggeeffamu dhiyeessu fudhatama akka hin qabnee hojjetaan hojiitti deebi'uuf fedhii hanga qabaatetti mirga akka qabu murtaa'eera.

Dhimma 45ffaa

Dhimmi 31ffaa olitti boordii murteessaa dhimmi hojjetaa fi hojjechiisaatiin ilaalameliyyannoodhaan gara manneen murtii idileetti kan dhiyaate yoo ta'u, MMWO dhaddacha lixaa¹⁴³ murtii kenne keessatti hojjechiisaan adeemsa seeraa osoo hin eegiin hojjettoota hojii irraa hir'isee jira jedheera. Hojjettootni kun himata yeroo irratti dhiheessan hojjechiisaan gama isaan hojmaata dhaabbatichaa jijiiruun oomishtummaa dabaluuf waan ta'eef adeemsa hir'isuu hordofuun nurraa hin eegamu jechuun gaggeessaan godhame sirrii ta'uu falmeera. Manni murtichaa hojjechiisaan adeemsa hir'isuu hin hordofne jechuun gaggeessaan godhame seeraan ala waan ta'eef hojjettootni gara hojiitti akka deebi'an jechuun murteessera. Dhaddachi ijibbaataa MMWF immoo galmee lakk.75619 ta'e irratti murtii kenneen gaggeessaan raawwatame adeemsa hir'isuu waan hin hordofneef seeraan ala ta'ullee amala hojii hojjettoota kanaa irraa ka'uun yoo ilaallu hojjettootni kun erga hojii irraa gaggeeffamanii booda walitti dhufeenyi isaanii hammaataa waan dhufeof gara hojiitti akka deebi'an gochuun hojii hojjechiisaa irratti *rakkoo ol'aanaa* waan fiduuf beenyaa kaffalamee akka gaggeeffaman jedheera.

- Isin murtii manneen murtii kanneenii akkamitti ilaaltu? DhIMMWF walitti dhufeenyi isaanii hammaataa dhufeera jechuudhaaf sababa gahaa ragaadhaan mirkanaa'e bu'uureffachuu hin qabu turee?

Qabxiin inni biraa ilaalamuu qabu hojjetaan gara hojiitti akka deebi'u murtaa'eef filannoo isaatiin beenyaa fudhatee gaggeeffamuuf mirga qabuun kan walqabatu dha. Hojjetaan erga gara hojiitti akka deebi'u murtaa'ee booda gara hojiitti deebi'uuf fedhii kan hin qabne yoo ta'e beenyaa hojjetaaf kaffalamu amala hojichaa fi kan biroo irratti hundaa'uun beenyaa guutuu ykn

¹⁴³Itiyootelkoomii Vs Tasfaayee Kabbadaa(N-60),MMWO Dh/Lixaa, Lakk G 138220.

beenyaan dhamaatii irra gaheef madaalu qofti kan kaffalamu ta'a (kwt 43/3/). Beenyaan guutuu kan kaffalamu qabu bu'uura kwt 43/4/ fi 44'tiin yoo ta'u saniin gaditti kan murtaa'u yoo ta'e amala hojichaa fi haalawwan kan biroo barbaachisaa dha jedhamee itti amanamu irratti hundaa'uun kan murtaa'u ta'a.

- Hojjetaan gara hojiitti akka deebi'u murtaa'eef gal mee raawwii keessatti beenyaan, kanfaltii hojiirraa gaggeessaa, kanfaltii yeroo akeekkachiisaa fi pirovidant fandii fudhatee gaggeeffamuuf gaafachuun ni danda'aa?

Ijoo dubbii gaaffii kana keessa jiru waliin walfakkaatu dhimma qabatee fi DhIMMF'tti dhiyaatee murtii argate tokko¹⁴⁴ keessatti hojjetaan waliigalteen hojii isaa seeraan ala addaan cite jedhamuun gara hojiitti akka deebi'u murtaa'eef tokko gal mee raawwii keessatti hojiitti deebi'u akka hin dandeenye ibsuun beenyaan kanfalameefi akka gaggeeffamu gaafateera. Manneen murtii naannoo (Dhaddacha Ijibaataa Naannoo dabalatee) gaaffii beenyaan hojjetaa kanaa kufaa kan taasisan yoo ta'u, DhIMMF immoo murtii manneen murtii jalaa haquun hojjetaan sadarkaa raawwiittis yoo ta'e hojjetaan hojiitti deebi'u ykn beenyaan fudhachuun gaggeeffamu keessaa tokko filachuuf mirga qaba jedheera.

Kanfaltiwwan hojiirraa gaggeessaa, kanfaltii yeroo akeekkachiisaa, kanfaltii boqonnaa waggaa fi pirovidant fandii ilaachisees DhIMMF dhimma bira tokko¹⁴⁵ keessatti murtii kenneen kanfaltiwwan hojiirraa gaggeessaa, kanfaltii yeroo akeekkachiisaa, kanfaltii boqonnaa waggaa seera-qabeessa ta'uu dhabuu waliigaltee addaan cite irraa kan maddan waan ta'eef sadarkaa raawwiitti hojjetaan gaafachuun ni danda'a jedheera. Kanfaltii pirovidant fandii ilaachisee garuu mirgi kun gaggeessaa seeraan alaa irraa kan maddu waan hin taaneef sadarkaa raawwiitti gaaffii dhiyaachuu danda'u akka hin taanee fi gal mee mataa isaa banameefi dhimma murtii argachuu danda'u akka ta'e ibseera.

¹⁴⁴Dheeressaa Koottuu Vs Yuuniyeenii Waldaa Hojii Gamtaa Qonnaan Bultoota Amboo, Dh/I/MMWF, Lakk G 53064.

¹⁴⁵Tigist Nigusee Vs SOS Infaant Itoophiyaa, Dh/I/MMWF, Lakk G 42361, Jiildii 9ffaa

Gama biraatiin, mirgi hojjetaan sadarkaa raawwitti beenyaa fudhachuun gaggeeffamuuf ykn hojiitti deebi'uuf qabu kun kan eeggamu hanga raawwiin gariinis ta'u hin jalqabnetti qofaa dha. Hojjetaan kuufamni mindaa baatii 4 kanfalameefi gara hojiitti akka deebi'u murtaa'eef tokko kuufama mindaa kana erga fudhatee booda hojiitti deebi'uu hin barbaadu waan ta'eef beenyaan naaf kanfalamee akkan gaggeeffamu jedhee gaafateera.DhIMMWF murtiin gartokkeen erga raawwatamee booda gaaffiin hojjetaan dhiyeesse fudhatama hin qabu jechuun kufaa taasiseera.¹⁴⁶

¹⁴⁶Tiraanspoortii Ababaa (Waldaa IGM) Vs Alamsaggad Hayiluu, Dh/I/MMWF, Lakk G 38255, Jiildii 8ffaa.

Boqonnaa Afur

Miidhaa Hojiirraa, Siirna Shallaggii Miidhaa fi Kaffaltii Beenyaa

Seensa

Gabaasa Dhaabbata Hojii Idil Addunyaa irraa akka hubatamu, akka Addunyaatti waggaa waggaan hojjetootni miiliyoona 3.78 ta'an sababa miidhaa hojii irraa kan ka'e lubbuu isaanii ni dhabu. Hojjetootni miidhaa hojii lubbuu hin baasneen miidhaman immoo, waggatti miiliyoona 374 ta'u. Miidhaan hojiirratti hojjetaa irraa gahu yeroo gara yeroo dabalaan kan dhufe ta'uutu hubatama.¹⁴⁷ Akka Itoophiyaattis ta'ee Naannoo Oromiyaatti, gabaasa baay'ina hojjetoota miidhaan hojii irraa gahu agarsiisu argachuun rakkisaa dha. Nageenyaa iddo hojii fi fayyummaa hojjetootaa eegsisuuf kan gargaaraan sanadaaleen adda addaa akka Addunyaatti ragga'anii jiru. Gama kanaan, akka Idil addunyaatti sanadootni gara 27 kan jiran yoo ta'u, kanneen keessaa bal'inaan kan beekamu Konveenshiniin Nageanya Ogummaa fi Fayyummaa, bara 1981 (lakk.155) tumamee dha. Konveenshiniin Nageanya Ogummaa fi Fayyummaa, bara 1981 (lakk.155) fi yaadi gorsaa (recommendation) Lakk.164 isatti aanuun bahe imaammata fi tarkaanfilee nageanya ogummaa, fayyummaa hojjetaa fi iddo hojii ittisuu fi eegsisuuf barbaachisan qajeelchuuf kan labsamanii dha.¹⁴⁸ Konveenshinichi akkaataa tarsimoo fi seeronni eegumsaa fi ittisa nagummaa ogummaa itti bahan irratti hirmaanna qamolee adda addaa, gamaaggamaa fi gabaasa miidhaa hojii ilaachisee dirqama qaamoleen hojii qaban kan kaa'eedha. Dabalataan, tarkaanfilee ittisaa fi eegumsaa kanneen hojiirraa oolchuun wal qabatee faayidaa fi dirqama hojjetaa fi hojjechiisaas kan ibseedha. Labsiin HH biyya keenyaa, nageenyummaa ogummaa fi fayyummaa hojjetaa fi iddo hojii eegsisuu irratti yaadota Konveenshini kana keessatti ibsaman hedduu kan hammatee dha.

Leenjifamtoonnii Dhuma boqonnaa kanaa irratti:

- ✓ Maalummaa fi gosoota miidhaa hojii adda ni baafatu;

¹⁴⁷ Safety and Health at the Heart Of The Future of Work: Building on 100 Years of Experience, International Labour Organization 2019

¹⁴⁸ Occupational Safety and Health Convention, 1981 (No. 155) and its accompanying Recommendation (No. 164)

- ✓ Miidhaa hojii ilaalchisee gaafatamummaan hojjechiisaa maal akka ta'e ni hubatau;
- ✓ Haala shallaggii miidhaa fi beenyaa miidhaa hojii adda ni baafatu;

4.1 Gaafatamummaa

Miidhaa hojiirratti hojjetaa irra gahu hambisuuf ykn xiqqeessuuf hojjetaa fi hojjechiisaan dirqama qabu. Hojjechiisaan hojii irratti, miidhaan hojjetaa irra akka hin geeny'e tarkaanfii barbaaachisaa hunda dursee fudhachuu qaba. Akkasumas, qaama aangoo qabuun qajeelfama isaaf kennamu fudhatee hojiirra oolchuuf dirqama qaba.¹⁴⁹ Hojjetaanis dirqama walfakkaataa akka qabu labsichuma kwt 13(2-6) fi kwt 93 irraa hubachuun ni danda'ama. Haa ta'u malee, of-eeggannoon bifa kamiyyuu yoo fudhatame balaan hojiirraa dhaqqabuun isaa ykn hojjetaa irra miidhaan gahuun isaa kan hin hafne dha. Labsiin HH yeroo miidhaan bifa kanaan gahu hojjechiisaan hojjetichaaf beenyaa miidhaa kanfaluuf gaafatamummaa akka qabu tumeera. Hojjechiisaan miidhaa hojiirratti hojjetaa irra gaheef balleessaa qabaatus qabaachuu baatus, gaafatamaa ta'a (strict liability).¹⁵⁰ Gaafatumummaa hojjechiisaa hundeesuuf sababa hojiitiin fayyaa ykn qaama hojjetaarra miidhaan gahuu hojjetaadhaan mirkanan'a'un isaa gaha dha.¹⁵¹ Ta'us, hojjechiisaan sababni miidhaan sun dhaqqabeef balleessaa hojjetaan ta'e jedhee raawwateen ta'uu yoo mirkanesse gaafatamummaa jalaah buuu danda'a. Fakkeenyaa, hojjetaan machaa'ee bakka hojiitti argamuudhaan akka hin hojenne hojjechiisaadhaan ajajamee didee waan hojjetteef miidhaan yoo irra gahe, hojjechiisaan miidhaa hojii irratti hojjeticha irra gahuuf gaafatamummaa hin qabaatu.¹⁵²

¹⁴⁹ Labsii HH kwt 12/4/ fi 92

¹⁵⁰ Labsii HH, kwt 96(1).

¹⁵¹ Murtii Dh/Ij/MMWF, Lakk G 68138, jiildii 13ffaa.

¹⁵² Murtii Dh/Ij/MMWF, Lakk G 67201, jiildii 13ffaa. Miidhaan hojii sababa balleessaa hojjechiisaatiin hojjetaa irra kan gahe yoo ta'e, hojjetaan bu'uura Labsii HH tiin beenyaa kan argate yoo ta'e dabatalaan bu'uura seera itti gaafatamummaa waliigalteen alaatiin ittigaafatamummaa balleessaadhaan dhufu jalatti hojjetaa himachuu hin danda'u (Murtii Dh/Ij/MMWF, Lakk G 80343, jiildii 15ffaa). Dhimma kana irratti Dhaddachi Ijibbaataa Mana Murtii Waliigala Federaalaa sagalee caalmaan kan murteesse yoo ta'u, sagaleen addaa garuu kaffaltiiwwan lamaan waliin gaafachuu akka danda'u ibseera.

4.2 Maalummaa fi Gosoota Miidhaa Hojii

Labsichi yaadrimewwan miidhaa hojiin wal qabataniif hiikoo kennee jira. Haaluma kanaan, miidhaa hojii jechuun balaa hojiiratti gahu ykn dhibee hojiin walqabatanii hojjetaa mudatan ta'uu teechisee jira.¹⁵³ Balaan hojii hojjetaan hojii isaa yommuu raawwatu ykn haala hojii isaa waliin walitti dhufeenya qabuun sababa isaan ala ta'een ykn hojii isaa raawwachuuf tattaaffii yeroo taasisutti sochii uumamaa qaama isaa ykn kutaa qaama isaa irra miidhaa tasa gahu dha.¹⁵⁴ Miidhaan kunis,: hojjetaan iddo hojii fi sa'aatii hojii idileen ala ajaja hojjechiisaa yommuu raawwatu miidhaa gahe, dirqama hojii waliin walqabatuun hojjetaan hojiin dura, hojiin booda ykn hojiin yeroof dhaabbatee yommuu jirutti mooraa dhaabbatichaa keessa otoo jiru miidhaa irra gahe kamiyyuu, geejjibaa hojjechiisaan ifatti tajaajila hojjetootaaf ramadeen ykn kireeffateen hojjetaan gara hojii ykn iddo hojiitii gara manaa deemaa otoo jiru miidhaa gahe kamiyyuu fi hojjetaan hojii isaa hojjetaa yommuu jiru gochaa hojjechiisaatiin ykn qaaama sadaffaatiin midhaa gahe hunda kan hammatuu dha. Gama biraan, dhibee hojii jechuun immoo sababa gosa hojii hojjetaan hojjetuuf ykn naannoo hojii hojjetichi itti hojjetu irraa kan ka'e guyyaa dhibichi itti mul'ate dursee wantoota keemikaalawaa, fiziikaalawaa ykn baayolojikaalawaa ta'aniin jeequmsa hojjetaa irra gahuu dha.¹⁵⁵ Haa ta'u malee, hojjetoota gaheen isaanii dhibee kana to'achuu ta'een ala, weerarri dhibee (pandemic or epidemic) akka dhibee hojii irratti kan ilaalamuu miti. Balaan hojii ykn dhibeen hojii irratti hojjetaa mudatu miidhaa qaamaa geechisuu danda'a. Bu'uura labsii HH'tiin, miidhaa qaamaa jechuun miidhaa dandeettii hojii hojjetaa hir'isu ykn dhabamsiisu jechuu dha.¹⁵⁶ Miidhaan hojiiratti gahu:

- a) Miidhaa qaamaa dhaabbataa hin taane
- b) Miidhaa qaamaa walakkaa fullaa'aa
- c) Miidhaa qaamaa guutuu fulla'aa fi
- d) Du'a kan hammatuu dha.

¹⁵³ LHH kwt.95

¹⁵⁴ LHH kwt.97

¹⁵⁵ LHH kwt.98

¹⁵⁶ LHH kwt.99

Sadarkaan miidhaa qamaa hojjetaa irra gahe bu'uura gabatee miidhaa qamaa hojii irratii gahu ibsu, kan MDhHH baasuun irratti hundaa'uun boordii yaalaan kan shallagamu ta'a. Shallaggiin haala kanaan taasifame gaffii hojjetaan ykn hojjechiisaatiin irra deebiin taasifamuu danda'a.¹⁵⁷

Dhimmi murteessaan bakka kanatti xiyyeffannoo argachuu qabu, miidhaan dhaqqabe hojii hojjetichaa waliin qunnamtii qabaachuu mirkaneessuu dha. Miidhaan dhaqqabe hojjetaan hojii isaa raawwachuuf tattaaffii taasisuu irratti wayita argamu kan dhaqqabe ta'uu qaba. Kana jechuun, sababa hojii isaarraa hin maddineen hojjetaan bakka hojiiti du'a uumamaa (natural death) yoo du'e, hojjechiisaan gaafatatummaa hin qabaatu.¹⁵⁸ Akkuma olitti ibsame 'sarvisii' hojjetaadhaaf dhuunfaadhaan¹⁵⁹ ykn gareedhaan kennameefitiin gara hojiitti yeroo seenu ykn gara manaatti yeroo galu miidhaan irra gahu akka miidhaa hojiitti kan lakkaa'amu yoo ta'u, bakka hojii osoo hin taane gara bakka biraq osoo deemamaa jiruu yoo ta'e garuu, akka miidhaa hojiitti hin lakkaa'amu.¹⁶⁰ Balaan ykn miidhaan sababa geejjiba bakka hojii dhufu ykn bahaa jiruutiin hojjetaarra gahu qaama 3ffaa ykn hojjetaadhaan dhaqqabuun isaa hojjechiisaa itti-gaafatatummaa irraa hin hambisu.¹⁶¹

Dhimmi inni biroo xiyyeffannoonaan ilaalamuu qabu sadarkaa miidhaa qaamaa fulla'aa fi shallaggii hanga miidhaa fi beenyaatiin walqabatu dha. Labsii HH kwt 99(1) jalatti miidhaan qaamaa miidhaa dandeetti hojii nama tokkoo dhabamsiisu ykn hir'isu akka ta'e tumameera. Dandeettiin hojii hir'ifame ykn dhabamsiifame jedhamus, hojii namni sun yeroo sanatti hojjetaa jiru qofa osoo hin taane, goса hojii kamiyyuu namni sun fulduratti hojjechuu danda'u hammam hir'ateera (capacity to work) kan jedhu tilmaama keessa galchuuni dha. Hojjetaan miidhaan hojii irra gahuu isaa boordii yaalaatiin (Medical Board) erga mirkanaa'ee booda, itti wayyaa'ee hojii dur hojjetutti deebi'uun isaa gaafatatummaa hojjechiisaa kan hambisu miti.¹⁶² Hojjechiisaan itti gaafatatummaa jalaa bahuuf hangi miidhaa gahee boordii mana yaalaatiin irra deebi'amee akka sakattaa'amu taasisuu qaba.¹⁶³ Hanga sanatti, akkuma Dhaddachi Ijibbaataa ibse deebi'ee hojii

¹⁵⁷ LHH kwt.102

¹⁵⁸Murtii Dh/Ij/MMWF, Lakk G 47807, jiildii 9ffaa.

¹⁵⁹LHH kwt 97 (c) fi Murtii Dh/Ij/MMWF, Lakk G 61717, jiildii 13ffaa.

¹⁶⁰Murtii Dh/Ij/MMWF, Lakk G 68138, jiildii 13ffaa.

¹⁶¹LHH kwt 97 (d) fi Murtii Dh/Ij/MMWF, Lakk G 36194, jiildii 8ffaa.

¹⁶²Murtii Dh/Ij/MMWF, Lakk G 43370, jiildii 8ffaa. b

¹⁶³ LHH (kwt 102(3)

dur hojjetaa ture hojjechuun qofti miidhaan hojiirra hin geenye ykn miidhaarraa fayyeera gudunfaa jedhurraan nama hin geessisu waan ta'eef, gaafatamummaa hojjechiisaa hafaa hin taasisu.

4.3 Shallaggi Miidhaa fi Kanfaltii Beenyaa

Miidhaan erga gahe booda hojjechiisaan hojjeticha yaalchisuuf dirqama qaba. Haaluma kanaan, dirqamni yaalchisuu hojjechiisaa, baasii tajaajila yaalaa waliigalaa ykn addaa, gatii qorichaa, basii bittaa meeshaalee qaama miidhame bakka bu'u ykn wal'aansa lafee kan dabalatuu dha. Dabalataan, hojjechiisaan hojjetaa miidhaan hojii irra gaheef kanfaltii miidhaa kanfaluuf kan dirqamu ta'a. Akaakuu fi hangi kanfaltii miidhaa gosaa fi hanga miidhaa dhaqqabee irratti hundaa'a. Hojjetaan miidhaan dhaabbataa hin taane irra gahe hanga miidhicha irraa fayyutti kanfaltii yeroo yeroon taasifamu ni argata. Kanfaltiin kunis, yeroo waggaa tokkoo hin caalleef kan kanfalamu ta'ee, hangi isaas ji'oota sadan duraaf mindaa waggaa tokkoo guutuu, ji'oota itti aanan sadiif mindaa waggaa dhibbeentaa 75 gadi kan hin taanee fi ji'oota jahaan gara dhumaa immoo, mindaa waggaa irraa dhibbeentaa 50 gadi kan hin taane kan kanfalamuuf ta'a. Hojjetaan miidhaan dhaabbataan irra gahe immoo, akkuma haala hojjetichaatti beenyaa miidhaa ykn kanfaltii miidhaa yeroo tokkoon kanfalamu ykn soorama miidhaa (disablement pension) kan argatu ta'a. Hojjetaan miidhaan irra gahe kan du'e yoo ta'e, kanfaltiin kun namoota hojjeticha irratti hirkataniif kan kanfalamu ta'a. Labsii HH kwt 109(1) jalatti beenyaan miidhaa qaamaa kanfalamu inshuraansii hojjechiisaan galuun, yoo inshuraansiin galame hin jiru ta'e immoo, bu'uura seera sooramaatiin beenyaan miidhaa akka kanfalamuuf teechifameera. Haaluma kanaan, kanfaltiin miidhaa hojjetoota Dhaabbilee Misooma Mootummaa bu'uura labsii lakk.714/2003'tiin kan hojjetoota dhaabbilee dhuunfaa immoo, bu'uura labsii lakk.715/2003'tiin kan shallagamu ta'a.¹⁶⁴ Labsiilee kanneen kwt.38 irratti akka ibsametti shallaggiin kanfaltii miidhamaa mindaa miidhaa otoo hin gahin baatii tokko dura hojjetaaf kanfalamaa ture kan waggaa shanii herreegamee %47'n baay'ifamee dhibbeentaa miidhaa gaheen baay'atee kan kanfalamu ta'a. Hojjetoota uwvisa sooramaa hin qabneef beenyaan miidhaa kan raawwatamu bu'uura labsii HH kwt 109(3)tiin ta'a jechuu dha. Hangi miidhaa kunis, labsii HH kwt 109(4)

¹⁶⁴ Labsii soorama hojjetoota mootummaa lakk.714/2003- labsii lakk.907/2007 kan fooyya'eef fi Labsii soorama hojjetoota dhaabbilee dhuunfaa lakk.715/2003- labsii lakk.908/2007 kan fooyya'e.

jalatti bakka lamatti qoodamuun ilaalameera. Isaanis: miidhaa qaamaa guutuu dhaabbataa fi miidhaa isaa gadii (miidhaa gar-tokkee) jedhamuun ibsamaniiru. Akka tumaa labsichaa kanarraa hubatamutti, miidhaan qaamaa guutuu dhaabbataan yoo dhaqqabe hojjetaa sanaaf beenyaan (kanfaltiin) miidhaa kanfalamu mindaa isaa waggaa shanii ta'a. Miidhaan qaamaa guutuu dhaabbataa hin taane (miidhaa qaamaa gar-tokkee) yoo dhaqqabe, hangi beenyaan kanfalamuuf mindaa isaa waggaa shanii hanga miidhaa isaa boordii yaalaatiin (medical board) ibsamuun baay'atee ta'a. Miidhaan qaamaa guutuu dhaabbataas ta'ee miidhaan qaamaa gar-tokkeen miidhaa akkamii akka ta'an LHH kwt.2(1) jalattis ta'ee, kutaa dhimma kana tarreessu jalatti hiikoo ykn ibsa hin kennine.

Hiikkoo DhIMMWF kenneen, miidhaan tokko miidhaa qaamaa guutuu dhaabbataa jedhamuudhaaf boordii yaalaatiin %100 miidhameera jedhamee ibsamuun dirqama akka hin taanee fi miidhaan qaamaa tokko guutuu ykn gar-tokkee jedhamee ilaalamuu kan qabu dandeetti hojii waliin malee hir'ina qaamaa guutummaa nafa nama sanaa waliin walbira qabamee ta'u akka hin qabne kaa'eera. Kanaaf, boordiin yaalaa %65 jedhee kan ibse hir'ina qaamaa guutummaa nafa hojjetaa sanaati malee, hojjetaan qubni harka mirgaa 4 fi qubni harka bitaa 3 cituun isaa hojjetaan kun hojii bifa kamiiyyuu galii argamsiisu dhaabbiidhaan akka hin hojjenne ni taasisa jechuun akka miidhaa guutuu fulla'aatti (dhaabbataatti) beenyaan murteessefii jira.¹⁶⁵ Dandeettiin hojii hir'ifame ykn dhabamsiifame jedhamu hojii namni sun yeroo sanatti hojjetaa jiru qofa osoo hin taane gosa hojii kamiiyyuu namni sun fulduratti hojjechuu danda'u hammam hir'ateera (capacity to work) kan jedhu waliin ilaalamuu kan qabu dha.

Dhimma 46ffaa

Dhimma qabatamaa tokko keessatti hojjetaan dhaabbata oomisha abaaboo keessatti *pilaastikii giriin haawusii* osoo diriirsaa jiru, baaxii irraa kufe %130 miidhamuu ragaan mana yaalaa mirkaneesseera. Hojjetaan kun lafeen dugdaa cabuu fi harkii fi miilli isaa akkasumas fincaan isaa kan hin ajajamneef ta'u ragichi ni agarsiisa. Kanaaf, manni murtichaa beenyaan miidhaa yeroo shallagu mindaan guyyaatti argatu qa.20 kan waggaa shanii (20x30x12x5=36000) %130'n

¹⁶⁵Dereje Wuletaw Vs Waliya Leather and leather Products, Murtii Dh/Ij/MMWF, Lakk G 49273.

baay'ifamee ($36,000 \times \%130 = 46,800$), akka kanfalamuuf murteesseera. Kana malees, manni murtichaa ragaan mana yaalaa wal'aansi fuulduratti hojjetaa kanaaf barbaachisaa ta'uwaan agarsiisuuf qarshii 100,000 (Kuma Dhibba Tokko) fi beenyaa haamilee qarshii 100,000 (Kuma Dhibba Tokko) hojjetaa kanaaf murteesseera. Ta'us, murtiin kun osoo hin raawwatamiin hojjetichi boqoteera.¹⁶⁶

- Murtii kana isin akkamitti ilaaltu? Manni murtii kanfaltii miidhaa LHH irra taa'een ol haalli itti murteessuu danda'u jiraa?

Ragaan boordii mana yaalaa hanga miidhaa ifatti yeroo hin ibsinee fi dhibbeentaadhaan osoo hin teechisiin yeroo hafe beenyaan haala itti shallagamuu qabu teechisuu yoo baatellee, haqummaa (ছৰা) jiddu-galeessa godhachuun dhimmootaakkanaa murteessuu seerri ni hayyama sababa jedhu ibsuun DhIMMWF hojjetaa ijaarsarra hojjetu sababa miidhaa irra gaheen qubni harkaa isaa lama citeef beenyaa qa. 24,000 murteesseera.¹⁶⁷

Shallaggii beenyaa miidhaa hojiirratti hojjetaa irra gahuun walqabatee rakkoon inni biraa mul'atu falmii hanga mindaa hojjetaa ilaalchisee uumamu dha.

Dhimma 47ffaa

Dhimma qabatamaa Mana Murtii Aanaa Adaamaatti dhiyaatee ilaalamaa ture tokko¹⁶⁸ keessatti himataan dhaabbata himatamaa keessatti qacaramee yeroo hojjetutti fiixeen quba isaa cituun miidhaan %5 irra gahuu ragaan mana yaalaa agarsiiseera. Himataan mindaan ji'aa kiyya qarshii 1800 ture jechuun beenyaa miidhaa kan gaafate yoo ta'u, dhaabbatni himatamaa hangi mindaa hojjetaa qarshii 1000 qofa ture jechuun mormeera. Kanaafis himatamaan himataan miidhaan erga irra gahe booda qarshii 1000 fudhachuun kan agarsiisu nagahee kan dhiyeesse yoo ta'u, himataan garuu miidhaan osoo irra hin gahiin dura peeroolii mindaan ittiin kanfalamu irratti qarshii 1800 fudhachaa turuu falmuun himataan peerolicha akka dhiyeessu akka ajajamuuf gaafateera. Manni

¹⁶⁶Laggasaa Dibaabaa Vs Meedoos Itoophiyaa dhaabbata oomisha abaaboo I/G/M, MMA Walmaraa, Lakk G 48847.

¹⁶⁷Murtii Dh/Ij/MMWF, Lakk G 60464, jiildii 11ffaa.

¹⁶⁸Ballihu Adaanaa Vs Pirojktii 'Adama II Wind Power' Haydroo-Chaayinaa CGCOC JV, MMA Adaamaa, Lakk G 79995.

murtiis himataan akkaataa falmii isaatiin ragaan hin deeggarre jechuun mindaa himataa akka qarshii 1000'tti fudhateera.

- Isin falmii bitaa fi mirgaa fi yaada mana murtichaa akkamitti ilaaltu?

Kanfaltii miidhaa waliin dhimmi wal qabatu kan bira, hojjetaan balleessaa hojjechiisaatiin miidhaan irra gahe tumaalee LHH waa'ee kanfaltii miidhaa bitaniin ala bahuun seera roogummaa qabu biraan miidhaa irra gaheef beenyaa gaafachuu mirga akka qabu labsichi ni kaa'a.¹⁶⁹ Asirratti, seerota bira rogummaa qaban jechuun, seera waliigaltee ykn seera gaafatamummaa waliigalteen alaa jechuu dha. Kan hin baratamne ta'us, hojjetaa fi hojjechiisaan kanfaltii miidhaa irratti dursanii waliigaltee hojji keessatti kan waliigalan yoo ta'e hojjetaan bu'uura waliigaltee isaanitiin raawwachiifachuu danda'a. Gama biraatiin yeroo baay'ee kan beekamu gaaffii bu'uura seera gaafatamummaa waliigalteen alaatiin dhiyaatu dha. Gaafiin kanfaltii miidhaa bu'uura seera kanaatiin dhiyaatu hangi kanfaltii isaa kan LHH irra waan caaluuf yeroo baay'ee hojjetootaan ni filatama. Asirratti adda bahuu kan qabu, gaaffiin kanfaltii miidhaa seera bira rogummaa qabuun dhiyaatu kun, kan LHH bu'ureeffatee dhiyaatu irratti dabalataan gaafatama moo, seerota lameen keessaa tokkoo filatamee dhiyaata kan jedhuu dha. Kana irratti dhimma DhIMMWF ilaalee murteesse itti aanee jiru haa ilaallu.

Dhimma 48ffaa

Dhimma kana keessatti hojjetaan dhaabbata himatamaa keessa otoo hojjetu miidhaa hojji irra gaheen qubni harka isaa mirgaa afurii fi kan harka bitaa sadu maashiniin irraa cita. Kanuma sababa godhachuun, hojjetaan bu'uura LHH'tiin kanfaltii beenyaa gaafatee murtaa'uun raawwateefii jira. Itti aansuun, hojjetichi miidhaan kan narra gahe balleessaa hojjechiisaatiini jechuun bu'uura seera gaafatamummaa waliigalteen alaatiin kanfaltii miidhaa bira gaafatee jira. Hojjechiisaan gama isaatiin, hojjetichi miidhaa irraa gaheef isa himatee beenyaa argachuu isaa ibsuun lammataa himatamuu akka hin qabane mormee jira. Manni murtii falmii bitaa miragaa dhaga'ee kanfaltiin miidhaa hojjetaan gaafate kan duraa irra adda jechuun beenyaa hojjetaan gaafate murteesseefii jira. Dhaabbatni himatamaa kana mormuun MMOTT komii kan dhiyeeffate

¹⁶⁹ LHH kwt.96(3)

ta’us, manni murtichaa murtii jalaa cimsee jira. Kanuma komachuun, dhaabbatichi iyyata komii DhIMMWF dhiyeffateera. Dhaddachichis, hojjetaan bu’uura LHH’tiin kanfaltii miidhaa argate miidhaadhuma kanaaf seera biraan gaafii kanfaltii miidhaa dhiyeessuu hin danda’u; Seerota lamaan keessaa tokko filatee kan isa baasuun himachuu qaba; Yoo kana gochuu baatee himata lammataa dhiyeesse ta’e dhimma dura murtii argate irratti himata dhiyeessuun dhimma murtii argate irraatti seerummaa gaafachuu (res judicata) ta’a jechuun murtee kenneera.¹⁷⁰

Gaaffilee Marii

1. Dhimma kana irratti falmii fi murtii manneen murti kanneeniin kenname akkamitti ilaaltu?
2. Hojjetaan kanfaltii miidhaa bu’uura seera bira roogummaa qabuun yoo gaafachuuuf murteesse himata isaa dhaddacha falmii hojii moo kan hariiroo hawaasatti dhiyeffachuu qaba?

Labsiin HH kwt 109 fi 110 jalatti hirkattoota hojjetaa sababa balaa hojiirraatiin du’eef beenyaan akka kanfalamu teehiseera. Hirkatoonti beenyaan kana argatanis, haadha manaa ykn abbaa manaa hojjetaa sanaa, daa’imman waggaa 18 hin guutnee fi maatii hojjetaa du’een gargaaramaa turani dha. Labsichaan ifatti teechifamuu baatus, murtii DhIMMWF kenneen maatiin, daa’immanii fi haati manaa ykn abbaan warraa hojjetaa balaa hojiitiin du’ee galii ykn qabeenya gahaa yoo qabaatan beenyaan kana argachuu hin danda’ani.¹⁷¹

Kana malees, waliigaltee gamtaa keessatti beenyaan dhaaltota hojjetaa balaa hojiitiin du’eef ni kaffalama kan jedhu yeroo jiraatu, dhaaltota labsii HH kwt 110 jalatti hin tarreeffamneef beenyaan kun hin kanfalamu jechuun DhIMMWF murtee kenneera.¹⁷² Dhimmi kun sagalee caalmaan kan murtaa’e yoo ta’u sagaleen addaa murtichaa garuu ejjennoo faallaa qabateera. Sagaleen addaa murtichaa dhaaltota jedhamuun kan waliigaltee gamtaa keessatti ibsaman kanneen seera dhaalaa keessatti dhaaltota jedhamanii beekkaman ta’uu qaba malee kanneen labsii HH kwt 110 jalatti hirkattoota jedhamanii ibsaman ta’uu hin qabu jedheera.

¹⁷⁰ Dhaabbata Laaffistuu Gogaa Waaliyaa fi Darajjee Yulataawu murtii DhIMMWF lakk.G 80343 jild.15

¹⁷¹ Murtii Dh/Ij/MMWF, Lakk G 36194, jiildii 8ffaa.

¹⁷² Murtii Dh/Ij/MMWF, Lakk G 72645, jiildii 13ffaa.

Akkataan shallaggii beenyaa fi qoodannaan beenyaa maxxantoota du'aa gidduutti taasifamu bu'uura kwt.110tiin gaggeefama. Hojjetichi labsii sooramaatiin kan uwuwifame yoo ta'e haalli shallaaggii fi qooddannaan beenyaa hirkatootaa bu'uura labsii sooramaa hojjetichaatiin kan raawwatu ta'a.¹⁷³ Hojjetichi labsii sooramaatiin kan hin uwuwifamne yeroo ta'e, mindaa hojjetichaa wagga tokkoo shaniin baay'isuun shallagamee yeroo tokkoon hirkatootaaf kanfalama. Akkaataa qoodinsi beenyaa itti taasifamu ilaachisee, haadha manaa ykn abbaa warraadhaaf %50, tokkoon tokkoon ijoollee du'attiif %10, tokkoon tokkoon maatii du'aa isaan deeggaramma turaniif %10 ta'a. Bu'uura kwt 110 (4) jalatti ibsameen, hangi beenyaa waliigalaa qoodamuu danda'u hanga beenyaa hirkatootaaf murtaa'e ol yoo ta'e, akkuma dhibbeentaa kanaatiin hirkatoota hunda irraa hir'ifama. Hangi waliigalaa qoodamuu danda'u, hanga beenyaa hirkatootaaf murtaa'e gadi yoo ta'e, akkuma dhibbeentaa kanaatiin maxxantoota hunda irraa hir'ifamee qoodama jechuu dha. Hirkatoota seericha irra teechifaman kanneen keessaa hirkataan jiru tokko qofa yoo ta'e, hirkataan kun beenyaa kana guutuu isaa fudhata moo, dhibbeentaa isaaf ramadame qofa fudhachuu qaba isa jedhu seerichi ifatti hin teechisne. DhIMMWF dhimma kana irratti, "hirkataan tokko qofti yeroo jiru hangi beenyaa hirkatootaaf murtaa'e %100 hirkataa kanaaf qofa kan raawwatamu ta'a" jechuun murtii kenneera.¹⁷⁴

¹⁷³ Labsii soorama hojjetoota dhaabbilee dhuunfaa lakk.715/2003, kwt.18(5),19, 39-44 fi Labsii soorama hojjetoota mootummaa lakk.714/2003, kwt.19(6), 40-45

¹⁷⁴ Murtii Dh/Ij/MMWF, Lakk G 40529, jiildii 9ffaa.

Boqonnaa Shan

Mirgoota Waloo fi Sirna itti Fayyadama Isaanii

Seensa

Barbaachisummaan mirga nama dhuunfaa kabajuuakkuma eegametti ta'ee gaheen mirgootni waloo galma ga'iinsa faayidaa diinagdee, hawwasummaa fi siyaasaa keessatti qaban baay'ee olaanaa dha. Gaheen mirgootni waloo hariiroo hojii keessatti qaban baay''ee murteessaa dha. Mirgoota waloo keessaa inni guddaan mirga gurmaa'uuti. Addunya hojii keessatti mirgi gurmaa'uu mirga haadhoo itti fayyadamiinsa mirgoota hojjetaa fi hojjechiisaa birootif ka'uumsa ta'uu dha. Kanumarraa ka'uun, akka Idil Addunyaatti konveenshinoonni mirga gurmaa'uutiif beekamtii kennan ragga'anii eegumsa mirga hojjetaa fi hojjechiisaa keessatti gahee isaanii bahaajiru. Gama kanaan, konveenshiniin mirga waldaa ijaarrachuu fi eegumsa mirga gurmaa'uu bara 1948 bahe lakk.87 fi Konveenshiniin mirga gurmaa'uu fi marii gamtaa bara 1949 lakk.98 isaanijoo dha. Konveenshinoonni kunneen hojjetaa fi hojjechiisaan waldaa ofii, ofii isaaniin gurmaa'anii dhimmoota waliitti isaan fidan irratti waliin mar'achuun darbees morkachuun dantaa isaanii akka eegisan, akkasumas, guddina diinagdee biyyaaf akka gumaachan kallattii kan qajeelchuu dha.¹⁷⁵ Heerri Mootummaa RDFI fi Heerri Mootummaa Naannoo Oromiyaas mirga gurmaa'uutiif beekamtii kennanii jiru.¹⁷⁶ Haa ta'u malee, mirgoota kanneen fayyadamuu irratti gama hojjetaatinis ta'ee hojjechiisaatiin hanqinootni ni mul'atu. Qaamoleen hariiroo hojii bulchanis ta'ee, falmii hojii hiikan dhimmoota kaneen irratti wal dhabdeen yommuu ka'e falmii dhiyaatu hubatanii fala barbaachisaa kennuu qabu.

Dhuma boqonnaa kana irratti leenjifamtootni:

- ✓ Mirgoota waloo hojjetaa fi hojjechiisaa irratti hubanna qaban ni gabbifatu;
- ✓ Akkaataa Mariin Gamtaa fi Waliigalteen gamtaa itti taasifamu irratti hubanna qaban ni cimsatu;

¹⁷⁵ Giving Globalization a Human face, International Labour Office Geneva, pp.18

¹⁷⁶ Heera FDRI fi Heera MNO kwt.33 fi kwt.42

- ✓ Tarkaanfii hojii dhaabuu fi hojii cufuu fudhachuuf adeemsota barbaachisan adda ni baafatu;
- ✓ Wal dhabdeen mirgoota waloo fayyadamuu keessatti uumamuuf akkataa falli itti kennamu adda ni baafatu.

5.1 Mirga Gurmaa'uu

LHH'tis mirga gurmaa'uutiif xiyyeffannoo kennuu tumaalee labsichaa kwt.113 fi kanneen itti aanan irraa ni hubatama. Hojjetaa fi hojjechiisaan gurmaa'anii mirga waldaa hundeffachuu qabu. Hojjetootni dhaabbata tokko keessa hojjetan nama 10 ta'anii waldaa hojjetoota mataa isaanii hundeffachuu danda'u. Hojjetootni dhaabbata tokko keessa jiran lakkofsi isaanii 10 gadi yoo ta'e hojjetoota dhaabbata biraah hojii wal fakkataa irratti bobba'e keessa hojjetan waliin ta'anii nama 10 yoo guutan waldaa hundeffachuu danda'u.¹⁷⁷ Kaayyoon waldaas haala hojii to'achuu dantaa hojjetootaa eegsisuu, yeroo marii gamtaa fi falmii mirga hojjetaa keessatti hojjetoota bakka bu'uu, hojjetootni seerota fi dambii irratti hubannoo akka argatanii hojiirra oolchan gargaaruu, seerota hariiroo hojiin wal qabatan wixineessuu fi fooyeesuu keessatti qooda fudhachuu fi hojiilee biroo heera fi dambii itti bulmaata waldaa keessatti ibsaman raawwachuu dha. Dhaabbata tokko keessa, waldaan hojjetaa tokko ol jiraachuu ni danda'a. Mariin gamtaa yommuu gaggeefamu, hojjetoota waldichaa bakka bu'un hojjechisaa ykn qaama mootummaa waliin akka mari'atu kan filatamu hojjetoota dhaabbatichaa %50 fi sanaa ol kan qabuu dha.¹⁷⁸

5.2 Marii Gamtaa fi Waliigatee Gamtaa (Collective Bargaining and Collective Agreement)

Mariin gamtaa adeemsa waldaan hojjetootaa fi waldaan hojjechiistotaa ykn bakka buutonni isaanii haala hojii irratti waliigaltee gamtaa irraa gahuudhaaf marii itti taasisanii dha. Waliigalteen gamtaa, bu'aa marii gamtaa yoo ta'u, waliigaltee waldaan hojjetaa tokkoo fi isaa ol waldaa hojjechiisaa tokkoo fi isaa ol ykn bakka bu'aa hojjechiisaa waliin barreefamaan taasisanii

¹⁷⁷ LHH kwt.114

¹⁷⁸ LHH kwt.115

dha.¹⁷⁹ Mariin gamtaa gara hooggantoota waldaa hojjetaa fi hojjechiisaa ykn bakka bu'aa hojjechiisaatiin kan gaggeefamu yoo ta'u, gareen lachuu qaama gorsa isaaniif kennuu qabaachuu danda'u. Dhimmoonni mariin gamtaa irratti taasifamu, dhimmoota hariiroo hojii, haala hojii ykn walitti dhufeenya waldaan hojjetootaa waldaa hojjechiistotaa fi hojjechiistota waliin qaban ta'uu danda'a. Haaluma kanaan dhimmoonni waliigalteen gamataa irratti gaggeefamu:

- Dhimmoota labsiin HH waliigaltee gamtaatiin akka murtaa'u caqase
- Haala eegumsa nageenyummaa ogummaa fi fayyummaa
- Akkataa hojjetootni raawwii daballii mindaa, guddina, jijirraa, hojiirraa hir'isuu, adabbii naamusaa fi sirna komii itti keessummeessan keessatti hirmaatan irratti,
- Sa'atii bahiinsa fi seensa hojii
- Qaamolee waliigaltee gamtaa irraa fayyadamanii fi turtii yeroo waliigaltee gamtaa
- Akkataa mariin gar-lamee itti gaggeefamu fi
- Akkataa tursiisni daa'immanii itti taasifamu irratti dha.

i. Adeemsa Marii Gamtaa

Mariin gamtaa kaka'uumsa waldaa hojjetaa ykn hojjechiisaa ykn waldaa hojjechisaatiin eegaluu danda'a. Qaamni mariin gamtaa akka eegaluu barbaade wixinee mariif ta'u qopheessuun qaama biraa isa waliin mari'atu barreefamaan affeeruu qaba. Qaamni affeera godhameef kunis, affeerichi isa qaqqabee guyyoota 10 keessatti mariif dhiyaachuu qaba.¹⁸⁰ Qaamoleen kunneen, marii gamtaa taasisuun dura dambii adeemsaa baafachuu qabu. Qaamoleen marii gamtaa taasisan, maricha miira fayyalummaatiin taasisuun waliigaltee irra gahuun isaan irraa eegama. Haa ta'u malee, dhimmoonni gareen lamaan irratti waliigaluu dhaban yoo jiraate, dhimma kana gara BMDHHH itti geeffachuu danda'u.¹⁸¹ Boordichis yaada gamaa gamanaa ilaaluun qaamoleen kunneen wal ni taasisa. Yoo wal ta'uu dhaban murtee ni laata. Qaamoleen waliigaltee gamtaa irraa fayyadaman waliigalteen gamtaa tokko yeroon isaa dhumuun dura ji'a 3 dursanii jalqabuun waliigaltee haaraa irra gahuu qabu. Kana gochuu dhabanii waliigalteen dura yeroon isaa yoo dhumate waliigaltee gamtaa duraa keessatti dhimma mindaa fi faayidaawwan adda addaa irratti

¹⁷⁹ LHH kwt.125

¹⁸⁰ LHH kwt.131

¹⁸¹ LHH kwt.131(5) fi kwt.148

waliigalteen taasisan kan dhumatu ta'a. Garuu qaamoleen kunneen dhimmoota kanneen irratti waliigalteen duraa akka itti fufuu barreefamaan waliigaluu danda'u.¹⁸² Qaamolee waliigaltee gamtaa taasisan erga mallatteessanii booda booda qaama dhimmi ilaallatutti (wajjira/Biirroo/Ministeera hojjetaa fi hojjechiisaa) geessanii galmeessisu qabu. qaamni dhimmi ilaaluus sababa itti hin galmeessine gahaa yoo qabaateen ala waliigaltee gamataa kana fudhee guyyoota 15 keessatti galmeessuu qaba.

Waliigaltee gamtaa taasisuun walqabatee rakkoleen yeroo baay'ee ka'an hojjechiisaan waliigaltee gamtaa taasisuuf fedhii kan hin qabne ta'uu fi bifaa addaan lafarra harkisuun ni mul'ata. Gara biraan immoo waliigalteen gamtaa taasifamee ykn adeemsa irra otoo jiru namni hojjechiisaa bakka bu'u dhimma kan irratti waliigaluudhaaf aangoo hin qabu komii jedhus ni dhiyeessu. Waliigaltee gamtaa taasifamee galmaa'uun dura mormiin gama tokkoon yoo ka'e bu'aan isaa maal ta'a kan jedhus falmisiisaa dha. Qabxii kana hubachuuf dhimma itti aanu haa ilaallu.

Dhimma 49ffaa

Dhimma DhIMMW¹⁸³ 'tiin ilaalamee murtee argate kanaan Waldaan Hojjetoota Warshaa Sukkaaraa Fincaawaa waliigalteen Gamtaa warshicha waliin taasisan galmaa'ee fi hojjetootnis bu'uura waliigaltichaatiin fayyadamaa akka ta'an akka murtaa'uuf Boordii dhimma hojjetaa fi hojjechiisatti himanna dhiyeessa. Dhaabbatichi gama isaatiin namni dhaabbaticha bakka bu'ee marii gamtaa irratti hirmaataa ture fi waliigaltee gamtaa mallatteesse aangoo kana hin qabu kanaaf waliigalteen gamtaa kun nah in bitu jechuun falmee jira. Boordichis falmii bitaa mirgaa dhanga'uun waliigalteen gamtaa qaamolee lamaan gidduutti taasifamee jira kanaaf qaamoleen lamaan mallatteessani qaama galmeessuf eergamee haa galmaa'u jechuun murtee kennee jira. dhaabbatichi kana komachuun MOtti olifyannoo kan fudhate ta'us, jalaa haqamee jira. Kanuma sababeeffachuun dhaabbatichi iyyannoo DhIMMW¹⁸³ tti dhiyeeffatee jira. Dhaddachichis dhaabbatichi namni isa bakka bu'ee waliigaltee gamtaa kana taasise aangoo isaaf kennname irra darbee waliigaltee gamtaa mallatteesse. Kana immoo dhaabbatichi hin

¹⁸² LHH kwt.131(6)

¹⁸³ Waldaan Hojjetoota Warshaa Sukkaara Fincaawaa fi Warshaa Sukkaara Fincaawaa murtii DhIMMW¹⁸³ lakk.G 54451 jild.11

mirkaneessine. Mariin gamtaa yommuu taasifamus ta'ee waliigalteen gamtaa yommuu raawwatu fayyaalummaan ta'u qaba. Dhabbatichi waliigaltee gamtaa kana otoo mormuu galmaa'ee hojiirra haa oolu jechuun sirrii miti jechuun murtii kennname haqee jira.

- Dhimma olii kana irratti falmii dhiyaatee fi murtii kennname akkamitti hubattu?
Waliigalteen gamtaa yoomirraa kaasee bu'aa qabaata?

Waliigaltee gamtaa yeroo tokko mallattaa'ee galmaa'e irratti wagga 3 gadi namuu mormii kaasuu hin danda'u. Haa ta'u malee, jijjiramni diinagdee raawwii waliigaltichaa irratti rakkoo uume yoo mudate garee waliigalticha mallatteesse keessaa tokko qaama waliigalticha galmeessi biratti mormii dhiyeessuu danda'a. Qaamni waliigaltee galmeesse kunis mormii dhiyaate fudhachuun wal taasisaa ramadee qaamaleen dhimmichi ilaallatu akka waliigalan ni taasisa. Tattaafii kanaan kan walii hin galle yoo ta'e bu'uura labsichaa kwt.144'tiin qaamoleen lamaan dhimma isaanii gara wal taasisaa dhuunfaa ykn qaamolee dhuunfatti wal dhibdee hojii ilaalanii murtoo laatan (arbitrators) akka geeffatanii fi garasiin furmaata akka argatu taasifama.

LHH daangaa raawwatamiinsa waliigaltee gamtaa kaa'ee jira. Daangaa raawwatiinsaa bifa sadiin ilaaluu dandeenyaa. Isaanis:

- Kallattii qaamolee waliigaltee gamtaan jalatti hammatamanii
 - Hariiroo waliigalteen gamtaa LHH waliin qabuu fi
 - Dhiibaa jijiiramuun waldaan hojjetaa ykn Abbaa qabeenyummaa dhaabbata hojjechiisaa waliigaltee gamtaa irratti qabuuni dha.
-
- Waliigalteen gamtaa hojjetoota miseensa waldaa hin taane irratti dhiibbaa akkamii qaba? Hojjetootni miseensa waldaa hin taane mirgaa fi dirqama waliigaltee gamtaan teechifameen ni bulu moo miti?

Raawwatiinsa waliigalteen gamtaa hojjetoota miseensa waldaa hin taane irratti qabu ilaachisee LHH ifatti waan kaa'e hin qabu. Waliigalteen kamuu mirgaa fi dirqama kan uumu qaama waliigale gidduutti akka ta'e qajeeltoo seera irraa ni hubatama. Haa ta'u malee, LHH tumaalee waa'ee marii gamtaa fi waliigaltee gamtaa yoo ilaalle waliigalteen gamtaa qaamolee waliigalan irraa darbuun kanneen biroos kan dabalatu fakkata. Fakkeenyaaaf tumaa labsichaa kwt.130(6) yoo ilaalle qaamoleen waliigaltee gamtaa taasisan waliigatee isaanii keessatti eentu qaama waliigaltichaa akka ta'u ni murteessu. Tumaan kun hojjetoota miseensa waldaa hin taane akkataa waliigaltee gamtaa keessatti hammachiisan irratti qaamoleen lamaan akka murteessan carraa kan kenuuf fakkata. Dabalataan bu'uura kwt.115'tiin waldaaleen hojjetaa lamaa fi isaa ol dhaabbata hojjechiisaa tokko keessa kan jiraatan yoo ta'e waldaan marii gamtaa irraatti hirmaatu fi waliigaltee gamtaa taasisu kan hojjetoota dhaabbatichaa %50 fi ol qabate akka ta'e ibsameera. Kana jechuun hojjetootni waldaa biroo keessa jiran waliigaltee gamtaa kanaan kan bulan ta'a jechuu dha. Erga kana ta'ee hojjetootni miseensa waldaa hin taanes bu'uura waliigaltee kanaan waan hin bulleef hin jiru. Hundaa olitti immoo, waliigalteen gamtaa LHH gaditti seera haalota hojii fi faayidaa hojjetaa murteessu waan ta'eef hojjetoota hunduma irratti raawwatamummaa qabaachuun isaa hin hafu.

Bu'aan jijjiramuu waldaa hojjetootaa ykn abbaa qabeenyummaa dhaabbata hojjechiisaa waliigalteen gamtaa irratti qabu maal akka fakkatu labsichaan taa'ee jira. kwt. 136 irraa akka hubatamu waldaan hojjetootaa hojjechiisaa waliin waliigaltee raawwate yoo diigame walligateen gamtaa hojjetoota waliin kan itti fufu ta'a. Gam biraan dhaabbileen hojjechiistotaa lama kan walitti makaman yoo ta'e bu'aan inni waliigaltee gamtaa irratti qabus teechifamee jira. Haala kanaan dhaabbileen hojjechiisaa walitti makamuun dura waaldaa hojjetoota gama gama isaanii waliin waliigaltee kan qaban yoo ta'e waliigaltee lamaan keessaa kan dhaabbata hojjetoota hedduu qabaniitu waliigaltee gamtaa dhaabbata haaraa ta'a. Hojjetootni dhaabbilee lamaanii wal qixa yoo ta'an waliigaltee mirga hojjetaa irra caalaa eegsisutu fudhatama. Dhaabbata walitti makaman keessaa tokko qofti waliigaltee gamtaa kan qabu yoo ta'e sanumati waliigaltee gamtaa hojjetoota hundaa ta'a. Dhaabbanni hojjechiisaa bakka gara garaatti kan addaan bahe yoo ta'es akkuma haala isaatti waliigalteen gamtaa dura ture raawwatiinsa kan qabu ta'a.¹⁸⁴

¹⁸⁴ LHH kwt.136

Waliigalteen gamtaa qixa LHH ykn isaa olitti mirga hojjetaaf eegumsa gochuun irra jiraata. Tumaan waliigaltee gamtaa haala hojii ykn faayidaalee adda addaa ibsu sadarkaa labsiin kaa'ee gadi taanan gatii hin qabaatu. Murtii DhIMMFWF irraa kan hubatamu kanuma.¹⁸⁵

5.3 Tarkanfiiwan Hojii Dhaabuu (Strike) fi Hojii Cufuu (Lockout)

Hojii dhaabuu fi hojii cufuun mala beekamoo hojjetaa fi hojjechiisaan mirgaa fi dantaa isaanii itti eegsifatan dha. Hojii cufuu jechuun tarkaanfii industirawaa hojjechiisaan wal dhabdee hojjetaa waliin qabu irratti hojjetootni haala hojii inni barbaadu akka fudhataniif ykn bu'aa hojii inni barbaadu akka galmeessan amansiisuuf hojii itti cufuu dha.¹⁸⁶ Hojii dhaabuun jechuun immoo, gocha hojjetootni tokkoo ol ta'an wal ta'un wal dhabdee isaanii fi hojjechiisaa gidduu jiru ilaachisee hojjechiisaan haalota hojii isaan barbaadan akka fudhatu ykn wal dhabdeen hojii bu'aa isaan barbaadan akka fidu dhiibaa godhuudhaaf hanga omishuu danda'anii gadi raawwii hojii isaanii itti hir'isan ykn hojii galuu dhiisanii dha.¹⁸⁷ Hojii dhaabuus ta'ee hojii cufuun dhiibbaa hojjetoota, industirii fi diinagdee irratti qabu ilaalcha keessa galchuun wal dhabdee furuu keessaatti malootni kunneen akka fala dhumaatti ilaalamuu qabu. Barbaachisummaan mirga hojii dhaabuu akka Addunyaatti falmisiisaa dha. Fakkeenyaaaf,dhaabbanni hojjechiistota Idil- Addunyaa mirgi hojii dhaabuu konveenshinoota Dhaabbata Hojii Idil- Addunyaa keessatti irrattis hin mari'atamne hin mirkanoofne, qabatamaanis mirga hojjechiistotaa miidha jechuun falmii ni dhiyeessa.¹⁸⁸ Haa ta'u malee, mirgi dhaabuus ta'ee hojii cufuun Heerotaa fi seerota biyya hedduu keessatti beekamtii fi eegumsa argatee jira. Heera RDFI fi Heerri Oromiyaas mirga hojii dhaabutiif beektamtii fi eegumsa godhanii jiru.¹⁸⁹ Tumaaleen LHH 158-161 jiranakkataa fayyadama mirgoota kanaa qajeelchu.

a. *Haaldureewwanii fi Daangaa Hojii Dhaabuu fi Hojii Cufuu*

¹⁸⁵ Ayinaalam Ayinee fi Baankii Daldala Itoophiyaa murtii DhIMMFWF lakk.G 26077 jild.6

¹⁸⁶ LHH kwt. 137(4)

¹⁸⁷ LHH kwt.137(5)

¹⁸⁸ Giving Globalization a Human face, International Labour Organization, International Labour Conference,101st session, 2012, pp.47

¹⁸⁹ HMFDRI fi HMNO kwt.42(1)b

Hojjetootaa fi hojjechiistota bu'uura LHH kwt.137(2)'tiin tajaajila baay'ee barbaachisoo jedhaman kennaniin ala hojjetaan kamuu mirga hojii dhaabuu hojichiisaanis mirga hojii cufuu ni qabu. Hojii dhaabuu fi hojii cufuun dura haal dureewwan guutamuu qaban labsichi kaa'ee jira. Kunis hojjetaa fi hojjechiisaan tarkaanfii hojii dhaabuu ykn hojii cufuu fudhachuun dura wal dhabdee isaanii wal ta'uudhaan fixachuuf tattaaffii barbaachisu hunda godhuu qabu. Kanumaafis hojjetootni hojii dhaabuu isaaniin dura guyyaa 10 dursanii sababa hojii itti dhaaban ibsuun akekkachiisa hojjechiisaaf kenuutu irraa eegama. Hojjechiisanis yommuu hojii cufu tarkaanfii wal fakkataa fudhachuu qaba. Akekkachiisni kun haaluma wal fakkaatuun qaama mootummaa hariiroo hojii bulchuuf beeksifamuu qaba. Guyyaa kana keessatti hojjetootni fi hojjechiisaan mari'atanii wal dhibdee isaanii wal ta'uun hin furre taanan gara tarkaanfii itti aanu kan deeman ta'a. Tarkaanfin hojjechiisaan itti aansuun fudhatu hojii cufuu dha. Hojjetootni tarkaanfii hojii dhaabuu fudhachuuf walga'ii hojjetootaa waamuun murtii hojii dhaabuu raggaasisuutu irraa eegama. Haaluma kanaan walga'ii sana irratti miseensonni waldaa hojjetaa keessa harki Lamasadaffaan argamuu qabu. Murtiin hojii dhaabuu immoo, hojjetoota walga'icha irratti argaman keessaa sagalee caalmaan kan deeggarame ta'uutu irraa eegama.

- LHH kwt.159(3) haala kamiin hubattu? Hojjetootni miseensa waldaa hin taane ykn dhaabbata waldaa hojjetoota hin qabne keessatti hojjetootni mirga hojii dhaabuu hin qabanii?

Yommuu tarkaanfin hojii dhaabuus ta'ee hojii cufuu fudhatamu meeshaaleen nageenya iddo hojiif oolanii fi qajeelfamni balaa ittisuuf oolan hojjetootanis ta'ee hojjechiisaan eegamuu qabu.

b. Gochaawan Dhorkaman

Labsichi yeroo itti hojii dhaabuun ykn hojii cufuun hin dand'amne kaa'ee jira.¹⁹⁰ Kunis falmiin hojii qaama falmii dhanga'u (mana murtii ykn BMDhHH) biratti dhiyaatee qaamoleen kunneen yeroo murtii kenuu qaban keessatti murtii otoo hin kenning dura gocha hojii dhaabuu ykn hojii cufuu raawwachuun dhorkaa dha. Kana jechuun hojjetootni ykn hojjechiisaan tarkaanfii hojii

¹⁹⁰ LHH kwt.161

dhaabuu ykn cufuu fudhachuu kan danda'an dhimmi irratti wal dhaban qaama falmii hiiku bira otoo hin qaaqqabin ykn erga murtaa'ee ykn guyyaan murtee itti argachuu qabu dhumee booda akka ta'e hubatama. Kunis qaamoleen falmii ilaalan bilisummaan murtii akka kenniif waan yaadame fakkata. Dabalataan murtii Manni Murtii ykn Boordiin kenne mormuuf ykn raawwii murtii qaamolee kanaa danquu fi diduuf hojii dhaabuun ykn hojii cufuun gocha dhorkamee dha. Haa ta'u malee, murtii qaamoleen kunneen murteessan deeggaruun akka raawwatamuuf tarkaanfii hojii dhaabuu ykn cufuu fudhachuun hin dhorkamne. Hojii dhaabuu ykn cufuun doorsisaa fi hookkora of keessaa qabu taasisuunis gochoota seeraan alaa adabbii yakkaa hordofsiisanii dha.

- Hojii dhaabuun ykn hojii cufuun mala furmaata itti argatan malee ofii furmaata miti. Kaaaf gochoota kanneen booda falli argamuu qaba. Hojii dhaabuu fi hojii cufuun akkamitti dhumata? Itti baateen isaa maal ta'u danda'a?
- Yero hojjetootni hojii dhaabanitti hojjetootni biraaj hojii galanii hojjechuun heyyamamaadhaa?
- Yommuu hojjetootni hojii dhabuu irra jiranitti hojjechiisaan waliigaltee hojii addaan kutuu danda'aa?
- Yeroo hojii dhaabuun jirutti mindaan hojjetaaf ni kanfalamaa? Dhimmoota kanneen irratti mari'adhaa?

Boqonnaa Jaha

Sirna Bulchiinsaa fi Hiikkaa Falmii Hariiroo Hojii

Seensa

Akkuma adeemsa jirenyaa idilee keessatti uumamu hariiroo hojii keessattis wal dhabdeen uumamuu hin hafu. Cufumaayyu sababa baayina sochii diinagdee fi walitti dhufeinya iddo hojiitti mul'atu irraa kan ka'e hariiroo hojii keessatti wal dhabdeen ni heddumaata. Kanaaf wal dhabdeen kana hanga danda'ameen hir'isaa adeemuun, kanneen uumaman immoo, mala adda addaatiin hiikuun barbaachisaa dha. Dhaabbatni Hojii Idil-Addunyaa konveenshinootaa fi yaadota gorsaa wal dhabdee iddo hojitti uumamu xiqqeessuuf darbees furuuf gargaaran adda addaa raggaasisuun biyyoonni miseensa ta'an akka hojiirra oolchan taasiseera. Haaluma kanaan Konveenshiniin Marii Gamtaa bara 1981 (Lakk.154) malootni fi qaamoleen wal dhabdee hojii hiikuuf oolan itti fayyadama marii gamtaa cimsuuf ooluu kan qaban ta'uu ibsa. Adeemsa wal dhabdee furuu keessatti maloonni akka waltaasisuu fi araarsuu (arbitration) fayyadamuu baraachisaa akka ta'e kaa'a.¹⁹¹ Yaadni gorsa wal taasisuu fi araarsuu fedhii irratti hundaa'e hojiirra oolchuuf bahe immoo, maloonni wal taasisuu fi araarsuu fedhii irratti hundaa'e wal dhabdee hojii hiikuuf hojiirra akka oolu akeeka. Adeemsa kana keessattis bakka bu'iinsi hojjetaa fi hojjechiisaa wa qixa ta'uu akka qabuu ibsa.¹⁹² Yaadni gorsaa Komii qorachuu irratti bara 1967 (lakk.130) akkataa wal dhabdeen sadarkaa jarmiyaattii itti hiikamu irratti gorsa akeeka. Wal dhabdeen sadarkaa jarmiyaatti furamuu yoo hin dandeenye qamni falmii dhanga'uun murtii dhumaa kennuu danda'u jiraachuu qaba .Kunis manneen murtii ykn qaama aangoon kennameef biroo ta'uu danda. Qaamoleen kunneen waliigaltee gamtaa ykn seera hojjetaa fi hojjechiisaa irratti hundaa'uun wal taasisuun, araasuu ykn murtii laachuun wal dhabdee uumameef furmaata dhumaa kennuu akka qaban kaa'a.¹⁹³ Walumaagalatti seeronni idil-addunyaa kunneen wal dhabdee hariiroo hojii keessatti uuumamu hir'isuuf, to'achuu fi kanneen uumaman hiikuuf qaamoleen, hojimaatni fi seeronni dandeessisan guutamuu akka qabu teechisu. Qaaoleen falmii

¹⁹¹Collective Bargaining Convention, 1981 (No. 154)

¹⁹²Voluntary Conciliation and Arbitration Recommendation, 1951 (No. 92)

¹⁹³Examination of Grievance Recommendation, 1967 (No.130)

hojii hiikuu keessatti gahee qabanis tumaalee seeraa kanneen hubachuun nageenya industiriitiif gahee isaanii bahuutu irraa eegama.

Dhuma boqonaa kanaa irratti leenjifamtootni:

- ✓ Gosoota falmii hojii fi aangoo qaamolee falmii kana hiikanii adda ni baafatu;
- ✓ Sadarkaa gara garaa falmii hojiitti akkasumas falmiiwan hojii bifaa gara garaa qaban keessatti eenyu dirqama mirkaneessuu akka qabu ni hubatu;
- ✓ Gaaffiowan mirgaa falmii hojiitiin walqabatanii ka'uu danda'an yeroo hammamii keessatti dhiyaachuu akka danda'an adda ni baafatu.

6.1 Hiikaa fi Bulchiinsa Falmii Hojii

Falmii hojii jechuun maal akka ta'e fi gosoota falmii hojii ilaaluun barbaachisaa dha. Wal dhabdee hojiitiif hiikaa hundi irratti waliigalu kennuun rakkisaa dha. Guuboon jechootaa Blacks Law Dictionary jedhamu falmii hojii:

'Controversy between employer and employees concerning the terms and conditions of employment or concerning the association or representation of those who negotiate or seek to negotiate the terms or conditions of employment'¹⁹⁴,

jechuun hiikaa kenneef. Hiikaa kana irraa wal dhabdeen hojii haalota hojiiirratti waliigaluu dhabuu hojjetaa fi hojjechiisaa gidduutii ykn waldaawanisaanii gidduutti uumamu akka ta'e ni hubatama.

Falmii hojii qaamolee falmicha keessatti hirmaatan ykn adeemsa itti furamu irratti hundaa'uun bakka adda addaatti quoduun ni danda'ama. Kanneen keessaa

- a) Falmii mirgaa fi falmii dantaa
- b) Falmii dhuunfaa fi falmii waloo jedhamee haalli itti qoodamu kanneen beekamoo dha.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Black law dictionary 7th edition pp.878

¹⁹⁵ International Labor Organization, labor legislation guidelines,
<http://www.ilo.org/legacy/english/dialogue/ifpdial/llg/noframes/ch4.htm#2> accessed on 5/11/2020

Falmiin mirgaa sarbama ykn akkataa hiikoo mirgoota ykn dirqamoota seeraa, waliigaltee gamtaa ykn waliigatee hojii keessatti ibsaman ilaalchisee falmii uumamu dha. falmii kana keessatti qabxiin guddaan dhiyaatu hojjetootni ykn gareen hojjetootaa mirga nuuf malu hin arganne dhimma jedhuu dha. Falmiin dantaa immoo, akkataa mirgi ykn dirqamni gara fuunduraa itti hubatamu ykn murtaa'u irratti falmii ka'uu dha. Yeroo baay'ee falmii kanaaf ka'uumsa kan ta'u milkaa'uu dhabuu marii gamtaati. Falmiin kun mirga ykn dirqama amma jiru irratti hin hundaa'u. Falmii hojii kan dhuunfaa fi kan waloo jechuun qoodunis ni danda'ama. Haa ta'u malee, qoodinsi kun rakkisaa dha. sababni isaa falmiin dhuunfaa sadarkaa ta'etti falmii waloo ta'u danda'a. keessumattuu falmichi dhimma qajeeltoo kaa'uu ykn hirmaannan waldaa hojii keessa yoo jiraate falmiin dhuunfaa falmii waloo ta'a. Akka waliigalaatti garuu falmiin dhuunfaa dhimma hojjetaa tokkoo ykn hojjetoota hedduu akka dhuunfatti hojjechiisaa waliin qabanii dha. hojjetoota baay'ee akka walootti kan hirmaachise yoo ta'e immoo, falmii waloo ta'a. falmiin mirgaa kan dhuunfaas kan waloos ta'u danda'a. Falmiin dantaa garuu uumamaan falmii walooti.

Gurmaa'insa qaamolee falmii hojii hiikanii sirnoota gurguddoo sadi jalatti qooduun ni dand'ama.¹⁹⁶ Kunis:

- i. Kan qaamolee hariiroo hojii bulchaniin raawwatu (Ministrial or Departmental)
- ii. Kan qaama of danda'ee seeraan dhaabbateen raawwatu (Independent organ)
- iii. Kan qaamoleen adda addaa hirachuun raawwatan (sharred arrangements)

Inni duraa hiikaa falmii hojii qaama mootummaa hariiroo hojii bulchu jalatti raawwatu dha. Adeemsa kana keessatti irra caalmaan wal taasisuu fi araarsutu hojii irra oola. Inni lammaffaa qaama of danda'ee seeraan dhaabbachuu falmii hojii hiiku dha. caaseffamni akkanaa yeroo baay'ee maqaa komishinii, Abbaa Taayitaa, Boordii fi kanneen fakkataniin beekama. Adeemsa kana keessattis maloonni falmii hiikuuf oolan hundi kan hojiirra oolan ta'a. Caaseffama isa sadaffaa keessatti qaamoleen mootummaa adda addaa fi qaamni of danda'ee falmii hiikuuf dhaabbate kan itti aangoo qooddatanii dha. Caaseffama kana keessatti qaamoleen dhuunfaa illee haalli gahee wal dhabdee hiikuuf qooda itti qabaatan ni jira. Caaseffamni qaamolee falmii

¹⁹⁶ Labor dispute systems, guidelines for improved performance, International Training Centre of the International Labor Organization, Turin, 2013. Pp.28

hiikanii kan biyya keenyaa gosa sadaffaa jalatti kan kufu ta'uu ni hubatama. Itti aansuu LHH jalatti wa'ee falmii hojii fi akkaataa itti bulu haa ilaallu.

6.2 Akkataa Bulchiinsa Falmii Hojii LHH

i. Hiikaa fi Gosoota Falmii

LHH falmii hojiitiif hiikaa kennee jira. Kanaanis falmiin hojii jechuun falmii seera ykn, waliigaltee gamtaa, dambii hojii ykn waliigaltee hojii bu'ureeffachuun akkasumsa yeroo marii gamtaa ykn waliigaltee gamtaa waliin dhimmota wal qabatan irratti hojjetaa fi hojjechiisaa ykn waldaa hojjetaa fi hojjechiisaa gidduutti uumamanii dha.¹⁹⁷ LHH jalatti falmiin gosa lama akka eerame hubachuun ni danda'ama. Kunis falmii dhuunfaa fi walooti.¹⁹⁸ Falmii dhuunfaa kanneen jedhaman:

- Hojii irraa arii'uu dabalatee falmii tarkaanfii naamusaa,
- Gaafilee addan citiinsa waliigaltee hojii booda dhufan,
- Gaafilee sa'atii hojii, kanfaltii adda addaa, heyyamaa fi boqonnaa ilaallatan,
- Gaaffilee waraqaa ragaa muuxannoo fi qulqullinaan wal qabatan,
- Falmii kanafaltii miidhaa hojii, guddina sadarkaa, jijjirraa, leenjii fi kkf
- Falmii balleessa fi dambii darbuu tumaalee LHH kwt.184 fi itti aansee jiran irra darbuu ilaachisee dhiyaatu akka ta'n kwt.139 irraa ni hubatama.

Gama biraatiin immoo, falmii gamtaa kanneen jedhaman kanneen akka:

- Falmii akkaataa murteessa mindaa fi faayidaalee biroo waliigaltee gamtaatiin ykn dambii hojiitiin hin murtoofnee
- Falmii akkataa haalota hojii haaraa hundeessuu irratti ka'u
- Falmii waliigaltee gamtaa taasisuu,, fooyyessuu, turtii yeroo isaa fi haquun wal qabatu

¹⁹⁷ LHH kwt.137(3)

¹⁹⁸ LHH kwt.138 fi kwt.143

- Falmii akkataa hiikaa tumaalee waliigaltee gamtaa fi dambii hojii bu'uura LHH bu'ureeffachuuun bahan irratti ka'u
- Falmii sirana guddinaa fi qaxarrii hojjetaa irratti ka'u
- Dambii hojjechiisaan sirna guddinaa, jijiirraa fi leenjii raawwachiisuuf baase irratti falmii dhiyaatu
- Dhimmoota hojjetoota akka waliigalaa fi jirenya dhaabbatichaa ilaallatan
- Falmii hojjetaa hojii irraa hir'isuu waliin wal qabatu akka ta'an ni hubatama.

Labsichi qaamolee fi maloota falmiin hojii itti hiikamus teechisee jira. Maloota falmiin hojii itti hiikkatu kan labsichi kaa'e akka waliigalaatti lamatti quoduun ilaaluu ni dand'ama. Isaanis maloota idilee fi kanneen filannooti. Labsicha keessatti malli idilee qaamolee mootummaa (Mana Murtii fi Boordii Murteessaa Dhimma hojjetaa fi hojjechissa) tiin kan hojiirra oolan yoo ta'u malli kun adda durummaan falmii bitaa mirgaa dhanga'uun murtii dhumaan kennuu dha. Malli filannoo immoo, qaamolee falmii hojii hiikan hedduu biratti kan hojiirra oolan ta'ee falmii ka'uuf bitaa mirga wal taasisuu ykn araarsuun kan xumuramu dha. LHH keessatti qaamoleen falmii hojii hiikuuf aangoo qaban Mana murtii¹⁹⁹, Boordii Murteessaa Dhimma Hojjetaa fi Hojjechiisaa²⁰⁰, qaamolee hariiroo hojii bulchan (Waajjira/Biirroo DhHH ykn MDhHH)²⁰¹, Hojjetaa fi Hojjechiisaa ykn Waldaawan isaanii²⁰² fi Qaamolee dhuunfaa hojii wal taasisuu ykn araarsuu irratti bobba'an²⁰³ akka ta'e ni hubatama. Itti aansuun aangoo fi adeemsa hiikaa falmii qaamolee kanneeni haa ilaallu.

a) Mana Murtii

Falmii hojii hiikuu keessatti aangoon Manneen murtii LHH kwt.139, 140 fi 144 jalatti tarreeffamee jira. Akkuma olitti ibsame dhaddachi falmii hojii Manneen murtii sadarkaa jalqabaa dhimmota falmii dhuunfaa kwt.139 jalatti ibsaman ilaalee murtii kennuuf aangoo qabu. Manneen murtii sadarkaa jalqabaa yommuu jedhamus akka Naannoo Oromiyaatti mannee mana murtii yommuu ta'u akka federaalatti immoo, mana murtii sadarkaa jalqabaa federaalaa jechuu dha.

¹⁹⁹ LHH kwt.138 fi kwt.139

²⁰⁰ LHH kwt.143

²⁰¹ LHH kwt.142

²⁰² LHH kwt.141

²⁰³ LHH kwt.144

Dhimmoota dhaddacha falmii hojii manneen murtii Aanaatti dhiyaatan ilaalchisee Dhaabbileen hojjechiistotaa tokko tokko '*nuti dhaabbata misoomaa mootummaa federaalaati*'. ykn '*federaalatu heyyama nuuf kenne*' mormii jedhu yommuu kaasan ni mul'ata. Haa ta'u malee, dhaabbata naannoo Oromiyaa keessa hojjetu yoo ta'e dhimma hojjetaa fi hojjechiisaa keessatti falmii dhuunfaa jaarmiyaa kamuu ilaallatu keessummeessuuf aangoon kan kenname dhaddacha falmii hojii Mana Murtii Aanati. Dhaddachi hojii Mana Murtii kun dhimma dhiyaateef irratti guyyaa 60 keessatti murtii kennuu qaba.

Gama biraan Manneen murtii (kan Naannoo ykn kan Federaalaa) oliyyannoo dhanga'an immoo, aangoo akkamii akka qaban labsicha keewwata 140 jalatti caqasamee jira. Kunis:

- Murtii Manneen murtii sadarkaa duraan murtaa'e
- Mormii aangoo irratti dhiyaatu
- LHH bu'uura kwt. 123 tiin murtii waajirri/Biiroon/Ministeerri DhHH dhimma galmeessa waldaa hojjetootaa irratti kennu illaalchisee mormii oliyyannoo dhiyaatu
- Bu'uura kwt.180(1)tiin ajaja to'ataan haala hojii kenne komachuun oliyyannoo dhiyaatu
- Bu'uura kwt.20(3)tiin ajaja waajirri/biiroon/ministeerri DhHH kennee komachuun oliyyannoo dhiyaatu
- Bu'uura LHH kwt.122 (2)tiin gaaffii waldaa haquuf dhiyaatu, bu'uura LHH kwt.155'tiin murtii boorddin kennee irratti oliyyannoo ijoo seeraa irratti dhiyaatu faa dha.

Bu'uura labsii haqame lakk.377/96'tiin sadarkaa naannootti murtii BMDhHH kennaat ture ijoo dubbii irratti oliyyannoonaan dhiyaataa kan ture dhaddacha falmii hojii Mana murtii Waliigalaan Oromiyaatiif ture. Kunis labsicha kwt. 140(1) jalatti oliyyannoonaan dhiyaatu Mana murtii Oliyyannoo dhanga'u kan federaalaaf waan jedhuuf sana immoo bakka bu'ummaan kan ilaalu Mana murtii waliigala Oromiyaa waan tureefi dha. Haa ta'u malee, labsii haraa kana kwt.140(1)g irraa akka hubatamu oliyyannoonaan dhimma kan irratti dhiyaatu MMOTiin akka ilaalamu taasifamee jira. Manneen murtii oliyyannoo ilaalan dhimma dhiyaateef guyyaa iyyannoonaan dhiyaateef irraa kaasee guyyaa 30 keessatti murtii laachuu qabu. Murtiin manneen murtii kanneenin kennamus kan dhumaat ta'a. Kana jechuun murtii dhimmoota kanneen irratti manneen

murtii kanaan kennname ilaalchisee qaamni komate carraan ijibbaataa malee kan oliyyannoo biraa hin hin qabaatu jechuu dha.

Aangoo Manneen murtii ilaalchisee yeroo baay'ee qabxiin falmisiisaa ta'u gosoota falmii hojii addaan baasu dha. Kunis falmii hojii dhuunfaa fi waloo adda baasuun kanneen dhuunfaa gara mana murtii fiduu irratti hanqinni akka jiru ni hubatama. Gama kanaan walxaxiinsa uumama falmii irraa kan ka'e falmii dhuunfaa fi waloo adda baasuun mataa isaatiin rakkisaa ta'uun ni hubatama. Dhimmi guddaan hubatamuu qabu garuu falmiin tokko kan dhuunfaa ykn kan waloo jedhamuuf baay'inni hojjetoota falmiitti hirmaatanii dhimma murteessaa miti. Falmii kanneen adda baasnee hubachuuf tumaalee LHH kwt.139, kwt.140 fi kwt.143 hubachuun ni gargaara. Dhimmoonni kwt.139-140 jalatti eeraman falmii dhuunfaa akka ta'an ni hubatama. Kanneen kwt.143 jalatti ibsaman immoo, dhimmoota falmii walootiin wal qabatani dha. Hundaa ol garuu falmii hojii kan dhuunfaa ykn kan waloo jennee quodouuf kan gargaaru dhiibbaa bu'aan falmii sanaa dantaa hojjetaa falmii keessa jiranii fi hin jirree irratti qabu ilaalcha keessa galchuudhani. Falmii hojii kan dhuunfaa kan ta'u bu'aan falmichaa mirga hojjetaa sana bira kan hin dabarre yoo ta'ee dha. Gama biraan immoo bu'aan falmii hojii hojjetoota warra falmicha keessatti hirmaatan irra darbee dantaa fi mirga waliinii hojjetootaa biroo irratti dhiibbaa kan fidu yoo ta'e falmii hojii waloo ta'a.

Dhimma kana ilaalchisee Dhaddachi Ijibbaataa MMWF murtiwwan tumaalee kanneen ibsuuf oolaan adda addaa dabarsaa tureera. Kanneen keessaa murtiin jiildii 1^{ffaa} lakk.G 18180²⁰⁴ ta'e irratti kenne akka ijootti caqasama. Dhimma galmicha keessatti ilaalamka'uumsi isaa gamtaan hojjetootaa tarkaanfii hojjetoota hojii irraa hir'isuuf hojjechiisaan fudhatame mormuun boordiirratti himata dhiheesse dha. Boordiin murtii kenneen gochaan hojjetaa hir'isuu gaggeeffame adeemsa seeraan kaa'ame hin hordofne jechuun hojjetootni gara hojiitti akka deebi'aniif murteessera. Manni Murtii Ol'aanaa Federaalaa oliyyannoona dhimma kana ilaalee murtii kenneen boordiin dhimma kana ilaaluuf aangoo hin qabu jechuun murticha haqeera. Dhaddachi Ijibbaataa immoo dhimmicha dhiheessisee "...falmii hojii waliinii jechuun falmii dantaa fi mirga waliinii hojjetootaa irratti dhiibbaa fidu yoo ta'u falmiin hojii dhuunfaa immoo

²⁰⁴Gamttaa Hojjetootaa Warshaa Uffata Qorraa KK fi Warshaa Uffata Qorraa KK,Dh/I/MMWF, Lakk G 18180.

falmii dantaa fi mirga waliinii hojjettootaa irratti dhiibbaa hin fidne dha'' xinxaala jedhu kaa'ee jira. Dhimma kana keessatti, hojjetaa hojii irraa hir'isuun dhimma hojjettoota hunda tilmaama keessa galchuun akkaataa seeraan raawwatamu waan ta'eef falmii hojii waliinii ta'a. Kana irraa ka'uun dhaddachi ijibbaataas boordiin dhimma kana ilaaluuf aangoo qaba jedheera.

Dhimmaa biraan keessatti immoo, DhIMMWf falmii ilaale keessatti himattuun hojjettu dhaabbata himatamaa taatee tokko dura dhukubsattee heyyama booda immoo, da'uun heyyama da'uumsaa irra otoo jirtu hojjechiisaan raawwiin hojii kee gadi bu'aa dha jechuu seeraan ala hojiirraa na hir'iseera jechuun beenyaa fi kanfaltiwwan adda addaa gaafachuun himata ishee BMDhHHtif dhiyeeffatti. Hojjechiisaan falmii adda addaa kan dhiyeesse yoo ta'u kanneen keessaa falmiin kun falmii dhuunfaa waan ta'eef BMDhHH aangoo hin qabu kan jedhu isa ijoo dha. Boordichis gaggeessaan raawwatame seeraan ala jechuun beenyaa fi kanfaltiin adda addaa akka kanfalamuuf murteesseera. Dhaabbanni hojjechiisaa murtee kana mormuun MMWO'tti oliyyannoo fudhatus manni murtichaa murtii jalaa cimseera. Kanumaan dhaabbatichi iyyannoo gara DhIMMWf 'tiif dhiyeesse. Dhaddachichi hojjettuu hayyama dhibee fi da'uumsa irra turte otoo hin hojjetin raawwiin kee gadi bu'aadha jechuun hojiirraa hir'isuun sirrii moo miti? Falmichi kan dhuunfaa moo kan walooti? Fi ijoo biroo qabatee xinxaalee jira. Kanumaan falmii kana irraa hojjechiisaan hojjetaa hojiirra hin turre madaaluuf sirna kan diriirsate ta'uu, kun immoo hojjettuu kan irra darbuun mirga hojjetoota biraan irratti illee dhiibbaa akan qabu ta'uu ibsuun falmichi kan walooti jechuun muree kennee jira. Kanaafis, BMDhHH dhaabbataan aangoo qaba jechuun murteessee jira.²⁰⁵

Dhimmi biraan falmii dhuunfaa fi waloo ta'uun isaa falmisiisaa ta'e waa'ee guddina sadarkaa ykn gita hojii waliin wal qabatuu dha. Dhimma kan ilaachisuun DhIMMWf murtiilee adda addaa kennee jira.

Dhimma 50ffaa

Hojjetaa dhaabbata hojjechiisa ture tokko iddo gita haaraa irratti hojjetoota biraan waliin dorgomee darbus hojjechisaan na ramaduu waan dideef gitan dorgommiin argadhe kun akka naaf kennamu naaf haa murtaa'u jechuun BMDhHH'tti himata dhiyeessa. Hojjechiisaan gama isaatiin mormii sadarkaa duraa fi ijoo dubbii irratti dhiyeessee jira. Kanumaan dhimmichi falmii hojii

²⁰⁵ Dhaabbta Tola oolaa Daa'immanii fi Maatii Boosat fi Alam Shimalis murtii DhIMMWf lakk.151474 jild.22

dhuunfaa waan ta'eef aangoon murtii kennuu kan mana murtii malee kan boordii miti. Ijoo dubbii irratti immoo, gita jedhame bu'uura waliigaltee gamtaa fi dambii hojii dhaabbatichaatiin bu'aa dorgammii hoogganaan waan hin mirkaneessiniif haqamee jira waan ta'eef gaaffiin hojjetichaa fudhatama hin qabu jechuun falmee jira. BMDhHH falmii bitaa mirgaa dhanga'uun mormii dhaabbata hojjechiisaa kufaa gochuun gitni hojii hojjetichaaf akka kennamu murteessee jira. Dhaabbati hojjechiisaa murticha mormuun oliyyannoo MMWO 'tti fudhatus murtiin jalaa cimeera. Kanumaan dhaabbatichi DhIMMWF iyyannoo dhiyeessee dhaddachi ijibaatas bitaaf mirga eraga wal falmisiisee booda murtiiwan dhaddachichaan kanaan dura kennaman eeruun gaaffiin gitni dorgommiin argadhe naaf haa kennamu jedhu falmii hojii dhuunfaati. Boordiin dhimmicha ilaaluuf aangoo hin qabu jechuun murteessee jira.²⁰⁶

Dhimma 51ffaa

Dhimma biraatiin immoo, hojjetaan gita hojii waardiyummaa irra hojjetaa ture tokko beeksisa qacarrii gita hojii suphaa meeshaalee sibiilaa irratti hojjechiisaan baase mormee bu'uura waliigalteen gamtaa dhaabbaticha dursi hojjetaa keessaaf akka kennamu akeekuun beeksisi hojjetaa alaa qacaruuf bahe haqamee inni qabxii gahuumsa %54 waan qabuuf gitichi akka isaa kennumu gaafachuun mana murtiitti himata. Hojjechiisaan gama isaatiin mormii sadarkaa duraa fi ijoo dubbii irratti falmii dhiyeessee jira. Kanumaan dhimmichi falmii hojii waloo waan ta'eef manni murtii aangoo hin qabu jechuun falmeera. Ijoo dubbii irratti immoo, beeksisa alaa baasuun dura hojjetichaaf carraan kennamee hojjetichi gita kana irratti ramaduuuf qormaata kennameef akkaataa waliigalteen gamtaa gaafatuun qoramaata gochaa %60 galmeessisuun otoo irraa eegamu, %38 waan galmeessiseef gita kanatti ramaduu hin dandeenye kanaaf gaaffiin hojjetaa kufaa akka ta'u jechuun falmee jira. Manni murtii sadarkaa duraa hojjetaan gita kanaaf gahuumsa qabaachuu ragaadhaan hin mirkaneessine hojjechiisaan garuu hojjetichi gahuumsa akka hin qabne waan mirkaneesseef jechuun himata hojjetaa kufaa godhee jira. Manni murtii olaanaa oliyyannoo hojjetaa dhanga'e immoo, hojjetaan qabxii darbiinsa %50 ol kan fide waan ta'eef beeksisi bahe haqamee gitni hojichaa hojjetaaf akka kennamu jechuun murteessee jira. Hojjechiisaan murtii kana mormuun iyyannoo DhIMMWF dhiyeesen dhaddachi ijibaataa falmichi waliigaltee gamtaa fi dambii raawwii guddina sadarkaa dhaabbatichaan kan wal qabatu,

²⁰⁶ Waldaa Gogaa Itoophiyaa fi Tasfaayee Hayilee murtii DhIMMWF lakk.G 52600 Jild.10

kun immoo dantaa hojjetoota biroo irratti dhiibbaa kan qabu waan ta'eef falmii hojii walooti. Kanaaf manni murtii dhimma kana ilaaluuf aangoo hin qabu jechuun murteessee jira.²⁰⁷

- Falmii fi murtii dhimmoota olitti DhIMMWF ‘tiin ilaalaman kanneen haala kamiin hubattu?

Guddinaa fi gita hojii ilaalcissee dhimmi dhiyaatu kan dhuunfaa ykn kan waloo jechuuf uumama dhimmichaa fi falmiiwan ka'an ilaaluun barbaachisaa dha. Dhimmi falmii kaase mirga dursee argame (guddina argadhee, gita hojii kana irratti ramadamee fi kkf kan jedhu) yoo ta'e carraan falmii hojii dhuunfaa ta'uu isaa bal'aa dha. Gama biraan immoo, dhimmi falmiin irratti ka'e mirga ykn dantaa gara fuulduraa (guddinni, daballiin mindaa naaf haa kennamu fi kkf) argamu yoo ta'e immoo, falmichi gara falmii waloo ta'ee adeema. Kana keessatti falmiin bitaa mirgi kaasan dhimmicha murteessuuf hiikaa LHH, waliigaltee gamtaa ykn dambii hojii dantaa fi mirga hojjetoota biroo irratti dhiibbaa qabu kan hordofsiisu taanan falmichi falmii waloo ta'uun isaa dirqama. Haaluma walfakkaatuun dhimmoonni akka jijirraa, leenjii fi kkf falmii dhuunfaas kan waloos ta'uuf carraa qabu. Fakkeenyaaaf, LHH haaraa jalatti dhimmi guddinaa, jijirraa, leenjii fi kkf falmii hojii dhuunfaa ta'uun kwt.139(1)e jalatti tarreefamanii jiru. Dhiimmoonumi wal fakktaan immoo, haala itti falmii waloo ta'uu danda'an kwt.143 jalaa hubachuun ni danda'ama. Kunis dhimmoonni kunneen falmii waloo kan ta'an falmiin ykn komiin dhiyaate akkaataa ykn adeemsa murtii mirgota kanneen irratti kennname irratti kan xiyyefatu yoo ta'ee dha. Kanaaf, qaamoleen falmii dhanga'uun murtii kennuuf aangoo qaban dhimmoota kanneen ilaalcha keessa galchuun falmii aangoo irratti qaban keessummeessuu qabu.

b) Boordii Murteessaa Dhimma Hojjetaa fi Hojjechiisaa

Qaamolee falmii hojii fi wal dhibdee hojjetaa fi hojjechiisaa gidduutti ka'u ilaaluun furmaata kennan keessaa inni biraan Boordii Murteessaa Dhimma Hojjetaa fi Hojjechiisaa (BMDhHH) ti. Bu'uura LHH'tiin Boordiin gosa lama, dhaabbataa (permanent) fi kan yeroo (adhock)

²⁰⁷ Baankii Daladala Itoophiyaa fi Qixxeessaa Gabree murtii DhIMMWF lakk.G 48111 jild.10

dhaabbachuu danda'a.²⁰⁸ Sadarkaa naannoleetti akkuma barbaachisummaa isaatti BMDhHH dhaabbataan tokkoo fi isaa ol ni hundeffama. Sadarkaa Federaalatti immoo, BMDhHH dhaabbtaan tokko falmii waloo dhaabbilee misoomaa mootummaa federaalaa keessatti ka'u ilaaluuf ni dhaabbata.

Bifuma walfakkaatuun akkaataa barbaachisummaa isaatti BMDhHH yeroo (adhock board) dhaabbilee tajaajila baay'ee barbaachisaa uummataaf kennan kessatti waldhabpii mindaa fi faayidaawan hoijettootaa ilaalchisee uumaman akka ilaaluuf sadarkaa federaalaa (Bulchiinsota magaalaa Finfinnee fi Dirre Dhawaa) fi naannoleetti hundaa'uu danda'a.²⁰⁹

Gurmaa'insa ilaalchisee miseensotni BMDhHH eenu faa ta'uu akka qaban labsichi kaa'ee jira. Kanumaan walitti qabaa tokko, dhimma hojjetaa fi hojjechiisaa irratti namoota muuxannoo fi ogummaa qaban lama, waldaalee hojjetaa fi waldaalee hojjechiisaa irraa namoota bakka buufaman lama lama qaba. Kana malees, boordichi waldaalee hojjetaa fi waldaalee hojjechiisaa irraa namoota tokko tokko miseensa eeggatoota ta'an ni qabaata. Walitti-qabaan boordichaa fi miseensotni dhimma hojjetaa fi hojjechiisaa irratti muuxannoo fi ogummaa qaban lamaan kan bakka buufaman qaama akka naannootti seerota hojjechiisaa raawwachiisu, Biiroo DhHH'tiin yoo ta'u, miseensotni waldaa hojjetaa fi hojjechiisaa irraa bakka buufaman immoo waldaa sagalee hojjetaa hedduu bakka bu'u irraayi.²¹⁰

Boordichi walgahii isaa gaggeessuuf miseensotni isaa afur argamuu kan qaban yoo ta'u, dabalataanis hojjetaa fi hojjechiisaa kan bakka bu'an yoo xiqlaate miseensi tokko tokko argamuu qabu.²¹¹ Turtiin yeroo miseensota boordichaa wagga sadi yoo ta'u, ejensichi miseensota hojicha irratti dhibaa'an ykn gochaa seeraan alaa raawwatan kaasee miseensa biraan bakka buusuu danda'a.²¹²

Boordii dhaabbataan falmiiwan hojji waliinii (collective labour dispute) ta'an ilaaluuf aangoo kan qabu yoo ta'u isaan keessaas: falmiiwan waliigaltee waliinii taasisuu, haaromsuu ykn

²⁰⁸Labsii HH, kwt 145

²⁰⁹Labsii HH, kwt 145(2)

²¹⁰Labsii HH, kwt 146 (1) fi (2).

²¹¹Labsii HH, kwt 147 (3)

²¹²Labsii HH, kwt 146 (5) fi (6)

haquu waliin walqabatan, tumaa labsii HH ykn waliigaltee waliinii hiikuu irratti falmii ka'u, adeemsa qacarrii, guddina hojjetaa, jijiirraa, falmii mirgaa ykn faayidaa hojjetattoota baay'ee irratti dhiibbaa qabu, humna hojii hir'isuu, gochaa seeraan ala hojii dhaabuu ykn cufuu hojjetattoota ykn hojjechiistotaan raawwatamuu fi kkf ilaaluun murtii kennuu danda'a.²¹³ Haa ta'u malee, dhimmoota mindaa fi faayidaa waliigaltee gamtaatiin hin murtoofne ilaachisee falmiin yoo ka'e aangoo dhimmicha ilaalee waltaasisuu ykn murteessuu kan qabu BMDhHH kan yeroo (Adhock Board) dha.²¹⁴

Adeemsa falmii dhanga'uu fi murtii kennuu Boordii bu'uura kwt 149-153'tiin kan raawwatu ta'a. Boordii seera adeemsaa fi ragaa mataa isaa tumachuun ni danda'a. Kan hin tumannee taanaan falmiin Boordiin gaggeefamu bu'uura seera deemsa falmii hariiroo hawaasaatiin kan bulu ta'a. Boordiin falmiilee dhiyaatan hanga danda'ameen waliigaltee fi araaraan akka xumuramu yaalii gochuun qaba. Dhimmichi araaraan kan hin xumuramne taanaan falmii idileetiin ilaaluun murtii kenna. Adeemsa falmii keessatti boordiin mirgi dhanga'amuu fi bakka bu'aan falmachuu falmitootaa eeguu qaba. Falmiinis hanga danda'ameen dhaddacha banaan ta'uutu irraa eegama. Haa ta'u malee, boordiin falmiilee dhiyaataniif furmaata yommuu kennu seerota ijoo (substantive) seerota adeemsaa fi ragaa hordofuu osoo hin barbaachisiin dhimma dhiyaateef qofa ilaaluun murtii kennu akka danda'u aangeffameera. Adeemsa falmii keessatti dhimma falmitootaa qofa irratti osoo hin murtaa'iin falmichaan walqabatee dantaa hawaasaa kabachiisuu fi haqa argamsiisuuf mootummaan falmii keessa akka galu gochuun danda'a. Murtii fi ajajni boordichaa sagalee caalmaan kan darbu ta'ee akkuma murtii ykn ajaja Mana murtii hariiroo hawwasaatiin kennametti ilaalamia.

Boordiwwaan kunneen dhimmoota falmiif dhiyaatan qulqulleessuuf ragaa ykn odeeaffannoo barbaachisaa ta'e qaama barbaadan irraa waamuun ykn iddo hojii deemuun qorachuu danda'u. Adeemsa haqa laachuu keessattii qaamoleen mootummaa gargaarsa barbaachisaa ta'e boordichaaf gochuun qabu. Fakkeenyaaf ajaja ykn murtii boordichaan darbe akka raawwatuuf ykn

²¹³Labsii HH, kwt.143 fi kwt.148

²¹⁴LHH kwt.148(2)

raawwachiisuuf poolisii ajajuu danda'u. Boordiin qaama aangoo Abbaa seerummaa qabu waan ta'eef gochoota ajaja ykn murtii boordichaa diduu fi yakkoota boardi irratti raawwataman ofuma isaa adabuu danda'a. Murtii boordiin kennamu ilaachisee qaamni komatu ji'a tokko keessatti ijoo seeraa qofa irratti MMOtiif mirga ol'iyyannoo dhiyeffachuu qaba. Kanaan ala murtichi hatattamaan kan raawwatamu ta'a. Murtiin boordichaan kenname haala hojii waliin kan walqabatu taanaan akka waliigaltee hojjetaa fi hojjechiisaa waliin taasifameetti ilaalamee kan sirreffamuu fi hojiiras kan oolu ta'a.

c) *Qaamolee Hariiroo Hojii Bulchan*

Qaamoleen hariiroo hojii bulchan sadarkaa Aaanaa fi Godinaatti waajjiraalee DhHH, sadarkaa naannootti Biirroo DhHH akkasumas sadarkaa federaalatti Ministeerrii DhHH falmii hojii keessatti ka'u ilaaluun qaamolee wal falman wal taasisuu ykn araarsuuf aangoon kennameefii jira.²¹⁵ Qaamoleen kunneen dhimmoota falmiin waloo irratti ka'an ilaachisee wal taasisaa ramaduun gareewan wal dhaban wal taasisuun ykn araarsuun falmii isaanii akka fixatan gargaaruu qabu. wal taasisaan haala kanaan ramadames mala danda'me fayyadamuun guyyoota 30 keessatti garee wal dhaban wal taasisuuf tattaafachuu qaba. Haa ta'u malee, haala kanaan wal taasisuu ykn araarsuu kan hin dandeenye yoo ta'e kanuma ibsuun yaada isaa waliin qaama dhimmi ilaalu beeksisuu qaba. Garagalcha gabaasa isaas wal falmitootaafis kennuu qaba. Itti aansuun gareen wal falman dhimma isaanii akkuma haala isaatti gara BMDhHH (dhaabtaa ykn yeroo) tti geessuun furmaata akka argatu gochuu danda'u.

d) *Qaamolee Dhuunfaa Falmii Hojii Hiikan*

LHH akkataa qaamoleen dhuunfaa falmii hojjetaa fi hojjechiisaa furuu keessatti hirmaatan kaa'ee jira.²¹⁶ Keesumattuu bu'uura seera hariiroo hawaasaa kwt.3318 fi itti aananiitiin hojjetaa fi hojjechiisaan falmii dhuunfaas haa ta'u falmii waloo qaama sadaffaa filataniif dhiyeessuun fala argachuu danda'u. Kunis qaamni sadaffaan kun akka wal taasisu ykn dhimma isaanii ilaalee

²¹⁵ LHH kwt.143

²¹⁶ LHH kwt.144

murtii akka kenu ta'uu danda'a. Wal taasisuu hin dandeenye taanan qaamoleen wal falaman dhimma isaanii gara BMDhHH ykn Mana murtii geessuun fala argachuu danda'u. Qaamni kun dhimma falmii ilaaluun murtii akka kennuuf falmitootni kan irratti waliigalan taanan garuu murtiin qaamni kun kenu akka murtiitti qaamni aangoo qabu murteesetti ilaalamwaan ta'eef wal falmitootni murtii kana irratti komii qaban komii isaanii BMDhHH ykn Mana murtiif kan dhiyeeffatu ta'a.²¹⁷

e) *Marii Hawaasummaa Hojjetaa fi Hojjechiisaa ykn Waldaa Isaanitiin ta'u*

Adeemsa wal dhabdeen iddo hojii ittiin to'atam ykn hiikamu keessa kan bira marii hawaasummaa hojjetaa, hojjechiisaa ykn waldaalee isaan lamanii hirmaachisu dha. Mariin hawaasummaa tarsimoo diingdee ykn hawaasummaa irratti dantaa waloo eegsisuuf adeemsa waliin mari'anna, wal ta'uu fi odeeaffannoo wal jijiruu hojjetoota, hojjechiisaa ykn waldaalee isaanii fi mootummaa gidduutti ta'uu dha. Mariin hawaasummaa marii gar-lamee (hojjetaa/waldaa hojjetaa fi hojjechiisaa/waldaa hojjechiisaa gidduutti) ykn marii gar-sadee mootummaa dabachuun raawwatu ta'uu danda'a. Kaayyoon guddaan marii hawaasummaa hojjetaa fi hojjechiisaa ykn waldaalee isaanii gidduutti miira waliigaltee uumuudhaan rakkolee diingdee fi hawaasummaa iddo hojiitti uumaman hiikuu dha. Gama kanaan Konveenshinii Dhaabbata Hojii Idil Addunyaatiin ALA bara 1976 bahe konveenshiniin lakk.144 adeemsa marii hawaasummaa gar-sadee qajeechuudhaaf gahee olaanaa qaba. Itoophiyaanis konveenshini kana mallatteessitee jirti.

6.3 Dirqama Mirkaneessuu

Koonveenshinii ILO c158 keessatti waliigalteen hojii yeroo addaan citu seera-qabeessummaa isaa hubachiisuun dirqama hojjechiisaa ta'uu ibseera. Dhimma kanarratti qajeeltoon seeraa hojiirra ooluu qabu qajeeltoo "reverse burden of proof" jedhamu ta'uu akka qabu hayyootni ni

²¹⁷ LHH kwt.144(2)

ibsu.²¹⁸ Garuu hariiroon hojii jiraachuun gama hojjechiisaan yoo waakkatame ykn hariiroon hojichaa uwvisa LHH ala ta'uun falmisiisaa yoo ta'e dhimma kana hubachiisuun dirqama hojjetaa ta'a. Gama biraatiin, falmii loogii hojii hubachiisuu keessattis loogiin haala ifa hin taaneen kan rawwatamuu fi ragaan hedduun harka hojjechiisaatti qofa kan argamu waan ta'eef namni miidhame ykn himatu ragaa dhiyyeessee hubachiisuun mirga isaa kabachiifachuuf ni rakkata.²¹⁹ Rakkoo kana hir'isuuf, biyyoonni hedduun loogii hojii keessatti hojjetaa mudatu dirqamni hubachiisuu hojjetaa irraa gara hojjechiisaakka naanna'u seerota dandeessisan baasaniiru. Haala kanaan, namni loogiin irratti raawwatamuu komatu, jiraachuu ykn raawwatamuu loogii kanaa ibsuuf, dhimmoota ka'uumsaaf ta'an (*plausible or prima facie case of discrimination*) akka hubachiisu, himatamaan garuu, dhimmi jedhame loogii akka hin uumne ykn uumuu akka hin dandeneye hubachiisu akka qabu seeraan dirqama irra kaa'u. Biyyoonni akka, Siwuzarlaand, Jarman, Xaaliyaanii fi Faransaay seerota dirqama kana kaa'an qabu.²²⁰

Akka Biyya keenyaatti dhimma hojjetaa fi hojjechiisa keessatti falmiilee adda addaa dhiyaatan keessatti dirqamni mirkaneessuu garee kam irratti akka kufu tumaan ifatuu ibsu hin jiru.

DhIMMWF dhimmoota dirqama mirkaneessuutiin wal qabatan ifa gochuuf murtilee adda addaa kennee jira. Haaluma kanaan waliigalteen hojii adda cituu hubachiisuuf qaamni dirqama mirkaneessuu qabu hojjetaa akka ta'e teechiseera.²²¹ Ta'us, hojjetaan tokko waliigalteen isaa kan addaan cite ta'uu mirkaneessuuf xalaya kennameef ykn ragaa barreffamaa biraa dhiyeessuuf hin dirqamu. Afaaniin kan gaggeeffame yoo ta'e ragaa namaa dhiyeessuun, gochaadhaan (by conduct) kan gaggeeffame yoo ta'e gochaan gaggeeffameera jechuuf ragaa dandeessisu agarsiisu qaba. Fakkeenyaaaf dhimma qabatamaa DhIMMWF'tti dhiyaatee murtii argate tokko²²² keessatti hojjetaan barsiisaa koollejji ta'e waliigalteen kiyya seeraan ala addaan citeera jedhee yoo himatu hojjechiisaan garuu hojjetaa kana hin gaggeessine jedheera. Hojjetaanis mindaan irraa dhaabachuu fi koorsiin barsiisu kan hin kennamneef ta'uu fi sababa kun ta'eefis iyyata barreffamaan dhaabbata hojjechiisa yoo gaafatellee deebiin argate akka hin jirre ibseera. Hojjechiisaanis hojjetaan ofiif guyyoota 5 ol hojiirraa kan hafe ta'uu fi waliigalteen isaa sababa

²¹⁸Mehari Redai,Employment and Labor Law, Teaching Material ,2009 page 46.

²¹⁹Alan Gladstone, labor Relations in Changing Environment, Walter de Gruyter, 1992,P.372

²²⁰ Special Survey on Equality in Employment and Occupation in respect of Convention No. 111, International Organization, 83rd Session 1996, pp.91

²²¹Intarpiraayizii Ijaarsa Karaa fi Riqichaa Chaayinaa Vs Girma Bushuraa, Dh/I/MMWF, Lakk G 57541, Jiildii 11ffaa.

²²²Kollejjii Niwu Genereeshinii Vs Laggesee Dassaaleny, Dh/I/MMWF, Lakk G 82091, jiildii 15ffaa.

kanaan kan adda citee fi seera-qabeessa ta'uu falmeera. Dhaddachi Ijibbaataas hojjetaan kun sababa malee mindaa isaa dhorkamuu fi hojiin kennamuufi dhabuun akka hojiirraa gaggeessameetti kan fudhachiisu dha jedheera. Erga gochaan kun irratti raawwate booda hojjetaan guyyaa 5f walitti aansee hafeera jechuun sababa hojjechiisaan dhiyeesses dhaddachi kun hin fudhatne.

Qabxiin biraan hojjetaan afaaaniin ykn gochaan hojiirraa gaggeeffame mirkaneessuu qabu qaamni hojiirraa isa gaggesse waliigaltee addaan kutuu aangoo kan qabu ta'uu isaati. Dhimma qabatamaa tokko keessatti hojjetaan seeraan ala gaggeeffame jechuun himannaan kan dhiyeesse yoo ta'ellee, DhIMMWF hojjetichi hojiirraa na gaggesse namni jedhu gaggeessaa waliigaltee hojjetaa addaan kutuuf aangoo hin qabneen ta'uun mirkanaa'eera jechuun himannaan kana kufaa taasisseera.²²³ Dhimma kana irraa kan hubatamu hojjetaan seeraan ala gaggeeffame jedhu waliigalteen hojii isaa addaan cituu qofa osoo hin taane qaama kana gochuuf aangoo qabuun ta'uus hubachiisuu qaba. Dirqama mirkaneessuutiin walqabatee qabxiin rakkisaa ta'u tokko hojjetaan fedhii kiyyaan hojiin gadi dhiisa jedhee xalayaa akkan galfadhu hojjechiisaadhaan dirqameera yeroo jedhu dirqamu isaa sadarkaa kamitti hubachiisuu qaba kan jedhu dha. Dhimma tokko keessatti hojjetaan xalayaa fedhiin hojii gadi-dhiisuu ani siif qopheesse yoo mallatteessitee malee kanfaltiin sii hin raawwatamu waan jedheef dirqiin mallatteessuu fi kanfaltii fudhachuu isaa ibsuun kan falme yoo ta'ellee, DhIMMWF hojjetaan kun xalayaa kana mallatteessuun isaa seeraan waliigaltee addaan kutuuf fedhii qabaachuu isaa ni mirkaneessa jechuun himata dhiyaate kufaa godheera.²²⁴

6.4 Darbiinsa Yeroo Falmii Hojii

i. *Yeroo gaaffiin mirgaa itti dhiyaachuu danda'u*

²²³Royal Keremela plc Vs Tsahaay Birhaanuu, Dh/I/MMWF, Lakk G 57561 fi 79212.

²²⁴Dhaabbata Ijaarsa Yootek Vs Jamaal Mahaammad, Dh/I/MMWF, Lakk G 39042.

Hojjetaan mirgoota gara garaa bu'uura labsichaatiin qabu gaafachuuf turtii yeroo seeraan teechipame keessatti himanna dhiyeessuuf dirqama qaba. Akka waliigalaatti yeroo ilaalamu turtiin darbiinsa yeroo tumaalee LHH keenya jalatti teechipaman gabaabaadha jechuun ni danda'ama. Kunis falmiin hojii nageenya industirii, oomishtummaa fi bu'a-qabeessummaa dhaabbata tokkoo irratti dhiibbaan hordofsiisu cimaa waan ta'eef hanga danda'ametti yeroo gabaabaa keessatti furmaata argachuu qabu yaada jedhu ilaalcha keessa kan galche dha. Dhimma HH keessatti haala addaan kan ibsame yoo ta'e malee gaaffii mirgaa hariiroo hojii bu'ureeffachuun dhiyaatu Waggaa tokko booda hafaa ta'a.²²⁵ Akka tumaa kanaatti, falmiiwwan hojii keessatti gaaffileen mirgaa (claims) adda addaa ka'an waggaa tokko keessatti gaafatamuu qabu. Hojjetaan hojiirraa gaggeefamuun koo seeraan ala waan ta'eef hojiitti akkan deebi'u naaf haa murtaa'u gaafii jedhu guyyaa waliigalteen addaan cite jalqabee ji'a sadi keessatti dhiyaachuu qaba. Gaaffin kanfaaltii mindaa, kanfaltii sa'aa darbaa (overtime) fi kanfaltiwwan biroo yeroo itti kanfalamuu qabuu kaasee (from date it is due) ji'a Ja'a keessatti dhiyaachuu qaba. Kana malees, kanfaltiin bifa kamiiyyuu guyyaa waliigalteen adda cite irraa jalqabee baatii 6 booda dhiyaatu darbiinsa yerootiin akka daanga'u tumaan labsii kun ni teechisa. Dhimmoota turtiin darbiinsa yeroo labsicha keessatti hin teechipamneef, darbiinsi yeroo isaanii bu'uura seerota roogummaa qaban birootiin bitama.

Dhimma 52ffaa

Himataan waardiyaa ta'uun dhaabbata himatamaa keessatti hojjetchaa kan ture ta'uu fi himatamaanis waliigaltee isaa seeraan ala addaan kutuu caqasun kanfaltii guyyoota ayyaana uummataa gaafateera. Himatamaan mormii sadarkaa duraa dhiyesseen kanfaltiin himataan gaafate darbiinsa yerootiin daanga'a jedheera. Manni murtiis guyyaan himannaan dhiyaate guyyaan ayyaana uummataa kun erga darbee baatii ja'a booda dha jechuun yeroon daanga'eera jedheera.²²⁶

- Kanfaltiin guyyaa ayyaanaa hojjetaaf kanfalamuu qabu tokko yeroon itti kanfalamuu qabu (date it is due) yoomi jedhamee fudhatamuu qaba jettu?

²²⁵ LHH kwt.163

²²⁶Getaachoo Daadhii Vs CREC, MMA Adaamaa Lakk G 79949.

Dhimma 53ffaa

Dhimma qabatamaa mana murtii aanaa Adaamaatti ilaalamme tokko²²⁷ keessatti hojjetaan muuxannoon hojii kiyyaa fi kanfaltii gara garaa naaf haa raawwatu jedhee hojjechiisaa isaa kan himate yoo ta'u, hojjechiisaanis hojjetaan kun hojiirraa gaggeeffamee himannichi baatii 11 booda kan dhiyaate waan ta'eef, darbiinsa yerootiin kufaa ta'uu qaba jechuun mormii sadarkaa duraa kaaseera. Manni murtiis gaaffii hojjetaa mormii sadarkaa duraatiin kufaa taasiseera. Manni murtichaa gaaffii hojjetaan kun kanfaltiiwan gara garaa dhiyeeffate waliin gaaffii waraqaa ragaa muuxannoo hojii isaa ilaachissee dhiyeesse baatii 6 keessatti kan daanga'u dha jechuun murteessera.

- 1) Dhimma armaan olii irratti murtii manni mutichaa kenne akkamitti ilaaltu? Gaaffiin muuxanno hojii yeroo hangamii keessatti dhiyaachuu qaba jettu?
- 2) Hojjetaa fi hojjechiisaan darbiinsa yeroo labsicha irratti ibsameen ala haala biraatiin waliigaluu ni danda'uu? Bu'aa waliigaltichi hordofsiisu kaasuun irratti mari'adhaa.

Qabxiin biraanilaallamuu qabu darbiinsa yeroo badii yakkaatiin walqabatee jiru dha. Kana jechuun dhimmoonni hariiroo hawaasaatiin walqabatan bu'uura darbiinsa yeroo seera hariiroo hawaasaatiin kan ilaalamani dha. Fakkeenyaaaf hojjetaan sababa balleessaa hojjechiisaatiin miidhaan hojii irra gahe bu'uura seera al-waliigalteen kanfaltii miidhaa kan gaafatu yoo ta'e darbiinsi yeroo isaa bu'uura tumaalee seera al-waliigalteetiin ilaalamaa.

Gama biraatiin immoo, hariiroo hojii keessatti gochootni gaafatatummaa yakkaa ykn tarkaanfii bulchiinsa hordofsiisan labsii HH keessatti ibsamani jiru.²²⁸ To'ataan haala hojii badii LHH fi dambiilee addaa addaa labsii bu'ureeffachuun bahan cabsuun dalagaman qoratee qaama aangoo qabutti himachuun adabsiisuu danda'a. Gochoota kanneen himatanii adabsiisuuf himannaan bu'uruma kwt.189'tiin guyyaa gochi jedhame raawwate irraa kaasee wagga Tokko keessatti dhiyaachuu qaba.

Qabxiit Marii

²²⁷Yohanis G/Tsedik Vs Baankii Intarnaashinaalii Birhan, MMA Adaamaa,himanna gaafa 15/2/2007 dhiyaate.

²²⁸ LHH kwt.184- 188

Hojjetaan baankii tokko maallaqa waan hir'iseef, abbaa alangaatiin himannaan irratti dhiyaateera. Innis mormiiwwan armaan gadii kaaseera.

- *Bu'uura tumaa LHH kwt 188'tiin aangoon yakka hariiroo hojii keessatti uumame himachuu to'ataa haala hojiitiif kan kennname waan ta'eef, abbaan alangaa nu himachuuf aangoo hin qabu;*
 - *Bu'uura tumaa LHH kwt 139/f/'tiin balleeatissaa ykn yakka hariiroo hojii keessatti raawwatame ilaaluuf aangoo kan qabu dhaddacha yakkaa osoo hin taanee dhaddacha falmii hojii waan ta'eef, dhaddachi kun aangoo hin qabu.*
 - *Gochi ittiin himatamne wagga lama dura kan raawwatame waan ta'eef darbiinsa yerootiin dhorkameera kan jedhanii dha.*
- Isinis mormiiwwan armaan oliitti hojjetaan kun kaase hammam bu'uura seeraa akka qabu irratti mari'adhaa.

ii. Haalota darbiinsa yeroo addaan kutanii fi bu'aa isaa

Darbiinsi yeroo labsicha keessatti ibsame sababa adda addaan gargar cituu danda'a. Dhimmootni kunis labsicha kewt 165 jalatti kanneen ibsamani dha. Isaanis:

1. Himatni qaama falmii hojii murteessuuf aangoon kennameef biratti dhiyaatee hanga murtiin dhumaan kennamutti;
2. Qaama labsicha raawwachiisuuf aangoon kennameef biratti iyyannoон dhiyaatee hanga murtiin dhumaan barreffamaan kennamutti;
3. Qaamni gaafatamummaa qabu mirga abbaa mirgaaf barreffamaan beekamtii kan kennu yoo ta'e ykn kanfaltii raawwachuu yoo jalqabe darbiinsi yeroo addaan kan citu ta'a. Haa ta'u malee, bu'uura kanaan darbiinsi yerroo si'a sadi caalaa adda cituu hin danda'u.

Dhimmoota kanaan walqabatee qabxiileen xiyyeffannooodhaan ilaalamuu qaban, hiikaa jechoota ‘*qaama falmii hojii murteessuuf aangoon kennameef*’, ‘*himannaa*’ fi ‘*murtii dhuma*’ kanneen jedhanii dha. ‘*Qaamolee falmii hojii ilaaluun murtii kennuu danda’an*’ kan jedhu eenu fa’ a dabala gaaffii jedhuuf deebii kennuuf tumaalee LHH kwt 138-156 jiran ilaaluun barbaachisaa dha. Kutaa labsichaa kana irraa akkuma hubatamu ‘*qaamoleen falmii hojii ilaaluun murtii kennuu danda’an*’ BMDhHH kan yeroo fi dhaabbii, Ministeera DhHH ykn Biirro/Waajjira DhHH Waltaasisaa hojjetaa fi hojjechiisaa akka araarsu muudame, qaama fedhii walfalmitootaan hojii araaraa akka hojjetu filatamee fi dhaddacha hojii manneen murtii idilee ta’uu danda’ a. ‘*Himannaa*’ jechuun immoo hojjetaa fi hojjechiisaan dhimmoota irratti walii hin galle keessumattuu, kanneen darbiinsa yeroon walqabatee olitti ibsaman kana irratti qaamni aangoo qabu kun ilaalee furmaata akka kennuuf gaaffii dhiyaatu dha. ‘*Murtii dhuma*’ kan jedhamus himata dhiyaate ilaaluun yaada furmaataa ykn murtii qaamolee kanaan kennamu kan agarsiisu dha. Kunis, aangoo qaama kanaaf kenname irratti hundaa’uun murtii duraa yknkan sadarkaa oliyyannoo ta’uu danda’ a. Murtii kenname irratti oliyyannoo fudhachuunis haalli itti danda’amu ni jira.

Kanaaf, dhimmi furmaata barbaacha qaamolee kana bira dhaqe qaamoleen kunneen furmaata gama isaaniitiin kennamuu danda’ u hanga kennanitti darbiinsi yeroo kan addaan citu ta’ a jechuu dha.

Qabxiin murteessaan bakka kanatti ilaallamuu qabu bu’aa addaan citiinsi darbiinsa yeroo hordofsiisu dha. Addaan citiinsi darbiinsa yeroo bu’aa maal akka hordofsiisu LHH keessatti hin ibsamne. Haa ta’u malee, seera rogummaa dhimma kana waliin qabu, seera hariiroo hawwasaa kwt 1852 yoo ilaalle, darbiinsi yeroo yommuu addaan citu deebi’ee akka haaraatti lakkaa’amuu akka jalqabu agarsiisa. Darbiinsi yeroo addaan citee irra deebiin yommuu lakkaa’amu yeroon darbiinsaa inni lammaffaan bu’uura seera hariiroo hawwasaatiin waggaan kudhan ta’ a haala jedhuun ogeessotni hiikoo yeroon kennan ni mul’ata.²²⁹

²²⁹Tsaggaayee Warqaayyoo, Moojulii Wiirtuu Leenjii Ogeessota Qaamolee Haqaa Federaalaatiin Qophaa’ e, 2000: 46.

Qabxii Marii

- Hiikoon armaan olii kun kaayyoo labsii hojjetaa fi hojjechiisaa ilaalcha keessa kan galche dha jettuu? Isin dhimma kana irratti yaada maal qabdu?

Gama biraatiin qaamni falmii hojji ilaaluuf aangoon kennameef gaaffii mirgaa darbiinsa yeroo booda dhiyaatu haala addaatiin fuudhee keessummeesuu ni danda'a.²³⁰ Kunis, falmichi sababa humnaa ol ta'eef yeroon dhiyaachuu kan hin dandeenye yoo ta'ee dha. Dhimmootni sababa humnaa olii jedhamuun labsichaan teechifamanis:

- Hojjetaan gaaffii mirgaa dhiyeeffatu kan dhukkubsate yoo ta'e;
- Sababa ajajaatiin iddo jirenyaa isaa irraa kan jijiirame yoo ta'ee fi
- Sababa waamicha biyyooleessaatiif mirga isaatti fayyadamuu kan hin dandeenye yoo ta'e dha.

Hojjetaas ta'e hojjechiisaan mirga darbiinsa yeroo irraa fayyadamuu isaa waliigaltee taasisuun akka mormiitti kaasuu dhiisuu danda'a. Haa ta'u malee, mirga darbiinsa yeroo dhiisuuuf waliigaluun kan danda'amu erga darbiinsi ga'ee booda dha.²³¹

Qabxii Marii

1. Hojjetaa fi hojjechiisaan dhuunfaatti falmii isaan jidduu jiru irratti waliigaluuf ykn jaarsa araaraan dhimmi isaanii ilaalamuun darbiinsa yeroo addaan ni kutaa?
2. Sababoota humnaa olii jedhamuun LHH kwt 166 jalatti caqasaman hojjetaa fi hojjechiisaaf qixatti ni tajaajiluu? Dhimmoota kwt olii jalatti ibsamaniin ala sababni humnaa olii biroo jiru?

²³⁰Labsii HH, kwt 167.

²³¹Labsii HH,kwt 166.

Maddoota Wabii

Seerota

Heera Mootummaa Mootummaa federaala Itoophiyaa labsii lakk.1/1987

Heera Mootummaa Naannoo Oromiyaa fooyya'ee bahe lakk.46/94

Dambii Hariiroo Hojii Dhaabbileen Amantaa fi Tola-ooltotaa Qaxarrii Irratti Hundaa'uun

Hojjetaa isaanii Waliin Qabaata, Dambii Lak. 342/2007

Dambii hariiroo hojii bituuf bara 1954 bahe, Dambii lakk.49/1954.

Labsii hariiroo hojii bituuf bara 1963 bahe, Labsii lakk. 210/1963.

Labsii lakk.1156/2011, labsii hojjetaa fi hojjechiisaa Itoophiyaa

Labsii lakk.377/1996, labsii hojjetaa fi hojjechiisaa Itoophiyaa

Labsii soorama hojjetoota mootummaa lakk.714/2003- labsii lakk.907/2007 fooyya'e

Labsi soorama hojjetoota dhaabbilee dhuunfaa lakk.715/2003- labsii lakk.908/2007 fooyya'e

Seera hariiroo hawwasaa Itoophiyaa, Labsii lakk.165/1952

Kitaabotaa fi barreefamoota adda addaa

- Balaachawu Makuriyaa , Qabxiwwan bu'uuraa Seera hojjechiisaa fi hojjetaa,
Finfinnee,bara 2004 (Amaariffaan kan barreefame)
- Abraham Yuhannis commentary on Labor and Employment law
- Black law dictionary 7th edition
- Collective Bargaining Convention, 1981 (No. 154)
- Convention No. 111 Convention concerning Discrimination in Respect of Employment
and Occupation, 1958
- Convention No. 111 Convention concerning Discrimination in Respect of Employment
and Occupation, 1958
- Corpus juris secondam vol.8 creation and existence of employment relation
- Examination of Grievance Recommendation, 1967 (No.130)

- General Survey of the reports concerning the Protection of Wages Convention (No. 95) and the Protection of Wages Recommendation (No. 85), 1949, International Labour Conference
- Giving Globalization a Human face, International Labour Organization, International Labour Conference, 101st session, 2012,
- International Labor Organization, labor legislation guidelines,
<http://www.ilo.org/legacy/english/dialogue/ifpdial/llg/noframes/ch4.htm#2> accessed on 5/11/2020
- Interpiraayizii Simintoo Mugar fi Dajanee Yilmaa mutrii DhIMMF kan hin maxxafamne
- John W . Budd and Devashish Bhavne, Employment Relation, Sage Handbook of Human Resource Management
- Jan Lucassen, Outlines of a History of Labour International Institute of Sociology, Research Paper 51, 2013
- Labor dispute systems, guidelines for improved performance, International Training Centre of the International Labor Organization, Turin, 2013
- Mehari Redai, Employment and Labor Law, Teaching Material ,2009 page 46.
- Minimum Wage Fixing Convention, 1970 (No. 131)
- Naykon Vs Salamoon Tasammaa, Dh/I/MMWF, Lakk G 43160, 2001(kan hin maxxanfamne).
- Occupational Safety and Health Convention, 1981 (No. 155) and its accompanying Recommendation (No. 164)
- P Lewis, A Thornhill, [M Saunders](#) , 2003, Pearson Education, Employee relations: understanding the employment relationship
- Safety and Health at the Heart Of The Future of Work: Building on 100 Years of Experience, International Labour Organization 2019
- Termination of Employment convention, 1982.
- The employment relationship, ILO report, 2006, pp.8ff, Brenda Daly and Micheal Doherty, Principle of Irish Employment Law, Text Book, Clarus Press, 2010

- The Long Shadow of the Industrial Revolution: Political Geography and the Representation of the Left Jonathan A. Rodden March 25, 2011
- Treaty of Versailles 1919 Geneva, Part VXXX of the treaty
- Tsaggaayee Warqaayyoo, Moojulii Wiirtuu Leenjii Ogeessota Qaanolee Haqaa Federaalaatiin Qophaa'e, 2000
- Voluntary Conciliation and Arbitration Recommendation, 1951 (No. 92)

Dhimoota

- Abrahaam Taaddasaa Vs Dhaabbata Tiraanspoortii Tuqur Abbaay murtii DhIMMF lakk.G 99026 Jild.16
- Addis Faanaa Daldala Shaqaxaa fi Hoteelaa fi Liquu Birhaanuu murtii DhIMMF lakk.G 25004
- Adinawu Sabsibee Vs W.A Geejjiba Bakkalchaa, Lakk G MMA Adaamaa 87814.
- Alamaayyoo Olaanaa vs dhaabbata UNDP murtii MMWO dhaddachi ijibaataa, Lakk.G 163639.
- Alan Gladstone, labor Relations in Changing Enviroment, Walter de Gruyter, 1992,P.372
- Amsaaluu Obsaafi D/kennaa Kolleejjii Fayyaa Kiyaamed Damee Naqamtee, Mana Murtii Ol'aanaa G/W/Bahaa,Lakk G 23715.
- Ayinaalam Ayinee fi Baankii Daldala Itoophiyaa murtii DhIMMF lakk.G 26077 jild.6
- Ayyalaa Makonnin Vs Yuunivarsiitii Kollejjii Paaradaayz Vaalii, MMA Adaamaa, Lakk G 87996.
- Ayyalech Booranaa Vs W.A Huccuu Naazreet, Lakk G MMA Adaamaa 87889.
- Baankii Daladala Itoophiyaa fi Qixxeessaa Gabree murtii DhIMMF lakk.G 48111 jild.10
- Baankii Daldala Itoophiyaa vs Asfaaw Abbabaa murtii DhIMMF lakk.G 13223 jild.2
- Baankii Daldala Itoophiyaa Vs Hayilee G/Sillaasee, Dh/I/MMWF, lakk G 22275, jiildii 6ffaa.

- Ballihu Adaanaa Vs Pirojektii ‘Adama II Wind Power’ Haydroo-Chaayinaa CGCOC JV, MMA Adaamaa, Lakk G 79995.
- Bokonaa Miidhaksoo Vs Hoteela Adaamaa Jarman, Lakk G MMA Adaamaa 89211.
- Bulchiinsa Galma Nyaataa Finfinnee fi Wubdaar Xilahuun murtii DhIMMF lakk. G 37256 Jild.8
- Daandii Qilleessa Itoophiyaa Vs Asaffaa Abeboo (n-3) murii DhIMMF lakk.G 41786 jild.8
- Dachaasaa Naannoo fi Dhaabbata Chaayinaa Nashinaal Biyuulding Maateeriyaal MMO GAONF lakk.G 38462, Lakk.G (MMA 68187)
- Darajee Irkoo Vs W.A Geejiba Bakkalchaa, Lakk G MMA Adaamaa 87744.
- Dereje Wuletaw Vs Waliya Leather and leather Products, Murtii Dh/Ij/MMWF, Lakk G 49273.
- Dh/Absiiniyaa Intigireetid Istili fi Aadde Baqqalach Shifarraa, murtii MMO Go/Sh/B lakk.G 58930
- Dhaabbata Buufata Fayyaa Awwaliyaa Vs Qabuulaa Kadiir, Dh/I/MMWF, Lakk G 18581.
- Dhaabbata Buufata Qilleensaa Itoophiyaa Vs Barriihun Balaay, Dh/I/MMWF, Lakk G 90389, Jiildii 15ffaa.
- Dhaabbata Daldalaa fi Fichisiisaa Jimlaa Itoophiyaa Vs Nigusee Zallaqaa, Dh/I/MMWF, Lakk G 17189, Jiildii 2ffaa.
- **Dhaabbata Dhuunfaa Habtamikaa’el fi Taammanaa Taaddasaa Murtii DhIMMF lakk.G 110615**
- Dhaabbata Dhuunfaa Hagbees vs Balaay G/maariyaam murtii DhIMMF lakk. G 104294 jild.17
- Dhaabbata Ijaarsa Mana Jirenyaa Kaantirii Diviloopaar Yerar Viwuu fi Baqqalaa Lammaa fi (n-3) murtii DhIMMF lakk.G 64734 jild.11
- Dhaabbata Ijaarsa Yootek Vs Jamaal Mahaammad, Dh/I/MMWF, Lakk G 39042.
- Dhaabbata Itti gaafatatumummaan isaa murtaa’ee Gigaa Konistraakshinii fi waamamaa Tarrafee Zargawuu(fa n-6), Dh/I/MMWF, Lakk G 41385.

- Dhaabbata Komersaal fiIndustrialii Gihoon Vs Hayiluu Nariyee, Dh/I/MMWF, Lakk G 74400, jiildii 13ffaa.
- Dhaabbata Laaffistuu Gogaa Waaliyaa fi Darajjee Yulataawu murtii DhIMMF lakk.G 80343 jild.15
- Dhaabbata misooma Aannanii fi waamamaa Tamasgeen Biyoonen, Dh/I/MMWF, Lakk G, 23205
- Dhaabbata tajaajila Filwuhaa fi Barakat T/maariyaam murtii DhIMMF Lakk.G 39543 jild. 8
- Dhaabbata Tajaajila Poostaa Itiyoophiyaa fi Xilahuun Kumaa,Dh/I/MMWF, Lakk G 53358.
- Dhaabba Tola oolaa Daa' immanii fi Maatii Boosat fi Alam Shimalis murtii DhIMMF lakk.151474 jild.22
- Dheeressaa Koottuu Vs Yuuniyenii Waldaa Hojii Gamtaa Qonnaan Bultoota Amboo, Dh/I/MMWF, Lakk G 53064.
- Eebbisee Barii Vs Dhaabbata ‘Women’s Living Hope’, MMA Adaamaa, Lakk G 87706.
- Ethio-Djibouti Railway Vs Minale Zarihun, Dh/I/MMWF, Lakk G 50205
- Gannat Dassaaleny (fi N-4) Vs Bu/Ma/Adaamaa, MMA Adaamaa, Lakk G 89166.
- Getaachoo Daadhii Vs CREC, MMA Adaamaa Lakk G 79949.
- Getaachoo Dhaabaa Vs Waldaa Aksyoona Geejjiba Nooh, MMA Adaamaa, Lakk G 79035
- Giddu-gala Aadaa fi Gaalaarii Fakkii Waldaa IGM Vs Biiniyaam Kiflee, Dh/I/MMWF, Lakk G 42873, kan hin maxxanfamne
- Giyon Tiraavelii fi Tuursii (Dh/I/g/isaa murtaa'e)Vs Daani'el Asfawuu,Dh/I/MMWF, Lakk G 49958.
- Haabtaamu Shawaa Vs Pirojktii ‘Adama II Wind Power’ Haydroo-Chaayinaa CGCOC JV, MMA Adaamaa, Lakk G 82563.
- Haanna Kibabawu Vs Dhaabbata Dhiyeessa Guddistoota Oomisha Qonnaa Damee Bahaa, MMA Adaamaa, Lakk G 82739.

- Haayiluu Gishuu Vs Himatamaa Waajjira Ijaarsa Piroojektii Jallisii Bosat Fantaallee Mana Murtii Aanaa Fantaalletti, Lakk G13631.
- Horaayizan Addis Gommaa Vs Mokonnin Alamuu murtii DhIMMF lakk.G 86284 jild.15
- Hoteela Hilton fi Yoonaas Xilahuun Murtii DhIMMF Lakk.G 50009 jild.9
- Industirii Mironaa fi Caaltuu Alamuu (N-3) murtii DhIMMF Lakk.G 150947 Jild. 22 irratti murtaa'e.
- Intarpiraayizii Ijaarsa Karaa fi Riqichaa Chaayinaa Vs Girma Bushuraa, Dh/I/MMWF, Lakk G 57541, Jiildii 11ffaa.
- Itiyootelkoomii Vs Tasfaayee Kabbadaa(N-60), MMWO Dh/Lixaa, Lakk G 138220.
- Jiddu-gala Wal'aansaa Wasanee Waldaa Dhuunfaa I.G.M Vs Dr Kibrawasan Alamaayyoo, Dh/I/MMWF, Lakk G 77134, Jiildii 14ffaa.
- Kaantirii Kilab Debalober Yerer viwu (Piroojektii ijaarsa manneenii) Vs Mahamamd Sayiid (faa n-6), DhIMMF,
- Kollejjii Meedikaalaa Beekaa fi Ababaayyee Taaffasaa, DhIMMWO, Lakk G 135929.
- Kollejjii Niwu Genereeshinii Vs Laggesee Dassaaleny, Dh/I/MMWF, Lakk G 82091, jiildii 15ffaa.
- Konstraakshinii Medrok Waldaa IGM Vs Mogas Shifarraawu, Dh/I/MMWF, Lakk G 41115, jiildii 8ffaa.
- Koollejjii Adimaas Vs Salamoon Mulu'aalam, Dh/I/MMWF, Lakk G 34669, Jiildii 8ffaa.
- Koollejjii Altabe Vs Seyid Mohammad, Dh/I/MMWF, Lakk G 39580, 2001, Kan hin maxxanfamne.
- Koorporeeshinii humna Ibsaa vs Taajuu Abbaagaroo faa(n-21), DhIMMF, Lakk. G. 44218.
- Koorporeeshinii Ijaarsa Daandiiwan Itoophiyaa Damee suphaa Daandii Dabramaarqosii vs Asamaraa Faxxanaa murtii DhIMMF lakk.G 114669 jild.19
- Koorporeeshinii Tajaajila Ibsaa Itoophiyaa fi Mugeetaa W/Goorgis murtii DhIMMF lakk.G95522 Jild.16

- korporeeshinii humna ibsaa Itoophiyaa fi Kabbadaa Abinet Murtii DhIMMF Lakk.G 42292 Jild.8
- Korporeeshinii Humna Ibsaa Itoophiyaa Vs Geetinnat Mokonnin, Dh/I/MMWF, Lakk G 64079.
- Laggasaa Dibaabaa Vs Meedoos Itoophiyaa dhaabbata oomisha abaaboo I/G/M, MMA Walmaraa, Lakk G 48847.
- Mana Barnoota Holii Eenjils Vs Malkaam Alamaayyoo murtii DhIMMF Lakk.G 82335 jild.14
- Mana baruumsa sadarkaa 1ffaa fi 2ffaa Geetesimaanii vs Dhugumaa Laggasaa, Murtii dhaddachi ijibaataa MMWO lakk.g 179641, 01/07/2006.
- Masaayi Galataa Vs Warshaa Shukkaaraa Matahaaraa, MMA Fantaallee, Lakk G 16423.
- Matador Addis Tyre Vs Alias Bekele et al (14 respondents), Dh/I/MMWF, Lakk G 37201, Jiildii 8ffaa.
- Reva Engineering vs Indaalee Taaddesaa fa'a N-10, Dh/I/MMWF, Lakk G 29419, jiildii 6ffaa.
- Rooppik Internaashinaal (Dhaabbata itti gaafatamummaan isaa murtaa'ee)vs Yidersaal Ayimiroo, Dh/I/MMWF, Lakk G 38189.
- Royal Keremela plc Vs Tsahaay Birhaanuu, Dh/I/MMWF, Lakk G 57561 fi 79212.
- Taayyee Dabalee fi waamamaa Meerifiik Iraan Gaazii Dhaabbata itti gaafatamummaan isaa murtaa'e, Dhaddacha Ijibbaataa Mana Murtii waliigala Oromiyaa, Lakk G 134454.
- Tasfaayee Hayilee Vs Hoteela Maayaa (him 1ffaa) fi Boston Partners (him 2ffaa), MMA Adaamaa, Lakk G 82610.
- Tasfaayee kabbadaa fa(n-60) Vs Itiyoo Telekoomi, Boordii Murteessaa Dhaabbataa Dhimma Hojjetaa Fi Hojjechiisa Damee Oromiyaa Lixaatti (galmee adda adda sadii), Lakk.GBM19-106/386,lakk.GBM20-81/397fi lakk.GBM18-61/387, 2004.

- Tigist Nigusee Vs SOS Infaant Itoophiyaa, Dh/I/MMWF, Lakk G 42361, Jiildii 9ffaa
- Tiraanspoortii Ababaa (Waldaa IGM) Vs Alamsaggad Hayiluu, Dh/I/MMWF, Lakk G 38255, Jiildii 8ffaa.

- Waldaa Abbootii qabeenyaa geejjiba ummatataa Goshi fi Irgibii Vs Tasammaa Hayiluu murtii DhIMMF lakk.G 49931 jild.9
- Waldaa Aksiyoonaa Abijaataa Soodaa Aash Vs Maartaa Abbabaa,Dh/I/MMWF, Lakk G 82336, Jiildii 14ffaa.
- Waldaa Aksiyoonaa Baankii Daashan Vs Hayiluu Shimallis, Dh/I/MMWF, Lakk G 64988, Jiildii 11ffaa.
- Waldaa Gogaa Itoophiyaa fi Tasfaayee Hayilee murtii DhIMMF lakk.G 52600 Jild.10
- Waldaa Hojjetoota Warshaa Sukkaara Fincaawaa fi Warshaa Sukkaara Fincaawaa murtii DhIMMF lakk.G 54451
- Waldaa Hojjettootaa Warshaa Uffata Qorraa KK fi Warshaa Uffata QorraaKK,Dh/I/MMWF, Lakk G 18180.
- Waldaa Roohboot Holii Saavar Vs. Amaaraa Admaasuu murtii DhIMMF Lakk.G 38811 jild.8
- Warshaa Huccuu Itiyoo-Niippon Vs Tigistuu Maimmoo, fa'a N-86, Dh/I/MMWF, Lakk G 42906, jiildii 8ffaa.
- Wiirtuu Leenjii Teeknikaa fi Ogummaa Salaam Vs Kabbadaa Seefuu, Dh/I/MMWF, Lakk G 37454, Jiildii 8ffaa.
- **World Vission Ethiopia Vs. Mazamir Makbib murtii DhIMMF Lakk.G 79105 jild.13**
- Xilahun Garramuu Vs Projectii “Adama Wind II” Hayidro-Chaayinaa CGCOC-JV, MMA Adaamaa, Lakk G 89129.
- Yohanis G/Tsedik Vs Baankii Intarnaashinaalii Birhan, MMA Adaamaa,himannaa gaafa 15/2/2007 dhiyaate.